

ISSN 2451-2001

Z E S Z Y T Y

STUDENCKIEGO RUCHU NAUKOWEGO
UNIwersYTETU JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

ROK 2022 · TOM 31

CZĘŚĆ 1 (nauki humanistyczne,
społeczne, teologiczne, z dziedziny sztuki)

POD REDAKCJĄ
Tomasza Łączka

Z E S Z Y T Y

STUDENCKIEGO RUCHU NAUKOWEGO
UNIwersytetu JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

F A S C I C L E S

OF STUDENT SCIENTIFIC MOVEMENT
THE JAN KOCHANOWSKI UNIVERSITY IN KIELCE

Z E S Z Y T Y

STUDENCKIEGO RUCHU NAUKOWEGO
UNIwersYTETU JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

ROK 2022 · TOM 31

CZĘŚĆ 1 (Nauki humanistyczne,
społeczne, teologiczne, z dziedziny sztuki)

POD REDAKCJĄ
Tomasza Łączka

Redaktor naczelny: dr hab. prof. UJK Stanisław Cygan

Z-ca redaktora naczelnego: dr Tomasz Łączek

Sekretarz redakcji: dr Janusz Krywult

Członkowie Zespołu Redakcyjnego

dr hab. prof. UJK Paulina Forma

dr Joanna Rogalska

mgr Marzena Sochacka

dr Marcin Szplit

mgr Marcin Walczak

dr hab. prof. UJK Artur Zieliński

Recenzenci

dr hab. prof. UJK Stanisław Cygan

dr hab. prof. UJK Paulina Forma

dr Tomasz Łączek

dr Marcin Szplit

mgr Marcin Walczak

dr hab. prof. UJK Artur Zieliński

Tłumaczenie

Biuro Tłumaczeń KMK

01-381 Warszawa, ul. Powstańców Śląskich 1/45

Opracowanie redakcyjne, korekta i układ typograficzny

Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

Projekt logo

Krzysztof Stefaniuk

Copyright © by Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2022

ISSN 2451-2001

Wydawca

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

ul. Żeromskiego 5, 25-369 Kielce

Centrum Nauki i Kultury UJK

ul. Śląska 15, 25-328 Kielce

tel. +41 349 78 95

FASCICLES

OF STUDENT SCIENTIFIC MOVEMENT
THE JAN KOCHANOWSKI UNIVERSITY IN KIELCE

YEAR 2022 · VOLUME 31

PART 1 (HUMANITIES, SOCIAL SCIENCES,
THEOLOGICAL SCIENCE, ARTS)

EDITED BY
Tomasz Łączek

Chief Editor: UJK Stanisław Cygan, PhD
Deputy Chief Editor: Tomasz Łączek, PhD
Secretary of the Editing Office: dr Janusz Krywult, PhD

Members of the Editorial Team

Paulina Forma, PhD
Joanna Rogalska, PhD
Marzena Sochacka, MA
Marcin Szplit, PhD
Marcin Walczak, MA
Artur Zieliński, PhD

Review

Stanisław Cygan, PhD
Paulina Forma, PhD
Janusz Krywult, PhD
Tomasz Łączek, PhD
Joanna Rogalska, PhD
Marcin Szplit, PhD
Marcin Walczak, MA
Artur Zieliński, PhD

Translator

Biuro Tłumaczeń KMK
01-381 Warszawa, ul. Powstańców Śląskich 1

Publication and copy Editor, proof-reading, typesetter

Publishing House of Jan Kochanowski University in Kielce

Logo design

Krzysztof Stefaniuk

Copyright © by Jan Kochanowski University in Kielce 2022

ISSN 2451-2001

Publisher

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
ul. Żeromskiego 5, 25-369 Kielce
Centrum Nauki i Kultury UJK
ul. Śląska 15, 25-328 Kielce
tel. +41 349 78 95

Spis treści

Wprowadzenie	11
Alicja Antochów, Martyna Czechowska , Ład czy nieład? Analiza przestrzeni publicznych na Osiedlu Centrum w Białymstoku	13
Iwona Bujarska, Julia Siepietowska , Osoby z niepełnosprawnością w systemie pomocy i wsparcia społecznego	25
Karolina Dziegiel, Angelika Piąstka , Wybrane modele polityki społecznej jako forma wsparcia zaspokajania potrzeb społeczeństwa na przykładzie Polski, Niemiec i Danii	35
Ilona Godniak , Sytuacja makroekonomiczna gospodarki a dobrobyt na przykładzie Bułgarii w latach 2010-2019	47
Dominika Jaskólska , Dziecko bilingwalne w placówce szkolnej. Czy o dziecku dwu- i wielojęzycznym można mówić jako o uczniu ze specjalnymi potrzebami? Analiza tematu z perspektywy nauczyciela	59
Anastazja Kowalska , Aktualność modelu pedagogiki zuchowej Aleksandra Kamińskiego w kontekście zmieniających się potrzeb społecznych	69
Damian Kozłowski , Formy aktywności gospodarczej małomiasteczkowej ludności między Wisłą a Pilicą w okresie międzywojennym	79
Hubert Leśniak , Sytuacja makroekonomiczna Stanów Zjednoczonych Ameryki w latach 2010–2021	89
Kacper Mańkowski, Krzysztof Nawrot , Polityka pieniężna na przykładzie NBP, EBC oraz FED	99
Amanda Mędrək, Natalia Zielonka , Kobieta w męskim świecie – kreacja postaci Beth Harmon w serialu <i>Gambit królowej</i>	111
Ernest Nowak, Adrianna Mendlewicz , Czas apokalipsy? Wizja końca świata w filmie Stevena Soderbergha <i>Epidemia strachu</i>	121
Magdalena Pierzchała-Angielska, Marcin Bis , Haktywizm grupy Anonymous w kontekście wojny Rosji przeciwko Ukrainie	133
Tetiana Sokolovska , Inspiracje folklorem w twórczości wybranych kompozytorów ukraińskich jako przejaw idei wolności i patriotyzmu	143
Anastassiya Starodubtseva , Specyfika funkcjonowania języka rosyjskiego w Azji Centralnej: aspekt socjolingwistyczny	155
Patrycja Walkiewicz , Rola bajki w życiu dziecka w wieku przedszkolnym	163
Dorota Ząbek , <i>Piosenka jest dobra na wszystko</i> – rola muzyki w kształtowaniu relacji międzyludzkich	173

Sebastian O. Zimmer , Podejścia gramatyki konstrukcji Ch. Fillmore'a do rozwiązywania problemu polisemii na przykładzie języków wschodniosłowiańskich	183
--	-----

Contents

Introduction	12
Alicja Antochów, Martyna Czechowska , Order or disorder? Analysis of non-public spaces at the “Centrum” Housing Complex in Białystok	13
Iwona Bujarska, Julia Siepietowska , People with disabilities in the system of social assistance and support	25
Karolina Dziegiel, Angelika Piastka , Selected models of social policy as a form of supporting the fulfilment of society’s needs on the example of Poland, Germany and Denmark	35
Iłona Godniak , Macroeconomic situation of the economy and welfare on the example of Bulgaria in the years 2010-2019	47
Dominika Jaskólska , Bilingual child at school. Can a bilingual or multilingual child be referred to as a student with special needs? Subject analysis from the teacher’s perspective	59
Anastazja Kowalska , Relevance of the model of Aleksander Kamiński’s Cub Scout pedagogy in the context of changing social needs	69
Damian Kozłowski , Forms of small-town economic activity of people living between the Vistula River and the Pilica in the interwar period	79
Hubert Leśniak , Macroeconomic situation of the United States of America in the years 2010-2021	89
Kacper Mańkowski, Krzysztof Nawrot , Monetary policy on the example of the NBP, EBC and FED	99
Amanda Mędrek, Natalia Zielonka , Woman in the men’s world – creation of the character of Beth Harmon in <i>The Queen’s Gambit</i>	111
Ernest Nowak, Adrianna Mendlewicz , The time of apocalypse? The vision of the end of the world in Steven Soderbergh’s <i>Contagion</i>	121
Magdalena Pierzchała-Angielska, Marcin Bis , Hacktivism of Anonymous group in the context of Russian war against Ukraine	133
Tetiana Sokolovska , Folklore inspirations in the work of selected Ukrainian composers as the manifestation of the concept of freedom and patriotism	143
Anastassiya Starodubtseva , Specification of functioning of the Russian language in Central Asia: sociolinguistic aspect	155
Patrycja Walkiewicz , The role of fairy tale in the life of pre-school child	163
Dorota Ząbek , A song always helps (phrase from a Polish popular song: “piosenka jest dobra na wszystko”) – the role of music in shaping relations between people	173

Sebastian O. Zimmer , The importance of physical activity in re-education of developmental disorders and dysfunctions as illustrated by dyslexia	183
--	-----

Wprowadzenie

Współczesne zjawiska społeczne są złożone i często interpretowane wielowymiarowo. Stan ten znalazł odzwierciedlenie w tekstach poszczególnych Autorów publikacji.

Zapraszam do zapoznania się z treściami zawartymi w 31. tomie czasopisma naukowego pt. „Zeszyty Studenckiego Ruchu Naukowego Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach”. Bieżąca edycja składa się z prac poglądowych i badawczych, które opublikowane zostały w dwóch niezależnych od siebie częściach.

W pierwszej zamieszczone zostały teksty napisane przez studentów kształcących się w dziedzinach nauk humanistycznych, społecznych, teologicznych oraz z dziedziny sztuki. Ich zróżnicowanie tematyczne wynika z szeroko rozumianej formuły woluminu, która w jednym numerze dopuszcza publikację treści z czterech dziedzin i ponad dwudziestu dyscyplin naukowych. Oprócz ważnych społecznie tematów związanych z edukacją, wychowaniem czy pomocą społeczną opisane zostały zależności ekonomiczne, finansowe, językowe występujące m.in.: w Bułgarii, Danii, Niemczech, Stanach Zjednoczonych oraz krajach Azji Centralnej. Zaprezentowane przez niektórych Autorów złożone, interdyscyplinarne podejście badawcze sprawia, że informacje zawarte w jednym tekście są *de facto* kompilacją rozważań, przemyśleń i spostrzeżeń z pogranicza kilku nauk. To zaleta, która stanowi swoistą wartość dodaną zarówno tej części, jak również całego czasopisma.

Część druga zawiera zbiór dwunastu tekstów tematycznie związanych z naukami ścisłymi, przyrodniczymi, medycznymi, o zdrowiu, rolniczymi oraz inżynierijno-technicznymi. Autorzy – podobnie, jak w części pierwszej – reprezentują kilka ośrodków akademickich i podejmują zróżnicowaną problematykę.

W imieniu Zespołu Redakcyjnego czasopisma serdecznie dziękuję Twórcom tekstów, Recenzentom oraz wszystkim Osobom zaangażowanym w powstanie bieżącej edycji tomu.

Mam nadzieję, że podejmowane tematy spotkają się z zainteresowaniem czytelników, a znajdujące się w poszczególnych podsumowaniach wnioski stanowiąc będą doskonały przyczynek do kreatywnych pomysłów na naukową eksplorację kolejnych, ciekawych obszarów badawczych.

Tomasz Łączek

Introduction

Contemporary social phenomena are complex and often subject to multi-dimensional interpretation. This has been reflected in the texts by individual Authors of this publication.

We would like to invite you to read the texts contained in Volume XXXI of the academic journal under the name of “Zeszyty Studenckiego Ruchu Naukowego Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach” (“Notebooks of the Student Scientific Association of Jan Kochanowski University in Kielce”). The current edition is composed of review and research articles published as two independent parts.

The first part is composed of texts written by students of humanities, social sciences, theological sciences and art. The diversity of their subjects results from the broadly understood form of the volume, which admits publishing texts from four fields and over 20 scientific disciplines in one edition. Apart from socially important subjects related to education, upbringing or social assistance, economic, financial and linguistic relations, for example, in Bulgaria, Denmark, Germany, USA and countries of Central Asia, were also described. Additionally, as some Authors presented a complex, interdisciplinary research approach, the information contained in one text constitutes, *de facto*, a compilation of thoughts, reflections and observations covering different sciences. It is an advantage which is a certain added value of both this part and the entire journal as well.

Part two contains a collection of twelve texts, the subjects of which are related to exact, natural, medical, health, agricultural as well as engineering and technical sciences. The Authors – just like in part one – represent several academic centres and pursue different subjects.

On behalf of the Editorial Team of the journal, I would like to cordially thank the Authors of these texts, the Reviewers and all People engaged in work on creating the current edition of this volume.

I hope that readers will find the pursued subjects interesting and that the conclusions contained in respective recapitulations will contribute greatly to the appearance of creative ideas for scientific exploration in subsequent interesting research areas.

Tomasz Łączek

ALICJA ANTOCHÓW, MARTYNA CZECHOWSKA

Studentki IV roku gospodarki przestrzennej, studia II stopnia
Koło Naukowe „Przedsiębiorczość”
Politechnika Białostocka
Students of the fourth year of Spatial Management, second cycle studies
“Entrepreneurship” Scientific Association
Białystok University of Technology

Ład czy nieład? Analiza przestrzeni publicznych na osiedlu Centrum w Białymstoku

**Order or disorder? Analysis of non-public spaces at the “Centrum” housing
complex in Białystok**

Summary: This article touches upon an issue which is important in relation to the entire spatial planning system. It stresses the key role of spatial order in the human environment. A public space user subconsciously feels the need to harmonise and balance the environment. Thus, order needs to correspond to his or her growing expectations. Not following the rules of rational development results in introducing disorientation and chaos and causes negative emotions to appear in observers. It can be seen in the public space of the “Centrum” housing establishment in Białystok, where elements disturbing its appropriate reception exist. People lose the possibility to learn about culture and history, and to function properly, relax and rest.

Key words: spatial order, harmony, sustainable development, urban space, space user.

Wprowadzenie

Celem artykułu jest przedstawienie wpływu zachowania ładu w przestrzeni na jej użytkownika. Zostanie on osiągnięty poprzez przeprowadzenie analizy poszczególnych elementów miejskiej przestrzeni publicznej, określenie stopnia ich uporządkowania oraz zastosowania się do zasad racjonalnego planowania przestrzennego. Badaniu poddano obszar osiedla Centrum w Białymstoku, które wyróżnia się spośród innych terenów w mieście licznymi walorami historycznymi i kulturowymi. Jego szczegółowej analizie dokonano podczas uproszczonej inwentaryzacji terenu. Sporządzono odpowiednią dokumentację fotograficzną oraz opisano odczucia autorów opracowania, które wykorzystano do dalszych rozważań. Na podstawie przeprowadzonego badania wysunięto ogólny

ny wniosek dotyczący istotności roli, jaką odgrywa sposób uporządkowania obiektów w przestrzeni, w której przebywa człowiek.

Człowiek a przestrzeń

Szeroko pojęta przestrzeń jest nieodłącznym elementem życia każdego człowieka. Codzienne funkcjonowanie w niej powoduje rozmaite doświadczenia oraz uruchamia związane z nimi emocje. Poszczególne osoby odbierają to same otoczenie w zróżnicowany sposób. Na postrzeganie środowiska ma wpływ wiele odmiennych czynników. O percepcji decydują zarówno czynniki subiektywne, jak i obiektywne. Do pierwszych z nich należą m.in. preferencje estetyczne, uznawane systemy wartości, doświadczenia osobiste, kultura, a także wykształcenie odbiorcy (Raszeja 2007: 75-77). Wśród czynników obiektywnych wyróżnia się cechy fizyczne obserwowanej przestrzeni, jak np.: rzeźba terenu, fauna i flora, poziom przekształcenia krajobrazu, czy też miejsca szczególne (Pytka 2014: 120). Oznacza to, że w przestrzeni występuje dualizm, odnoszący się do pedagogiki miejsca. Polega on na połączeniu sposobu kreowania przestrzeni z jej wizualnym odbiorem (Copik 2018: 10).

Człowiek kształtując otoczenie naznacza miejsce, pozostawiając w nim część siebie. Dzięki temu tworzone jest środowisko przynależne do kogoś, znajome. Nie stanowi ono więc „niemiejsca”, które cechuje się odrzuceniem i wrogością (Zielińska 2019: 323-325). Przestrzeń powinna być przede wszystkim wspólna, dostępna dla każdego, nieograniczona barierami. Musi się w niej liczyć równość, dialog i zaspokojenie potrzeb wszystkich jej użytkowników (Mendel 2018: 17, 20).

Człowiek przebywający w określonej przestrzeni dokonuje jej oceny. Weryfikacji podlegają różne kryteria, tj. funkcjonalność, system powiązań, układy urbanistyczne i architektoniczne, dostępność oraz występowanie zieleni. Użytkownik jest więc w stanie stwierdzić, czy dane otoczenie jest dla niego przyjazne i bezpieczne, a także czy odczuwa chęć przebywania w nim. Obecnie najbardziej intensywnie użytkowane są przestrzenie publiczne w miastach, w związku z czym najczęściej poddawane są one analizom przez różne grupy społeczne.

W literaturze występuje wiele definicji *przestrzeni publicznej*. M. Wysocki (2009: 3) określa ją jako ‘obszar użytkowany zbiorowo, miejsce integracji społecznej oraz otoczenie w pełni funkcjonalne’. Ma ono również służyć rozwojowi, być inspiracją do podejmowania nowych inicjatyw i działań, a także nie powinno stwarzać barier ograniczających użytkowanie osobom z dysfunkcjami. K. Wejchert (1993: 174) podkreśla, że w przestrzeni publicznej rozgrywa się życie miasta. Występują w niej obiekty usługowe oraz symboliczne. Ich zadaniem jest spełnianie narastających potrzeb społecznych (Lorens 2010: 10) i poprawa jakości życia (Ustawa 2003).

Publiczna przestrzeń musi zatem odpowiadać na określone wymogi przebywających w niej użytkowników. Niespełnianie tych warunków może skutkować występowaniem negatywnych zachowań, zbiorowym odrzuceniem, a nawet degradacją danego otoczenia. Aby temu zapobiec, należy kreować przestrzeń przy uwzględnieniu zasad prawidłowego zagospodarowania, stale je udoskonalać i dostosowywać środowisko do zmieniających

się potrzeb. W myśl Ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2022 r., poz. 503), wyznaczanie przestrzeni publicznych odbywa się już na etapie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, stanowiącego dokument planistyczny o randze lokalnej. Jest ono więc podstawą ich tworzenia, jednak nie gwarantuje realizacji tych założeń w rzeczywistości.

Ład czyli brak chaosu?

Jednym z czynników odgrywających kluczową rolę w planowaniu przestrzennym jest ład przestrzenny. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (2003) definiuje go jako ‘kształtowanie harmonijnego otoczenia, dążenie do uzyskania jego funkcjonalności oraz równowagi społeczno-gospodarczej, środowiskowej i kulturowej, przy jednoczesnym tworzeniu uporządkowanej całości kompozycyjno-estetycznej’. Przestrzeganie jego zasad zapobiega powstawaniu przestrzeni nieprzemysłanej, chaotycznej, cechującej się brakiem powiązań. Z ładem przestrzennym są ściśle powiązane działania, zapewniające trwałą i zrównoważony rozwój.

W literaturze można odnaleźć wiele definicji omawianego zagadnienia, a ich analiza pozwala na wskazanie jego wielopłaszczyznowości. H. Adamczewska-Wejchert (1977: 148) podkreśla, że ład jest eliminacją chaosu z przestrzeni. Z kolei J. Kołodziejski (1991: 88) zaznacza, że ład przestrzenny wprowadza równowagę w środowisku człowieka poprzez określone uporządkowanie elementów i zachowanie pomiędzy nimi odpowiednich proporcji. Dotyczy on więc przemysłanej lokalizacji ludzi i przedmiotów (Zawadzki 2001: 9-10). Według Paryska (2003: 114-115) jest to porządek, który obejmuje głównie dziedziny społeczne, ekonomiczne oraz środowiskowe i reguluje system powiązań między nimi. Racjonalne działania związane z tymi aspektami służą osiągnięciu finalnego celu, jakim jest należyty stan zagospodarowania przestrzennego (Śleszyński 2013: 178).

Zapewnienie ładu przestrzennego i przestrzeganie jego zasad w procesie planowania przestrzennego w myśl art. 15, ust. 2, pkt 2 Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (2003) jest obowiązkiem przede wszystkim władz lokalnych i wyraża się w tworzeniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Problemem jest fakt, iż w Polsce są one dokumentami nieobligatoryjnymi. Ma to swoje konsekwencje. Narzędzie, jakim jest plan miejscowy, które odpowiada za wdrażanie ładu przestrzennego i zapisów studium, w większości przypadków nie ma odzwierciedlenia w praktyce. Brakuje jego fizycznej postaci w formie uchwał i załączników stanowiących wyznacznik racjonalnego kształtowania przestrzeni. To jedna z najistotniejszych wad polskiego systemu planowania przestrzennego.

Wynika z tego, że w Polsce nie ma podstaw do tworzenia przestrzeni w pełni zharmonizowanej, a nawet zdefiniowanej, czym ona jest w odniesieniu do konkretnych obszarów.

Ład to nie tylko brak chaosu w środowisku, to również dyscyplina i zaangażowanie władz, przejawiające się w sprawiedliwym podziale przestrzeni, skutkującym zachowaniem równowagi. Zła kompozycja otoczenia podświadomie wywołuje negatywne emocje, niechęć do przebywania w nim oraz utożsamiania się z tym miejscem. Konieczne jest

podjęcie odpowiednich działań. W niektórych przypadkach będzie to zredefiniowanie przestrzeni, w innych – dążenie do zaniechania kolejnych przedsięwzięć pogłębiających chaos.

(Nie)ładny Białystok

Obszarem opracowania objęto osiedle Centrum (Rys. 1) w mieście Białystok. W jego granicach znajdują się obiekty oraz tereny, które wpływają na zachowanie ładu przestrzennego bądź jego zaburzenie. Analiza dotyczy budynków i przestrzeni publicznych, a jej celem jest zbadanie poziomu zrównowżenia użytkowanego środowiska oraz określenie wpływu jego prawidłowego zagospodarowania na człowieka.

Rysunek 1. Obszar opracowania i obiekty objęte analizą

Źródło: Opracowanie własne

Na osiedlu Centrum występują główne osie widokowe oraz kompozycyjne miasta Białystok. Są one objęte ochroną w celu zachowania dziedzictwa kulturowego, zabytków i dóbr kultury współczesnej. Najważniejsze z nich stanowią ulica Lipowa – plac Rynek – ul. Kościuszki (Rys. 2a, 2b). Są one zamknięte bramą wjazdową na teren Pałacu Branickich, Kościołem pw. św. Rocha (Rys. 2c) oraz Ratuszem. Wspomniany kościół pełni rolę dominanty ogólnomiejskiej. Drugim takim obiektem jest Katedra pw. Wniebowzięcia NPM (Rys. 2d), na którą musi zostać zachowana widoczność.

Wzdłuż osi widokowej występują ciągi kamienic (Rys. 3), których pierzeje wyznaczają granicę Rynku Kościuszki. Kamienice są do siebie zbliżone wyglądem (kolorystyka, zdobienia, wysokość) i komponują się z dominantami. Dzięki temu przestrzeń jest uporządkowana, a ład przestrzenny zachowany. Jego zasady na tym obszarze regulują szczegółowe zapisy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Rysunek 2. Główne osie widokowe na Osiedlu Centrum w Białymstoku (po lewej) oraz dominanty ogólnomiejskie (po prawej)

Źródło: Opracowanie własne

Rysunek 3. Ciągi kamienic wzdłuż osi widokowych ulica Lipowa – plac Rynek Kościuszki

Źródło: Opracowanie własne

Mimo licznych unormowań związanych z tym historycznym i najbardziej reprezentacyjnym obszarem miasta, można zauważyć nieprawidłowości zaburzające estetykę i percepcję widoku przez obserwatorów. Przykładem są elementy technicznego wyposażenia budynków, tj. urządzenia służące do wentylacji oraz klimatyzacji, widoczne od strony

przestrzeni publicznych. Znajdują się one na elewacjach frontowych niektórych budynków (Rys. 4a). Kierując wzrok w stronę Ratusza, można również dostrzec kontrastujące z ogólną kompozycją Rynku urządzenie wentylacyjne (Rys. 4b).

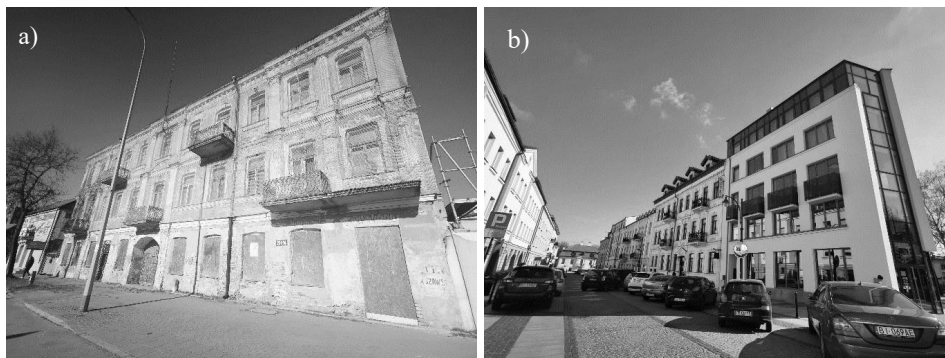

Rysunek 4. Urządzenia wentylacji i klimatyzacji widoczne od strony przestrzeni publicznych

Źródło: Opracowanie własne

W zasięgu osi widokowych znajdują się także inne obiekty zaburzające harmonię krajobrazu. Poniższe zdjęcia wskazują na fakt, iż nie tylko niszczące, wiekowe budynki wprowadzają nieład w przestrzeni. Mogą to być również te odrestaurowane w duchu nowoczesności, nieodpowiadające klimatowi otoczenia. W przypadku zniszczonej kamienicy

(Rys. 5a), zlokalizowanej w pobliżu Kościoła św. Rocha, należałoby dokonać jej restauracji, aby wprowadzić równowagę w przestrzeni centrum miasta. Z kolei budynek usytuowany przy ul. Kilińskiego (Rys. 5b) zdecydowanie bardziej komponowałby się ze współczesną zabudową mieszkaniowo-usługową, nienależącą do historycznego układu urbanistycznego.

Rysunek 5. Budynki zaburzające harmonię otoczenia w pobliżu osi widokowych

Źródło: Opracowanie własne

Dominantą ważną w skali miasta jest również Pałac Branickich (Rys. 6). Wraz z przylegającymi do niego ogrodami tworzy założenie kompozycyjno-estetyczne, które jest częścią systemu przyrodniczego Białegostoku. Stanowi ono wyraz harmonii poprzez zauważalną osiowość układu oraz symetryczność poszczególnych elementów. Wskazany obszar jest przykładem dbałości o zastane dziedzictwo kulturowe. W barokowym pałacu mieści się obecnie siedziba Uniwersytetu Medycznego. Ciągłość użytkowania oraz odpowiednia konserwacja zatrzymują proces degradacji historycznego obiektu. Brama prowadząca na jego dziedziniec zamyka główną oś widokową.

Rysunek 6. Założenie pałacowo-ogrodowe Pałacu Branickich

Źródło: Opracowanie własne

Wspominana wcześniej brama pełni funkcję rozgraniczającą obszar historycznego układu urbanistycznego z zabudową powstałą w późniejszym okresie. Brak przedłużenia osi widokowej skutkuje zakłóceniem i obniżeniem atrakcyjności krajobrazu. Tuż za bramą wjazdową do pałacu znajduje się wielopasmowe rondo, charakteryzujące się wzmożonym ruchem pojazdów. Dla kierowców, a także osób przebywających w przestrzeni nieopodal pałacu zamieszczono na jednym z budynków wielkowymiarową reklamę promującą działalność jednego z największych deweloperów w mieście (Rys. 7a). Stanowi ona negatywny przykład powszechnego marketingu oraz komercjalizacji i ma bezpośredni wpływ na zakłócenie odbioru omawianej przestrzeni. Nie jest to pożądana przez człowieka struktura, jednocześnie będąca wyrazem braku szacunku dla dziedzictwa kulturowego.

Stosowanie odmiennych form architektonicznych sąsiadujących budynków wywołuje w obserwatorze miejskiego krajobrazu podświadome rozdrażnienie i wprowadza dysharmonię. Adekwatnym przykładem jest zabudowa przy ul. Rynek Sienny (Rys. 7b).

Występujące tam obiekty są nieproporcjonalne, zróżnicowane pod względem gabarytów, kolorystyki, faktury, materiału oraz rodzaju i układu stolarki. Część omawianej przestrzeni stanowi teren przeznaczony na upamiętnienie cmentarza ewangelicko-augsburskiego. W jego centrum usytuowany jest pomnik, na który składają się betonowe bryły o prostej formie.

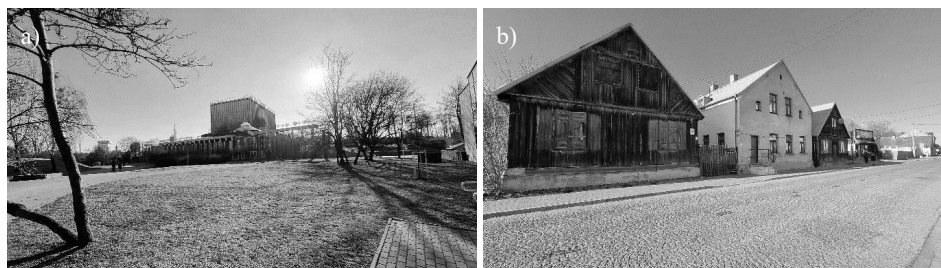
Rysunek 7. Elementy zakłócające percepcję osi widokowych

Źródło: Opracowanie własne

Wzdłuż ciągów ulic wyznaczających kształt placu znajdują się budynki o skrajnie odmiennych stylach. Po jednej stronie są to drewniane zabudowania jednorodzinne (Rys. 8b), natomiast z drugiej – ciągi handlowo-usługowe o niejednakowych formach (Rys. 7b).

Zarówno część zabudowy mieszkaniowej, jak i zabudowy usługowej nie jest w pełni użytkowana i podlega procesowi degradacji materialnej. Każdy z obiektów znajdujących się w omawianej przestrzeni jest zróżnicowany pod względem wizualnym, co wpływa na zaburzenie estetyki obszaru przyległego do najważniejszej części miasta.

Na osiedlu Centrum występują również przestrzenie publiczne zupełnie przeciwstawne względem siebie. Przykładem jest Opera i Filharmonia Podlaska (Rys. 8a), zlokalizowana w pobliżu ulicy Młynowej, przy której znajduje się ciąg zabudowań jednorodzinnych (Rys. 8b). Pierwszy z obiektów stanowi jeden z najważniejszych ośrodków kultury w województwie. Jest wielkogabarytowy, wyróżnia się zarówno kształtem, jak i formą. W jego najbliższym otoczeniu znajduje się uporządkowana zieleń. W myśl prowadzenia polityki zrównoważonego rozwoju pokrywa ona również dach. Roślinność pnąca porasta filary oraz ściany budynku. Teren wokół niego został częściowo przeznaczony na łąki kwietne i podkreśla synchronizację poszczególnych elementów całego kompleksu. Z kolei usytuowana w pobliżu ulica Młynowa oraz występująca wzdłuż niej zabudowa są aktem zaniedbania i degradacji postępującej na oczach przechodniów. Domy niszczeją, a działki są źle utrzymywane. Przestrzeń tej ulicy jest nieprzyjemna, ludzie nie czują się w niej bezpiecznie, a tym samym nie chcą do niej wracać. Ponadto, ulica Młynowa stanowi przedłużenie ul. Suraskiej, zlokalizowanej na terenie rynku. Oznacza to, że osoba wychodząca z uporządkowanej przestrzeni urbanistycznej trafia w miejsce, które sprawia wrażenie odseparowanego od centrum miasta. Zestawienie tak różnych środowisk przylegających do siebie i jego przeanalizowanie nasuwa wniosek, jakim jest istotność zachowania ładu w przestrzeni. Należy go przestrzegać w celu zapobiegania dezorientacji użytkownika.

Rysunek 8. Zestawienie otoczenia przyjaznego i nieprzyjaznego w odbiorze

Źródło: Opracowanie własne

Na podstawie omówionych przykładów, można zauważyć, że przestrzeń wywiera duży wpływ na odczucia człowieka. W przypadku Białegostoku obszar centrum może być źródłem ambiwalentnych emocji. Wynika to z jego historycznego układu urbanistycznego, którego odbiór częściowo zakłócają wyeksponowane elementy towarzyszące zabudowie, jak również nowopowstałe obiekty nie powiązane z nim, a także powiązane, lecz nieodpowiednio utrzymane.

Mieszkaniec miasta, a także turysta je odwiedzający może zachwycić się tą przestrzenią, jednak po dłuższym obcowaniu z nią zaczyna dostrzegać nieprawidłowości. Umniejszają one wyniosłość i znaczenie dominant, skłaniają do refleksji i budzą wątpliwości na temat prawidłowości ukierunkowania obecnego systemu planowania przestrzennego. Czy przestrzeń na pewno jest kreowana z myślą o jej użytkowniku i środowisku? Próba zastanowienia się nad tą kwestią nasuwa pytania dotyczące prawidłowego poznawania kultury i historii, bezpieczeństwa i funkcjonowania w otoczeniu oraz możliwości relaksu i odpoczynku. W zależności od odpowiedzi na nie można wnioskować, dla kogo tworzona jest dana przestrzeń i co ma na celu. Na podstawie analizy można stwierdzić, że w Białymstoku są one niejednoznaczne. Pewne jest, że poszczególne elementy wymagają poprawy.

Wnioski

Za prawidłowe funkcjonowanie człowieka w przestrzeni odpowiada jej jakość i użyteczność. Na co dzień doświadcza on odmiennych emocji związanych z przebywaniem w określonych miejscach. Jako istota myśląca i zdolna do analizy jest w stanie ocenić je w kategoriach: „bezpieczne – niebezpieczne”, „ładne – brzydkie”, „atrakcyjne – monotonne”, „funkcjonalne – nieużyteczne”, czy też „inspirujące – przytłaczające”.

Odpowiednio zagospodarowana przestrzeń z racjonalnie usytuowanymi w niej obiektami jest przejawem organizacji otoczenia w sposób harmonijny, przemyślany, z uwzględnieniem zasad trwałego i zrównoważonego rozwoju. Środowisko jest kreowane z myślą nie tylko o obecnych jego użytkownikach, ale także o przyszłych pokoleniach. Dlatego

tak ważna jest dbałość o dziedzictwo kulturowe, gdyż stanowi ono świadectwo historii, która powinna być przekazywana potomkom.

Zasady ładu przestrzennego odpowiadają za spójność przestrzeni, funkcjonującego w niej człowieka oraz otaczającego go środowiska. Tworzy się pomiędzy nimi system powiązań, w którym zaburzenie działania jednego z elementów wpływa negatywnie na cały układ. Powoduje to rozpad symbiozy istoty społecznej z otoczeniem. Ważne jest, aby nie doszło do zmian nieodwracalnych, tj. utrata dziedzictwa kulturowego, czytelność układów przestrzennych, zaburzenie równowagi w środowisku.

Przykład Białegostoku ukazuje, jak w łatwy sposób można naruszyć powiązania i zniweczyć ład w przestrzeni poprzez wprowadzanie w niej niepożądanych komponentów (widoczne urządzenia techniczne), zamknięcie głównej osi widokowej w miejscu granicy pomiędzy obszarami o odmiennych funkcjach (historia – komunikacja), czy też brak dbałości o dziedzictwo kulturowe. Przedstawione problemy powinny stać się priorytetem władz lokalnych w procesie właściwego gospodarowania i planowania przestrzennego.

Bibliografia

- Adamczewska-Wejchert H., Andrzejewski R., Bobrowski C., Ciborowski A., Dumnicki J., Furman S., Goryński J., Zieliński T., Zwolińska K. (1977), *Ład przestrzenny – dyskusja*, „Człowiek i Środowisko”, t. I, nr 4, s. 148.
- Copik I. (2018), *Rzeczywistość poruszona*, „Refleksje”, nr 5, s. 7-15.
- Kołodziejcki J. (1991), *O przyszły kształt polskiej przestrzeni*, Wrocław.
- Lorens P., Martyniuk-Pęczek J. (red.) (2010), *Problemy kształtowania przestrzeni miejskich*, Gdańsk.
- Mendel M. (2018), *Miejsce wspólne*, [w:] *Jakościowe badania pedagogiczne. Przestrzeń i miejsce jako kategorie badawcze w pedagogice*, red. J. Nowotniak, t. III, Nr 1, s. 17, 20.
- Parysek J.J. (2003), Ład przestrzenny jako kategoria pojęciowa i planistyczna, [w:] *Spoleczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego*, red. T. Ślęzak, Z. Ziolo, „Biuletyn KPZK PAN”, z. 205, s. 111-126.
- Pytka P. (2014), *Meandry percepcji krajobrazu. Badania empiryczne wśród młodzieży gimnazjalnej*, UMCS Lublin, s. 119-130, <https://journals.umcs.pl/b/article/view/608/591> (dostęp: 12.02.2022).
- Raszeja E. (2007), *Interpretacja krajobrazu wiejskiego – między teorią a praktyką*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, rok 104, z. 5-A, s. 75–77.
- Śleszyński P., 2013, *Propozycja kompleksowej koncepcji wskaźników zagospodarowania i ładu przestrzennego*, [w:] *Wskaźniki zagospodarowania i ładu przestrzennego w gminach*, red. P. Śleszyński, „Biuletyn KPZK PAN”, z. 252, s. 176-231.
- Uchwała Nr XLVIII/543/13 Rady Miasta Białystok z dnia 25 czerwca 2013 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części osiedla Centrum w Białymstoku (rejon ul. Rynek Kościuszki i Sienkiewicza) https://gisbialystok.pl/teksty/bi_121.pdf (dostęp: 12.02.2022).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, Dz. U. z 2022 r., poz. 503, art. 15 i inne.
- Wejchert K. (1993), *Przestrzeń wokół nas*, Katowice.

- Wskaźnik pokrycia województwa miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego*, GUS, Pomorze 2020, <http://eregion.wzp.pl/wskaznik/wskaznik-pokrycia-wojewodztwamijsce-owymi-planami-zagospodarowania-przestrzennego> (dostęp: 12.02.2022).
- Wysocki M. (2009), *Dostępna przestrzeń publiczna*. Kraków.
- Zawadzki S.M. (2001), Ład przestrzenny [w:] *Kształtowanie ładu przestrzennego polskich metropolii w procesie transformacji ustrojowej III RP*, red. J. Kołodziejski, T. Parteka, „Biuletyn KPZP PAN”, z. 193, s. 9-14.
- Zielińska A. (2019), *Pamięć i miejsce. Perspektywa społeczno-edukacyjna*, [w:] *Kultura i Edukacja*, red. M. Mendel, W. Theiss, t. I, nr 123, s. 323-325.

Zeszyty Studenckiego Ruchu Naukowego
Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, 2022, tom 31, część 1

Fascicles of Student Scientific Movement
the Jan Kochanowski University in Kielce, 2022, volume 31, part 1

IWONA BUJARSKA, JULIA SIEPIETOWSKA

Studentki II roku pracy socjalnej, studia I stopnia
Koło Naukowe „Socjalna”
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Students of the second year of Social Work, first cycle studies
“Socjalna” Scientific Association
Jan Kochanowski University of Kielce

Osoby z niepełnosprawnością w systemie pomocy i wsparcia społecznego

People with disabilities in the system of social assistance and support

Summary: Disability is an ailment which makes life more difficult, but people who have never suffered it do not have to learn how to live and function with it. Disability is not intensified by personal limitations, but the lack of appropriate services in satisfying the needs of disabled people, and this cause is rooted in the society and different kinds of barriers: economic, architectural as well as social and mental ones. A disabled person should find support in the surrounding environment, which should be optimal, i.e. brought to a suitable level, in order to be able to overcome and solve problems and gain the comfort of living.

Key words: people with a disability, social assistance, social support.

Wstęp

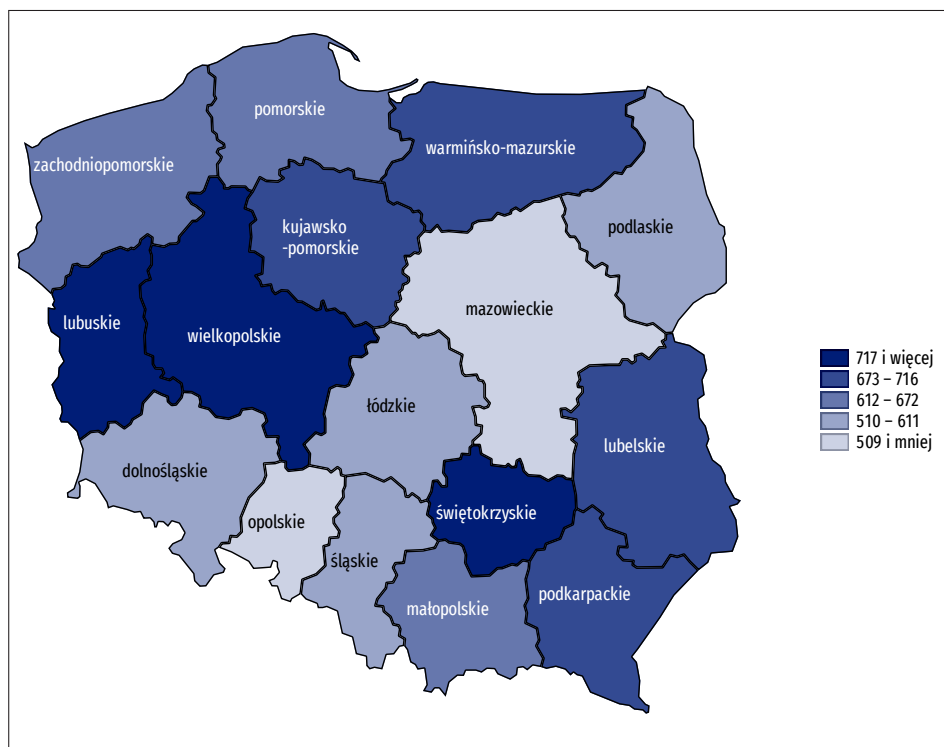
„Osoby niepełnosprawne w pełni są podmiotami ludzkimi z należnymi im wrodzonymi, świętymi i nienaruszalnymi prawami, które mimo ograniczeń, cierpień wpisanych w ich ciało i władzę stanowią jednak o szczególnym znaczeniu godności i wielkości człowieka”

Jan Paweł II (www.opoka.org.pl)

Obserwowane w ostatnich latach zmiany w koncepcjach dotyczących niepełnosprawności zmuszają do zrewidowania niektórych dotychczasowych definicji i uściślenia stosowanej terminologii. W Unii Europejskiej nie ma jednej definicji niepełnosprawności, każdy kraj ma również własny system orzekania o niepełnosprawności. Dlatego osoba, która w jednym z państw członkowskich uznawana jest za osobę niepełnosprawną, w drugim mogłaby tego statusu nie otrzymać. Oprócz tego w wielu państwach członkowskich funkcjonuje kilka specjalistycznych definicji niepełnosprawności, używanych do różnych celów, np. rehabilitacji społecznej, rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia, opieki medycznej, edukacji. Niepełnosprawność dziś nie jest już rozumiana jako skutek choroby czy urazu. Jej zakres w dużym stopniu zależy od barier, na jakie napotyka w społeczeństwie osoba z niepełnosprawnością.

Skala niepełnosprawności w Polsce

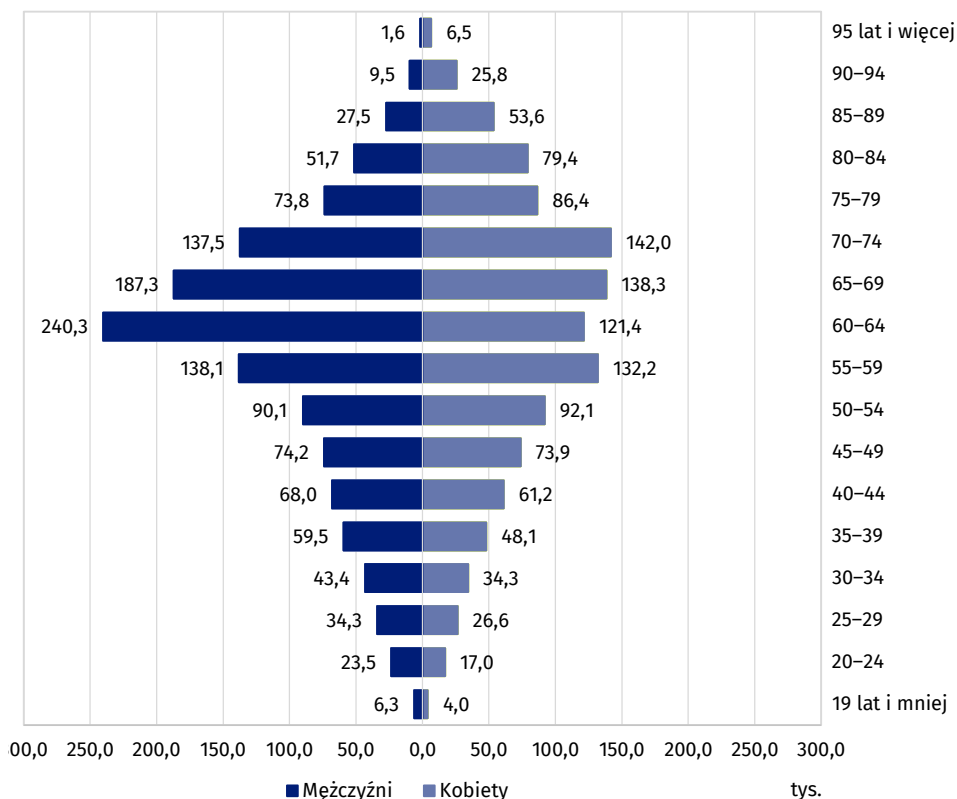
Mapa 1. Liczba osób posiadających orzeczenie o stopniu niepełnosprawności lub stopniu niezdolności do pracy na 10 tys. ludności według województw w 2019 r.

Źródło: Kompleksowy System Informatyczny ZUS – www.zus.pl (dostęp: 12.02.2022)

Najwięcej osób posiadających orzeczenie o stopniu niepełnosprawności lub stopniu niezdolności do pracy zamieszkuje województwo lubuskie, wielkopolskie oraz świętokrzyskie.

Wykres 1. Osoby posiadające orzeczenie o stopniu niepełnosprawności lub stopniu niezdolności do pracy według płci i grup wieku w 2020 r.

Źródło: *Kompleksowy System Informatyczny ZUS* – www.zus.pl (dostęp: 12.02.2022)

Powyższe dane bardzo dobrze ukazują nam wpływ wieku osób posiadających orzeczenie o niepełnosprawności lub stopnia niezdolności do pracy. Nagły wzrost odnotowuje się na przestrzeni od 50 roku życia do 74, zarówno u kobiet jak i mężczyzn. Po 74 roku życia zauważamy już spadek osób posiadających orzeczenie o niepełnosprawności lub stopniu niezdolności do pracy, który jest prawdopodobnie związany ze śmiertelnością tych osób.

Orzecznictwo o niepełnosprawności w Polsce

W polskim systemie prawnym funkcjonują obecnie dwa podstawowe systemy orzekania: zaliczenie do jednego ze stopni niepełnosprawności na podstawie przepisów o rehabilitacji oraz orzekanie o niezdolności do pracy na podstawie przepisów ustawy o emeryturach i rentach z funduszu ubezpieczeń społecznych (Dz.U. 1999, Nr 162, poz. 1118).

Na podstawie przepisów ustawy o rehabilitacji można uzyskać orzeczenie o zaliczeniu do stopnia niepełnosprawności: lekkiego, umiarkowanego lub znacznego, w tym zakresie orzeka się o niepełnosprawności (dzieci do 16 r.ż.) lub o stopniu niepełnosprawności (osoby w wieku powyżej 16 lat). Przy orzekaniu niepełnosprawności bierze się pod uwagę – oprócz oceny stanu zdrowia – ograniczenia w funkcjonowaniu występujące w życiu codziennym oraz możliwość poprawy zaburzonej funkcji organizmu poprzez zaopatrzenie w przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze i techniczne (Dz.U. 2002, Nr 17, poz. 162). Na podstawie przepisów ustawy o emeryturach i rentach z funduszu ubezpieczeń społecznych można uzyskać orzeczenie o niezdolności do pracy (całkowitą bądź częściową), które stanowi podstawę do wydania decyzji o przyznaniu bądź odmowie przyznania świadczenia (renty).

Orzeczenie o niezdolności do pracy wydawane jest wyłącznie w celach rentowych (Dz.U.1999, Nr 162, poz. 1118).

Instytucjonalne formy pomocy dla osób z niepełnosprawnościami

Podjęcie analizy formy pomocy ze strony instytucji dla ludzi obarczonych poważnymi deficytami zdrowia jest bardzo istotne. Obecnie coraz więcej osób z różnych przyczyn traci sprawność umysłową bądź fizyczną. Doceniając wagę powyższego problemu, dokonamy przeglądu różnego rodzaju instytucji, organizacji jak również zakresu niesionej przez nie pomocy osobom z niepełnosprawnościami. Zanim przedstawimy instytucjonalne formy wsparcia dla tej grupy osób, podejmiemy próbę wyjaśnienia pojęcia „instytucja społeczna”.

W literaturze badawczej Małgorzata Porąbaniec twierdzi, że pojęcie: „instytucja” używane jest w wielu dyscyplinach, takich jak: prawo, socjologia, prakseologia, ekonomia oraz teorie organizacji. Ponadto można mu przypisać różne znaczenie, choć nie ma żadnej wątpliwości, iż w rozwiniętych społeczeństwach prawie wszystkie znaczące problemy w celu utrzymania oraz zachowania społeczeństwa w równowadze są rozwiązywane przede wszystkim właśnie w instytucjach. Tym samym instytucja swoją pomocą obejmuje również różne organizacje, zakłady, placówki bądź po prostu urzędnictwo, które w swoim działaniu wypełniają odpowiednie zadania według reguł podziału funkcji oraz przebiegu pracy, a także osoby współpracującej (Porąbaniec 2010: 41). W dalszej części rozważań autorka stwierdza, że nie można pominąć istotnej roli, jaką spełniają w swoim działaniu organizacje wobec społeczeństwa. Przede wszystkim są one częścią systemu organizacyjnego oraz posiadają odpowiednie warunki, w tym budynki, środki, instrumenty oraz techniki. Ponadto organizacje stanowią prawidłowo ustrukturyzowane wtórne

grupy, wybrane dla realizacji wydzielonych celów i działań. Cechuje je cel działania, w którym zawarty jest system wartości i norm oraz zasad. Dlatego każda organizacja jest instytucją społeczną celowo zorientowaną, a zadania przez nią realizowane mogą odnosić się do sfery życia politycznego, gospodarczego i społecznego. Natomiast państwo ma za zadanie dopilnować przestrzegania norm prawnych, zwyczajowych tam, gdzie rodzina i społeczność, moralność, nawet religia mogą zawieść. Toteż instytucjonalny model „państwa opiekuńczego” stwarza ogromne pole dla działania pracownikom socjalnym, w taki też sposób otwiera nowy etap dla rozwoju nowych metod w pracy socjalnej (Porąbaniec 2010: 41-42). Instytucje należą do jednostek organizacyjnych, które mają na celu realizację określonych zadań i usług na rzecz wspierania osób, rodzin i społeczeństwa w normalizacji ich życia.

Państwowy Fundusz Osób Niepełnosprawnych

W procesie rehabilitacji osób z niepełnosprawnościami ważną rolę odgrywają różne instytucje oraz organizacje. Mając na uwadze cel zasadniczy rozważań, ich opis należy rozpocząć od najważniejszej instytucji wspomagającej finansowo i rekompensującej proces rehabilitacji społecznej, zawodowej oraz zatrudniania osób z niepełnosprawnościami. W literaturze pedagogicznej Józef Sowa opisuje, iż istotną sprawą było wprowadzenie ustawy z 1991 roku i utworzenie Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON), ponieważ jest on instytucją, o którą środowiska osób z niepełnosprawnościami ubiegały się od dawna (Sowa 1997: 139). Nie można pominąć faktu, że do roku 1991 tylko spółdzielnie inwalidów i niewidomych tworzyły oraz dysponowały tzw. funduszem spółdzielni inwalidów. Natomiast PFRON stosowany przeznaczony jest do finansowania i wspierania rehabilitacji zawodowej, społecznej oraz leczenia osób z niepełnosprawnościami. W szczególności powołany został do: stwarzania nowych miejsc pracy, przystosowania już istniejących miejsc pracy do możliwości niepełnosprawnych, organizowania szkoleń dla tych osób, przekwalifikowywania niepełnosprawnych osób, budowy oraz modernizacji obiektów mających na celu rehabilitację zawodową, społeczną i leczenie, tworzenia infrastruktury rehabilitacyjno-socjalnej, tworzenia oraz działalności warsztatów terapii zajęciowej, dofinansowania kredytów bankowych wziętych przez Zakłady Pracy Chronionej, udzielania i umarzania pożyczek osobom z niepełnosprawnościami na rozpoczęcie działalności (Sowa 1997: 127). Zdaniem J. Sowy i F. Wojciechowskiego Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych jest instytucją pełniącą szereg funkcji w celu wyrównywania szans dla osób niepełnosprawnych. Posiadając prawną osobowość, może spełniać ważną rolę w finansowaniu rehabilitacji leczniczej i zawodowej oraz społecznej (Sowa, Wojciechowski 2001: 331). W perspektywie kolejnych zmian polityki względem osób z niepełnosprawnościami należy wierzyć, że wprowadzone rozwiązania przybliżą problemy tych osób samorządom lokalnym, a poza tym osoby te będą mogły liczyć, iż ich podstawowe potrzeby będą lepiej zaspokojone w ich miejscu zamieszkania. Poza Państwowym Funduszem Rehabilitacyjnym Osób Niepełnosprawnych osoby te wspierane są również przez różne instytucje pomocy społecznej (Sowa, Wojciechowski 2001: 339). PFRON spełnia zatem bardzo ważną rolę

w dofinansowaniu osób z niepełnosprawnościami. Dzięki temu mogą się one usamodzielnąć, usprawniać oraz aktywizować zawodowo i społecznie. Spełnia zatem pierwszoplanową rolę w rehabilitacji leczniczej, zawodowej i społecznej tych osób. Ponadto pokrywa koszty pokonania barier architektonicznych oraz komunikacyjnych osób z niepełnosprawnościami, co pomaga w ich integracji społecznej.

Warsztaty terapii zajęciowej

Istotnym składnikiem rehabilitacji osób z niepełnosprawnościami, oprócz zapewnienia usprawnienia fizycznego i opieki, jest wspieranie ich w dążeniu do usamodzielnienia się oraz nabycie zdolności do podjęcia pracy i niezależności funkcjonowania w środowisku. W modelach teoretycznych rehabilitacji osób niepełnosprawnych wyróżniono dwie ważne dziedziny: rehabilitację leczniczą, która jest prowadzona w placówkach leczniczych i uzdrowiskowych, oraz zaopatrzenia inwalidów w przyrządy ograniczające skutki niepełnosprawności.

Oprócz dobrych rozwiązań teoretycznych położono nacisk szczególnie na rehabilitację leczniczą, która jest dość wszechstronnie zorganizowana. W porównaniu z nią rehabilitacja społeczna została odsunięta na drugi plan i obecnie posiada strukturę rozproszoną i nie zawsze oba typy pomocy ze sobą współpracują (Skrzetuska 2004: 133). Cele warsztatów określone są następująco: celem działania warsztatu jest rehabilitacja zmierzająca do rozwoju ogólnego każdego uczestnika, poprawy zaradności osobistej, sprawności psychofizycznej oraz przystosowania i funkcjonowania społecznego (interpretacji społecznej). Cel ten jest realizowany poprzez: rozwój umiejętności wykonywania czynności życia codziennego, przygotowanie do życia w środowisku społecznym, opanowanie czynności przysposabiających do pracy, rozwijanie podstawowych oraz specjalistycznych umiejętności zawodowych, umożliwiających podjęcie pracy zarobkowej, bądź szkolenia zawodowego; i inne wskazane działania (Dz.U. 2004, Nr 63, poz. 597). Według Skrzetuskiej celem warsztatów jest stworzenie szerokich możliwości rozwoju jednostkom niepełnosprawnym, które ukończyły szkołę, lecz nie są jeszcze przygotowane do samodzielnego życia oraz podjęcia pracy w środowisku chronionym, czy Zakładzie Pracy Chronionej (Skrzetuska 2004: 134-135). Biorąc pod uwagę powyższą problematykę dotyczącą warsztatów terapii zajęciowej, istnieją pewne tendencje prawne w realizowaniu zadań przez tego typu placówkę. Poza tym spełniają one w niewielkim stopniu rolę przygotowania zawodowego, przede wszystkim skupiają się na ogólnej rehabilitacji, w tym również społecznej, a poza tym spełniają rolę opiekuńczą. Z analizy danych autorki wynika, że grupę najliczniejszych uczestników WTZ stanowią osoby z niepełnosprawnością umysłową. Te osoby najbardziej cenią sobie aspekt finansowy możliwości uczestnictwa w WTZ, co jest motywacją do systematycznego uczestnictwa w programie i rzetelnego zaangażowania. Biorąc pod uwagę fakt, jak cenną rolę odgrywają warsztaty terapii zajęciowej w usprawnieniu osoby z niepełnosprawnością, są one wyodrębnionymi placówkami organizacyjnymi i finansowymi stwarzającymi tosamobom niezdolnym do pracy możliwość rehabilitacji społecznej i zawodowej, która ma na celu przywrócić umiejętności niezbędne do podjęcia zatrudnienia. Prowadzenie WTZ reguluje

ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych (Dz. U. 1997, Nr 123, poz. 776).

Domy pomocy społecznej

Należą one do placówek przeznaczonych do całodobowej opieki nad osobą niesamodzielną, mając na celu jej charakter bytowy, opiekuńczy, wspomagający oraz terapeutyczny. Poza tym akceptują potrzeby oraz możliwości podopiecznych, udzielając im wsparcia i odpowiedniej indywidualnej opieki. Jednocześnie tworzą one formę instytucjonalną pomocy społecznej w zakresie opieki nad osobami niezdolnymi do samodzielnego życia w swoim miejscu zamieszkania, mając na uwadze ich wiek, rodzaj schorzenia, warunki rodzinne oraz sytuacje życiową (Krajewska 2010: 100). Aby odpowiedzieć, komu przysługuje prawo do umieszczenia w DPS, warto odwołać się do ustawy¹: „Osobie wymagającej całodobowej opieki z powodu wieku, choroby lub niepełnosprawności nie mogącej samodzielnie funkcjonować w codziennym życiu, której nie można zapewnić niezbędnej pomocy w formie usług opiekuńczych, przysługuje prawo do umieszczenia w domu pomocy społecznej” (Dz.U. 2004, Nr 64, poz. 593) oraz (art. 55 rozdz. II pkt 1), który stwierdza: „Dom pomocy społecznej świadczy usługi bytowe, opiekuńcze, wspomagające, edukacyjne na poziomie obowiązującego standardu w zakresie i formach wynikających z indywidualnych potrzeb osób w nim przebywających, zwanych dalej «mieszkańcami domu»” (Dz.U. 2004, Nr 64, poz. 593). Poza tym (art. 56 rozdz. II) wskazuje kategorie osób mogących mieszkać w takiej instytucji: „Domy pomocy społecznej w zależności od tego dla kogo są przeznaczone dzielą się na następujące typy domów, dla: osób w podeszłym wieku, osób przewlekle somatycznie chorych, osób przewlekle psychicznie chorych, dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie, dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, osób niepełnosprawnych fizycznie” (Dz.U. 2004, Nr 64, poz. 593).

Do celów domów pomocy społecznej należą: świadczenie opieki całodobowej swoim mieszkańcom oraz zaspokajanie niezbędnych potrzeb bytowych, edukacyjnych, religijnych oraz społecznych. Równocześnie umożliwiają osobom mieszkającym korzystanie ze świadczeń zdrowotnych. Ponadto tego rodzaju placówki przeznaczone są dla osób potrzebujących całodobowej opieki z powodu niepełnosprawności, wieku, choroby lub niemożności samodzielnego funkcjonowania w życiu codziennym, jak również niemożliwość zapewnienia im wsparcia w zakresie usług opiekuńczych.

Środowiskowy dom samopomocy

Ten typ instytucji realizuje zadania umożliwiające osobom z niepełnosprawnościami powrót do życia w społeczeństwie. Środowiskowe Domy Samopomocy są jednostkami organizacyjnymi resortu pomocy społecznej. „Środowiskowe domy samopomocy, zwane

---

¹ O pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r., rozdz. II, art. 54, pkt 1 (dostęp: 12.02.2022).

inaczej ośrodkami wsparcia, służą budowaniu sieci oparcia społecznego i przygotowują do życia w społeczeństwie oraz funkcjonowania w środowisku. Są przeznaczone dla osób przewlekłe chorych psychicznie i niepełnosprawnych intelektualnie. To placówki okresowego dziennego lub całodobowego pobytu, w którym osoby z zaburzeniami psychicznymi mogą otrzymać częściową opiekę i pomoc w zaspokajaniu niezbędnych potrzeb życiowych oraz posiłek” (www.SDS.pl). Ośrodek wsparcia jest jednostką organizacyjną pomocy społecznej dziennego pobytu, ale mogą być również prowadzone ośrodki całodobowe okresowego pobytu. Ośrodkiem wsparcia może być ośrodek wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi, dzienny dom pomocy, dom dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, schronisko i dom dla bezdomnych oraz klub samopomocy. „Domy, w zależności od kategorii osób, dla których są przeznaczone, dzielą się na następujące typy:

- typ A - dla osób przewlekłe psychicznie chorych;
- typ B – dla osób z niepełnosprawnością intelektualną;
- typ C – dla osób wykazujących inne przewlekłe zaburzenia czynności psychicznych;
- typ D - dla osób ze spektrum autyzmu lub niepełnosprawnościami sprzężonymi” (Dz.U. 2020, poz. 249).

W przypadku osób niepełnosprawnych intelektualnie oraz z zaburzeniami psychicznymi integracja społeczna oraz bezpośredni kontakt z innymi osobami są bardzo ważne w procesie socjalizacyjnym. Nierzadko osoby te są bardzo samotne, wycofane, a pobyt w ośrodku wsparcia daje im możliwość kontaktu z ludźmi.

Organizacje pozarządowe

Opisując powyżej wymienione instytucje miałam na względzie przybliżenie ich działalności mającej na celu udzielenie wsparcia i zaspokojenia podstawowych potrzeb osób niepełnosprawnych psychofizycznie, osobom w starszym wieku, przewlekłe chorem.

Trzeba pamiętać o organizacjach pozarządowych, które są istotnym wsparciem dla państwowych instytucji w realizacji zadań i celów dla wyżej wymienionych osób. Odwołam się tu do rozważań Anny Leszczyńskiej-Rejchert, która przedstawia organizacje pozarządowe jako organizacje społeczne nie przynoszące dochodu, są one niezależne, tworząc tak zwany trzeci sektor. Posiadają one charakterystyczną cechę polegającą na zakładaniu oraz kierowaniu nią przez własnych członków. Ponadto nie są nastawione na zysk oraz niezależność od instytucji państwowych. Co za tym idzie w Polsce tak zwany trzeci sektor obejmuje stowarzyszenia i fundacje, natomiast w mniejszej liczbie zespoły charytatywne, w tym grupy samopomocowe. Toteż biorąc pod uwagę potrzeby różnych grup wiekowych, takich jak: osoby starsze, z niepełnosprawnościami, przewlekłe chore, w tym sektorze organizacje pozarządowe służą im pomocą i wsparciem. Tym samym trzeci sektor służy wyżej wymienionym osobom w trudnych sytuacjach życiowych, oferując pomoc finansową, rzeczową poprzez: wydawanie posiłków, rozdawanie żywności, odzieży, sprzętu gospodarstwa domowego, usługi pielęgnujących i medycznych, pomoc w codziennych zajęciach (Leszczyńska-Rejchert 2010: 175).

Podsumowanie

Wspomaganie osób z niepełnosprawnością oraz ich rodzin, których największym problemem jest sytuacja materialno-bytowa oraz różne niedogodności i problemy dnia codziennego, stanowią poważne wyzwania dla polskiej polityki i systemu wsparcia społecznego. Poprawę sytuacji życiowej tych rodzin, w tym korzystających z pomocy społecznej, mogą zapewnić nie tylko zmiany samego systemu pomocy społecznej, ale przede wszystkim zmiany w innych obszarach polityki społecznej, ułatwiających im funkcjonowanie. Pomoc społeczna powinna skupić się na indywidualizacji pomocy poprzez bardziej elastyczne i dostosowane do konkretnych potrzeb połączenie pomocy pieniężnej z elementami pracy socjalnej. Dlatego tak ważna jest dalsza ciągłość działań w tym zakresie, tworzenie i utrzymywanie placówek pomocowych dla osób z niepełnosprawnością, a także wyposażenie ich nie tylko w odpowiedni sprzęt, ale także w wykwalifikowaną kadrę pracowników i specjalistów. Takie instytucje pomagają nie tylko w rozwoju na różnorodnych płaszczyznach samej osoby z pewną niepełnosprawnością, pozwalają też na odciążenie ich opiekunów czy wychowawców.

Bibliografia

- Jan Paweł II, *Encyklika o pracy ludzkiej Laborem Exercens*, www.opoka.org.pl (dostęp: 09.03.2022).
- Kompleksowy System Informatyczny ZUS*, www.zus.pl (dostęp: 10.03.2022).
- Krajewska B. (2010), *Instytucje wsparcia dziecka i rodziny*, Kraków.
- Porąbaniec M. (2010), *Środowisko życia osób niepełnosprawnych w Kielcach*, Kielce.
- Rozporządzenie w sprawie kryteriów oceny niepełnosprawności u osób w wieku do 16 roku życia* (Dz.U. 2002., Nr 17., poz. 162).
- Sowa J. (1997), *Pedagogika w zarysie*, Rzeszów.
- Sowa J., Wojciechowski F. (2001), *Proces rehabilitacji w kontekście edukacyjnym*, Rzeszów.
- Skrzetuska E. (2004), *Warsztaty terapii zajęciowej w rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, [w:] *Wsparcie społeczne rehabilitacji i resocjalizacji*, red. Z. Palak, Z. Bartokowicz, Lublin.
- Ustawa o emeryturach i rentach z funduszu ubezpieczeń społecznych* (Dz.U. 1999, Nr 162, poz. 1118), tekst jednolity (Dz.U. 2020, poz. 53 z późn. zm.).
- Ustawa o pomocy społecznej* (Dz.U. 2004, Nr 64, poz. 593) tekst jednolity (Dz.U. 2021, poz. 2268).
- Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych* (Dz.U. 1997, Nr 123, poz. 776.) tekst jednolity (Dz.U. 2020, poz. 426).

KAROLINA DZIĘGIEL, ANGELIKA PIĄSTKA

Studentki II roku ekonomii, studia II stopnia
Studenckie Koło Naukowe Ekonomii Zrównoważonego Rozwoju
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Students of the second year of Economy, second cycle studies
Economy of Sustainable Development Student Scientific Association
Poznań University of Economics and Business

Wybrane modele polityki społecznej jako forma wsparcia zaspokajania potrzeb społeczeństwa na przykładzie Polski, Niemiec i Danii

Selected models of social policy as a form of supporting the fulfilment of society's needs on the example of Poland, Germany and Denmark

Summary: Contemporary states create their social policies in a way enabling them to effectively solve the problems of citizens and fulfil their basic needs. The objective of this article is to present selected models and indicate countries which reflect the assumptions behind these models. The analysis was conducted on the basis of a comparison of solutions used in Poland (Central-Eastern European model), Germany (conservative model) and Denmark (social democratic model). Results obtained on the basis of the comparative analysis show that the Danish model should be considered to be the most effective form of conducting social policy.

Key words: welfare state, European states, state aid, social support.

Wprowadzenie

Początki polityki społecznej wiążą się z działalnością charytatywną Kościoła i gmin na rzecz potrzebujących. Wraz z rozwojem społeczeństwa i gospodarki pojawiały się coraz to nowsze problemy społeczne, takie jak m.in.: bezrobocie, uzależnienie od używek, czy też powiększające się strukturalne ubóstwo na terenie miast i wsi (Strojna, 2015). Organizacje wspierające ubogich i bezdomnych nie były w stanie zapewnić wystarczającego wsparcia powiększającemu się gronu potrzebujących, stąd instytucje sektora publicznego zaczęły włączać się w tą pomoc. Państwo przyjęło nową rolę – państwa opiekuńczego, a nie tylko tzw. „nocnego stróża”. Pojęcie polityki społecznej ma dwa główne znaczenia. Jest to zarówno praktyczna działalność władzy państwa, jak i dyscyplina naukowa (zajmuje się problematyką aktualnych potrzeb materialnych i duchowych

człowieka oraz grup społecznych). Można wyróżnić wiele definicji polityki społecznej. Inaczej definiują ją np. ekonomiści, politolodzy, socjologowie czy prawnicy. Ci pierwsi patrzą na nią przez pryzmat teorii zachowań ekonomicznych i mechanizmów, które wpływają na gospodarkę. Politolodzy zauważają zależność między polityką społeczną a polityką rozumianą jako dążenie do władzy. Natomiast socjologowie zwracają uwagę na porządek społeczny, strukturę społeczną oraz kulturę, a z kolei prawnicy na jej treść. Gösta Esping-Andersen politykę społeczną definiuje jako „sferę działania państwa oraz innych ciał publicznych i ich sił społecznych, która zajmuje się kształtowaniem warunków życia ludności oraz stosunków międzyludzkich (zwłaszcza w środowisku zamieszkania i pracy)” (Strojna, 2015, s. 18). Celem opracowania jest porównanie narzędzi i problemów z zakresu polityki społecznej w wybranych krajach, tj. w Danii, Polsce i Niemczech. Wybór krajów uwarunkowany był faktem, że w tych państwach realizowane są różne modele polityki społecznej. W opracowaniu wykorzystano przede wszystkim dane Eurostat i OECD.

Cele polityki społecznej i jej instrumenty

Za główny cel polityki społecznej uznaje się zaspokojenie potrzeb i zapewnienie dobrobytu wszystkim żyjącym w społeczeństwie. Polityka ta dąży także do rozwoju, który umożliwi ograniczenie nierówności społecznych, w tym niwelowanie ubóstwa. Pozwala na zwiększenie bezpieczeństwa i na pełniejsze korzystanie z praw obywatelskich. Celem jest także aktywowanie do pracy, dbanie o jak najwyższy odsetek zatrudnionych wśród społeczeństwa (Szarfenberg, 2017). Władze danego państwa mogą osiągnąć powyższe założenia za pomocą instrumentów polityki społecznej. Zalicza się do nich m.in.: regulacje prawne, kredyty, ubezpieczenia, bezpośrednią produkcję państwową, infrastrukturę społeczną, służby społeczne, ulgi podatkowe i zasiłki socjalne.

Modele polityki społecznej

W literaturze często można spotkać się z modelami polityki społecznej, które pozwalają zrozumieć złożoność tej polityki. Każdy z nich ma inną charakterystykę, ale główne cele są podobne. W krajach europejskich można wyróżnić pięć takich modeli:

- Socjaldemokratyczny (inaczej model nordycki), charakterystyczny jest dla państw północnych. Dla tego modelu istotna jest powszechność i równość – powszechne prawa społeczne, zrównane środki utrzymania i jednolite dodatki finansowe. System podatkowy jest progresywny. Dąży się do spójności społecznej i solidarności. System ten nie wspiera tylko klas niższych. W modelu tym przywiązuje się dużą wagę do równości płci i szerokiego udziału kobiet w rynku pracy. Pułap ubóstwa jest niski, redystrybucja wysoka, wydatki na zabezpieczenie społeczne wysokie.
- Konserwatywny (inaczej kontynentalny), występuje m.in. w Niemczech, czyli w kraju, gdzie poziom ubóstwa i redystrybucji jest umiarkowany, a zatrudnienie i wydatki na zabezpieczenie socjalne naprawdę wysokie. W modelu tym dąży się do zachowania

wania istniejących hierarchii społecznych i do zapewnienia gwarancji socjalnych. Poziom pomocy otrzymanej przez państwo jest proporcjonalny do statusu na rynku pracy (zależy od stażu pracy, dochodów i wysokości opłaconych składek).

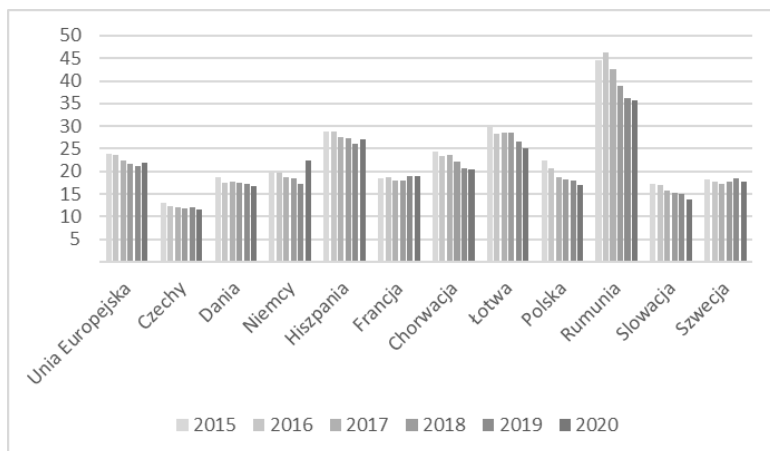
- Liberalny, występuje np. w Irlandii i w Wielkiej Brytanii, czyli w krajach, gdzie wydatki na zabezpieczenie społeczne są wysokie, poziom zatrudnienia i redystrybucji także, a poziom ubóstwa umiarkowany. Państwo opiekuńcze w tym modelu dba tylko o najsłabszych. Dąży się do minimalnej interwencji państwa. Świadczenia socjalne są finansowane z jednolitych składek i mają zapewnić jedynie minimalny poziom potrzeb niezbędnych do egzystencji.
- Południowoeuropejski (inaczej śródziemnomorski), charakteryzuje się wsparciem selektywnym. Oznacza to, że faworyzowane są określone grupy społeczne, które mają prawo do określonych świadczeń, np. świadczenia emerytalne są bardzo wysokie, a świadczenia rodzinne i z tytułu bezrobocia niskie lub nie występują wcale. W modelu tym wydatki na zabezpieczenie społeczne są wysokie, a redystrybucja niska. Występuje m.in. w Grecji, Portugalii i Hiszpanii. W krajach tego typu występuje duży odsetek osób bezrobotnych (szczególnie kobiet) i wysoki poziom ubóstwa.
- Środkowo-wschodnioeuropejski, który obejmuje byłe państwa komunistyczne. Reformy przeprowadzone w latach 90. XX wieku w krajach Europy środkowo-wschodniej doprowadziły do znacznych przekształceń polityki społecznej tych państw. Objawiało się to m.in. wycofywaniem się państwa ze świadczenia usług socjalnych i wprowadzeniem instytucjonalnego pluralizmu (np. prywatyzacja usług zdrowotnych i opiekuńczych oraz zachęta do działalności w ramach „trzeciego sektora”). Model ten charakteryzuje się wysoką redystrybucją i znaczącym odsetkiem osób żyjących w ubóstwie (Zgliczyński, 2017).

Analiza prowadzonych polityk społecznych w Polsce, w Niemczech i w Danii

Różnice między modelami polityki społecznej można zauważyć przy porównaniu działań polityk społecznych prowadzonym w konkretnych państwach. Na podstawie tych pięciu modeli w dalszej części będziemy analizować:

- model środkowo-wschodnioeuropejski przypatrując się polityce społecznej w Polsce,
- model konserwatywny występujący m.in. w Niemczech,
- model socjaldemokratyczny na przykładzie polityki społecznej w Danii.

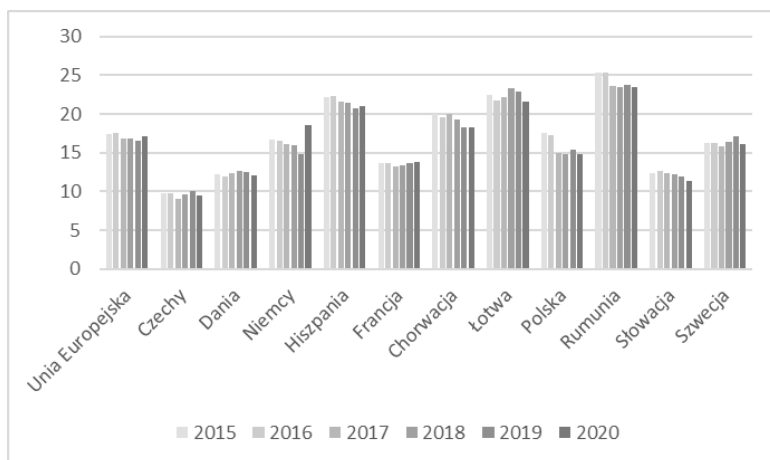
Wymienione kraje są członkami Unii Europejskiej, znajdują się w stosunkowo bliskim położeniu od siebie i należą do tego samego kręgu kulturowego. Jednakże, w każdym z tych państw prowadzony jest inny model polityki społecznej, stąd też warto je przeanalizować, by móc wyróżnić podobieństwa i różnice. W analizie pomocne są wskaźniki polityki społecznej. Do niniejszej analizy przyjęto wskaźnik osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym przed i po uwzględnieniu transferów społecznych mierzony przez Eurostat oznacza, „osoby żyjące w gospodarstwach domowych, których dochód do dyspozycji jest niższy od granicy ubóstwa ustalonej na poziomie 60% mediany” (GUS, 2010)

Wykres 1. Wskaźnik osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym w wybranych krajach Unii Europejskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat z dnia 12.12.2021 r.

Na podstawie wykresu 1. można zauważyć, że wartości tego wskaźnika dla Danii, Niemiec i Polski są na średnim poziomie w porównaniu do pozostałych krajów UE. W 2020 roku w Niemczech odsetek osób narażonych na ubóstwo lub wykluczenie społeczne wyniósł 22,5% (wzrost w porównaniu do poprzedniego roku), w Danii 16,8%, a w Polsce 17%.

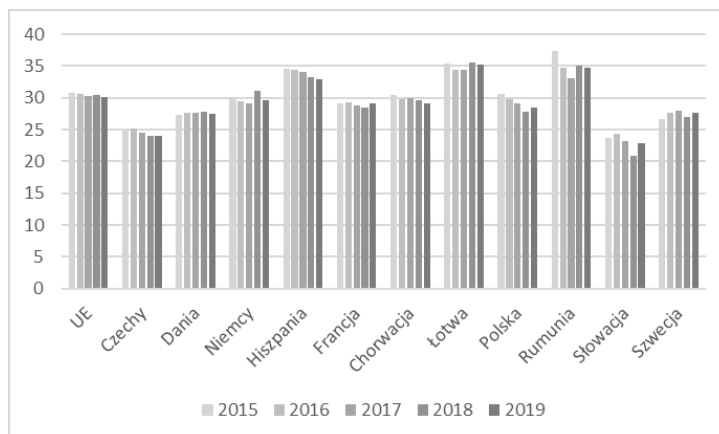
Wykres 2. Wskaźnik osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym po uwzględnieniu transferów społecznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat z dnia 12.12.2021 r.

Po uwzględnieniu transferów społecznych można zauważyć, że w 2019 roku średnia wartość tego wskaźnika dla UE to 17,1%, dla Niemiec 18,5%, dla Polski 14,8%, a dla Danii 12,1%.

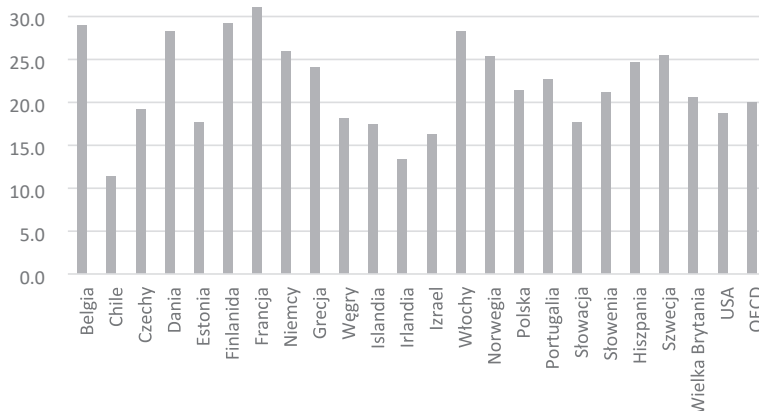
Oznacza to, że po uwzględnieniu transferów społecznych w analizowanych krajach zmniejsza się odsetek osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym, przy czym w 2019 roku największy spadek można zauważyć w Danii, o 4,7 p.p.

Z kolei wskaźnik Giniego pokazuje nierówności w dochodach danego społeczeństwa. Im jest wyższa wartość, tym nierówności w dochodach w danym kraju są większe.

Wykres 3. Wskaźnik Giniego dla poszczególnych krajów UE

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT z dnia 12.12.2021 r.

Wykres 4. Wydatki socjalne jako % PKB w 2019 roku w wybranych państwach OECD

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych OECD, dane z dnia 12.12.2021 r.

W latach 2015-2019 średni wskaźnik Giniego dla państw UE wynosił około 30%. W 2019 roku wskaźnik ten dla Danii i Polski osiągnął po około 27%, a dla Niemiec nieco ponad 37%. Oznacza to, że to w Niemczech występują największe nierówności w dochodach wśród obywateli tego państwa.

Kolejnym kryterium jest wskaźnik wydatków socjalnych prezentowanych jako udział procentowy PKB: im większy udział wydatków socjalnych, tym bardziej hojna polityka społeczna.

Analizując udział wydatków socjalnych w PKB, w 2019 roku można zauważyć, że w badanych krajach wydatki te stanowią więcej niż średnia OECD, czyli ponad 20%. W Polsce wydatki socjalne stanowiły 21,3%, w Niemczech 25,9%, a w Danii 28,3%. Oznacza to, że najwięcej kosztów ponosi Dania, co z kolei z perspektywy obywateli jest bardzo korzystne (większe wydatki oznaczają w tym przypadku większą ochronę).

Polityka społeczna w Polsce

Prowadzenie i znaczenie polityki społecznej w Polsce bardzo zmieniło się na przestrzeni ostatnich kilku dziesięcioleci. Po transformacji ustrojowej z lat 90. w Polsce zaczęto tworzyć nowy typ państwa opiekuńczego. Polityka społeczna utrzymuje kierunki charakterystyczne dla modelu środkowo-wschodnioeuropejskiego. Od 2016 r. istnieje horyzontalne podejście do polityki społecznej. Charakteryzuje się to nowym podejściem do polityki rodzinnej, do polityki społecznej wobec starszych, z niepełnosprawnościami i polityki rynku pracy.

Kierunki i działania polityki społecznej wyznacza Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej. Polityka ta oparta jest na dialogu społecznym, który prowadzi do wsparcia wszystkich potrzebujących, dążąc przy tym do rozwoju ekonomii społecznej i solidarnej. Pomoc w ramach polityki społecznej dostarczana jest zarówno na szczeblu centralnym, np. program „500+”, jak i na szczeblu lokalnym, np. środowiskowe domy samopomocy dla osób dorosłych z zaburzeniami psychicznymi lub domy i kluby seniora+.

W strategii polityki społecznej główną rolę odgrywa pomoc rodzinom. W 2016 r. powstała ustawa o pomocy państwa w wychowaniu dzieci, która wprowadziła prawo do nieopodatkowanych świadczeń wychowawczych w wysokości 500 zł miesięcznie, tzw. program „500+”. Pozwala on zrównoważyć koszty utrzymania rodziny i daje bodziec do inwestowania w dzieci, dając materialny impuls do dbania ich rozwój. Istnieją jeszcze takie programy jak m.in. „Maluch +”, „Posiłek w szkole”, „Dobry Start”. Instrumentami polityki rodzinnej są także: dostęp do instytucji opieki nad dzieckiem, urlopy z tytułu opieki na dzieckiem czy ulgi podatkowe dla rodziców.

Kolejnym dużym obszarem działań jest wsparcie osób starszych. Dąży się do zapewnienia warunków godnego starzenia się przez budowanie solidarności międzypokoleniowej i odpowiednich relacji między pokoleniami. W ramach pomocy funkcjonuje m.in. program „Opieka 75+”, który ma za zadanie zapewnić większą liczbę godzin usług opiekuńczych lub program „Senior+”, czyli istnienie dziennych domów i klubów seniora.

Działania polityki społecznej skierowane są także na pomoc osobom z niepełnościami. Osoby takie mają zagwarantowaną szczególną opiekę. Mogą korzystać m.in. z elastycznych form zatrudnienia, ruchomych godzin pracy, zajęć klubowych odbywających się podczas warsztatów terapii zajęciowej oraz z rehabilitacji zawodowej i społecznej.

Zadaniem polityki społecznej jest także stabilizacja rynku pracy, przez m.in. „tworzenie programów przeciwdziałającym bezrobociu oraz koordynowaniu publicznych służb zatrudnienia, minimalne wynagrodzenie za pracę, prawa i obowiązki pracownika czy przepisy dotyczące warunków pracy” (Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, 2022). Dąży się do tego, aby państwo stwarzało warunki zapewniające obywatelom możliwość uzyskiwania godziwych dochodów z pracy, gwarantujących spełnienie podstawowych potrzeb i dających możliwości rozwoju. Natomiast osobom niemogącym uczestniczyć w rynku pracy – możliwość zabezpieczenia minimalnych standardów życia, np. poprzez system rent i emerytur.

Polityka społeczna w Niemczech

Kolejnym analizowanym pod względem polityki społecznej państwem są Niemcy. Kraj ten często określany jest mianem państwa opiekuńczego. Dzieje się tak za sprawą prowadzenia dialogu społecznego między rządem a obywatelami, tak by w jak największym stopniu zaspokoić potrzeby społeczeństwa i zdiagnozować ewentualne problemy z zakresu polityki społecznej. Dlatego też świadczona przez państwo pomoc jest nie tylko akceptowana, ale i oczekiwana, a większość świadczeń występuje w formie uprawnień. Warto wspomnieć, że początków nie tyle co państwa opiekuńczego, ale z pewnością socjalnego upatruje się w polityce prowadzonej przez O. Bismarcka, który wprowadził pierwsze uprawnienia socjalne.

Co istotne występowały one już od czasów średniowiecznych Niemiec, jednak dopiero za czasów panowania tego kanclerza zaczęły obejmować większość grup zawodowych. Kolejną istotną cechą niemieckiego państwa opiekuńczego jest silna korelacja między uprawnieniami socjalnymi a stosunkiem do pracy. Zasadniczo możliwość korzystania z podstawowych świadczeń socjalnych jest ściśle powiązana z uczestnictwem w rynku pracy, co oznacza konieczność posiadania statusu pracownika, natomiast dla osób, które nim nie dysponują – pomoc ma charakter fakultatywny. Zasadniczym aspektem jest także fakt, iż koszty pracy są relatywnie wysokie i w dużej mierze wynikają z wysokich świadczeń emerytalno-rentowych.

Sytuacja kształtuje się tak przede wszystkim dlatego, że społeczeństwo Niemiec starzeje się, a w związku z tym jest bardzo dużo emerytów, którym należy zagwarantować środki do życia. W kwestii pracy można również wspomnieć, że znaczna część populacji tego kraju nie jest zatrudniona, a mimo to wydajność osób pracujących jest wyższa niż przeciętnie w innych krajach (Baran, 2012).

Niemcy jako państwo opiekuńcze to główny reprezentant kontynentalnego modelu konserwatywnego. Jego konstrukcja związana jest z „filozofią” subsydiarności, gdzie interwencje zewnętrzne wobec jednostki znajdują zobowiązanie jedynie, gdy podmioty

uznane za odpowiedzialne tj. rodzina, lokalna społeczność, instytucje samorządowe czy pracodawcy, nie są w stanie rozwiązać zaistniałego problemu i zarządzić jego skutkom. We wskazanym modelu występuje silny związek między stosunkiem pracy, a uprawnieniami do świadczeń. Ponadto istotna jest idea ładu społecznego, która opiera się na współpracy i konsensusie. Jego mianem określa się stan, w którym instytucje i jednostki dzięki swoim zachowaniom zapewniają istnienie, trwanie i rozwój zbiorowości jako całości. Warto też wspomnieć, iż charakterystyczną cechą polityki społecznej w Niemczech, jak i całego modelu konserwatywnego jest ich finansowanie ze środków pochodzących z obowiązkowych ubezpieczeń społecznych (Golinowska, 2018).

W Niemczech istnieje rozbudowany system świadczeń socjalnych. Po spełnieniu określonych warunków obywatele mogą skorzystać z pomocy państwa w trudnej sytuacji życiowej bądź po wystąpieniu pewnych zdarzeń. Środki dla bezrobotnych to głównie Arbeitslosengeld i Sozialgeld, które występują w postaci zasiłków dla osób poszukujących pracy, a także dla członków ich rodzin. Następna grupa przeznaczanych środków związana jest z posiadaniem dziecka, a należą do nich Familienförderung, Kindergeld Kindertagesbetreuung oraz Hilfen zur Erziehung (tzw. pomoce edukacyjne). Pomoc społeczna osobom starszym występuje w postaci Hilfe zum Lebensunterhalt. Częstym zjawiskiem w Niemczech jest korzystanie przez młodych ludzi, chcących zdobyć wyższe wykształcenie, z różnego rodzaju stypendiów i pożyczek studenckich. Kolejnym popularnym świadczeniem jest dodatek mieszkaniowy Wohngeld. Ponadto, tak jak w większości państw, w Niemczech istnieje rozbudowany system emerytalny, pozwalający na zapewnienie godnego życia osobom starszym. Podstawowym warunkiem, który należy spełnić, aby mieć możliwość zakwalifikowania się do pobierania powyższych świadczeń, jest obywatelstwo niemieckie. Alternatywnie wystarczające jest prawo pobytu w Niemczech tzw. Aufenthaltsrecht pod warunkiem stałego zamieszkiwania w kraju. Poza tym każde świadczenie z osobna charakteryzuje się dodatkowymi ograniczeniami i zastrzeżeniami w ich poborze. Co istotne prawo do świadczeń można uzyskać tylko i wyłącznie na podstawie złożonego w odpowiedniej instytucji wniosku. Warto zaznaczyć, iż system świadczeń socjalnych w Niemczech jest znacznie skonkretyzowany. Oznacza to, że poszczególne ich grupy są podzielone na podkategorie kierowane np. do różnych grup zawodowych. Przykładowo taki podział występuje w przypadku świadczeń emerytalnych np. emerytura dla urzędników państwowych, emerytura dla rolników czy emerytura dla górników (dane OECD).

Polityka społeczna w Danii

Ostatnim, analizowanym w kontekście polityki społecznej, państwem jest Dania. Kraj ten wpisuje się w założenia modelu bezpieczeństwa socjalnego. Pierwszą znajdującą zastosowanie zasadą jest uniwersalizm. Polega on na tym, że każdy obywatel jest uprawniony do zapewnienia mu bezpieczeństwa socjalnego, usług socjalnych oraz zasiłków, niezależnie od jego powiązań z rynkiem pracy. Politykę społeczną, w tym politykę socjalną, finansuje się głównie ze środków publicznych pochodzących z podatków. Są one uważane za najbardziej efektywne i najpewniejszy sposób zagwarantowania

bezpieczeństwa socjalnego. Dużą rolę odgrywa także walka z ubóstwem, tj. przeciwdziałanie i pomoc w przypadku jego wystąpienia. W Danii około 4% rodzin żyje poniżej tzw. granicy ubóstwa, co oznacza relatywnie niskie zarobki przypadające na gospodarstwo domowe. Natomiast aż 80% świadczeń wypłacanych jest ludziom, którzy znaleźliby się poniżej tej granicy przed transferem środków. Szczególnie istotna jest też troska o dzieci i osoby starsze, które mają niewielki wpływ na swoją sytuację materialną, a oprócz tego są grupami społecznymi, które bezpośrednio odczuwają skutki rosnącej aktywności zawodowej kobiet. W Danii można zaobserwować znaczną decentralizację i kontrolę przez system prawny, co ma na celu transfer części odpowiedzialności z podmiotów szczebla rządowego na władze lokalne, przy czym rząd zastrzega sobie ustanawianie stosowanego prawa i kreowanie ekonomicznej struktury polityki (Golinowska 2018).

Polityka socjalna w Danii obejmuje obszary takie jak pomoc osobom starszym, politykę rodzinną, pomoc osobom z niepełnosprawnościami, a także zaopatrzenie emerytalne oraz inne renty i zasiłki chorobowe. Można jednak wskazać także takie, których polityka nie obejmuje, a które to przez inne kraje zakwalifikowane są jako przedmiot polityki socjalnej. Należą do nich przede wszystkim opieka zdrowotna wraz z sektorem szpitalnym, ale także polityka mieszkaniowa czy zasiłki dla bezrobotnych finansowane przez Ministerstwo Pracy. Można doszukać się tu nieścisłości, gdyż dane Eurostat wskazują, iż spośród innych kategorii wydatków na politykę społeczną widnieje także opieka zdrowotna (Balicki 1995). Wśród świadczeń socjalnych w Danii wskazać można, podobnie jak w przypadku pozostałych analizowanych krajów, emerytury, świadczenia związane z występowaniem chorób, renty z tytułu niezdolności do pracy oraz świadczenia rodzinne. Ponadto można ubiegać się o świadczenie na wypadek macierzyństwa czy też świadczenia z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych (Lewko, 2020).

Analiza porównawcza

Do porównania polityk społecznych w Polsce, Niemczech i Danii warto zapoznać się ze strukturą wydatków przeznaczanych na politykę społeczną. W Niemczech (dane z 2019 r.), największą część (ok. 36%) środków zadedykowana była opiece zdrowotnej, 32% wydatków kierowana była na pomoc osobom starszym, głównie poprzez politykę emerytalną. Kolejne kategorie to polityka rodzinna (11%), pomoc niepełnosprawnym (9%) oraz pozostałe, wśród których wyróżnić można m.in. pomoc uchodźcom, bezrobotnym, politykę mieszkaniową i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu (łącznie 12% wszystkich wydatków na politykę społeczną) (Eurostat, dostęp: 12.12.2021). Struktura wydatków na politykę społeczną w Danii w 2019 r. wskazuje, iż najwięcej środków przeznaczona jest na pomoc osobom starszym (40,5% wszystkich wydatków na politykę społeczną). Kolejnymi kategoriami finansowanymi ze środków polityki społecznej jest wspomniana opieka zdrowotna (21%) i pomoc osobom niepełnosprawnym (15,8%) oraz polityka rodzinna (10,9%). Pozostałe wydatki stanowią 11,9%, a wśród nich można wymienić pomoc kierowaną do bezrobotnych, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, czy politykę mieszkaniową (Eurostat, dostęp: 12.12.2021). W Polsce 45% wydatków przeznaczono na pomoc osobom starszym, 24% na opiekę zdrowotną oraz 14,5% na

wsparcie rodzin i dzieci. W dalszej kolejności wydatki przeznaczono na osoby z niepełnosprawnościami, ocalałe i dotknięte wykluczeniem społecznym. Analizując powyższe dane można stwierdzić, że wydatki w ramach polityki społecznej w Polsce, Niemczech i Danii przeznaczano na podobne cele. W każdym z tych państw najbardziej wspierano opiekę zdrowia, rodziny i osoby starsze.

Tabela 2. Porównanie wskaźników polityki społecznej w 2019 roku

Kategoria	Polska	Niemcy	Dania
Wskaźnik/Model	Środkowo-wschodnioeuropejski	Konserwatywny	Socjaldemokratyczny
Wskaźnik osób zagrożonych ubóstwem w 2019 r. przed transferami* ¹	2	1	1
Wskaźnik osób zagrożonych ubóstwem w 2019 r. po transferach*	3	2	1
Wskaźnik Giniego w 2019 roku*	2	3	1
Udział beneficjentów emerytur w 2018 r. jako % ogółu społeczeństwa	26,55%	28,17%	26,61%
Wydatki socjalne jako % PKB w 2019 r. ²	3	2	1

*1 – najniższy poziom wskaźnika; 3 – najwyższy poziom wskaźnika

1 – największy udział wydatków; 3 – najmniejszy udział wydatków

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat z dnia 14.12.2021 r.

Porównując wartości badanych wskaźników można zauważyć, że w 2019 roku najlepsze wyniki uzyskała Dania. Oznacza to, że prowadzona tam polityka społeczna jest najbardziej skuteczna. Państwo to tak dba o obywateli, że najmniej żyje w nim osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym, nierówności materialne są także najniższe na tle dwóch pozostałych państw, a wydatki na politykę społeczną najwyższe. Na tej podstawie można stwierdzić, że model socjaldemokratyczny przez dużą redystrybucję, wysokie wydatki społeczne i dbałość o równość społeczną prowadzi do efektywnej polityki społecznej.

Wszystkie trzy analizowane państwa charakteryzują się starzejącym się społeczeństwem, stąd w ramach polityki społecznej duży udział wydatków i programów społecznych jest skierowanych do osób starszych. Biorąc pod uwagę udział beneficjentów emerytur jako procent ogółu społeczeństwa to w Polsce najniższy był on, a najwyższy w Niemczech w 2018 roku. Polska polityka społeczna reprezentująca model środko-

wo-wschodnioeuropejski klasyfikuje się gorzej niż Danii i Niemiec, jednakże nie są to o wiele słabsze wyniki.

Podsumowanie

Polityka społeczna jest istotnym elementem dobrego funkcjonowania każdego państwa. Zrodziła się wraz z pojawiającymi się problemami społecznymi. Na przestrzeni lat kierunki i działania polityki społecznej zmieniały się, tworząc przy tym 5 modeli występujących w Europie: konserwatywny, socjaldemokratyczny, liberalny, południowoeuropejski i środkowo-wschodnioeuropejski. Łączy je jeden cel – efektywne zaspokojenie potrzeb społeczeństwa i dążenie do jego dobrobytu.

Dokonując analizy polityk społecznych prowadzonych w trzech europejskich krajach (Polska, Niemcy, Dania) można stwierdzić, że najskuteczniejsza okazała się duńska polityka. Wysokie wydatki socjalne, duża redystrybucja oraz społeczne dążenie to równości usprawniające efektywne funkcjonowanie państwa. Niemcy jako najludniejszy kraj spośród badanych w największym stopniu mierzy się ze starzeniem się społeczeństwa, a dbając o społeczeństwo, najwięcej środków w ramach wydatków socjalnych przeznaczają na opiekę zdrowotną. Oceniając konstrukcję polityki społecznej w Polsce, warto pochylić się nad rozwiązaniami zastosowanymi w innych krajach, co może przyczynić się do opracowania skuteczniejszych i efektywniejszych rozwiązań w przyszłości.

Bibliografia

- Balicki, J. (1995), *Polityka społeczna Danii*. „Saeculum Christianum” 2/2, s. 121-147.
- Baran, P. (2012), *Niemiecki model polityki społecznej na tle regulacji Unii Europejskiej*. „Rocznik Integracji Europejskiej” nr 6, s. 191-202.
- EUROSTAT (2021), <https://ec.europa.eu/eurostat> (dostęp: 12.02.2022).
- Golinowska, S. (2018), *Modele polityki społecznej w Polsce i w Europie na początku XXI wieku*. Warszawa.
- GUS (2010), *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej w świetle Europejskiego Badania Dochodów i Warunków Życia – EU-SILC 2008*, Główny Urząd Statystyczny.
- Lewko, M. (2020), *Warunki życia i pracy w krajach Europejskiego Obszaru Gospodarczego – Dania*.
Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii, Departament Rynku Pracy.
- Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej (2022), <https://www.gov.pl/web/rodzina/dzialania-ministerstwa> (dostęp: 12.02.2022).
- OECD (2021), <https://ec.europa.eu/>.
- Strojna, A. (2015), *Samorządowa polityka społeczna. Wyzwania i działania*, ed. by J. Przywojska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Szarfenberg, R. (2017), *Polityka społeczna w Polsce*, ed. by G. Ciury and B. Kłos, Warszawa: Biuro Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu.
- Zgliczyński, W. (2017), *Polityka społeczna w Europie – ewolucja i rozwiązania modelowe*, „Studia BAS” Nr 2 (50) 2017, s. 37–58, <http://www.bas.sejm.gov.pl/> (dostęp: 12.02.2022).

ILONA GODNIAK

Studentka I roku ekonomii, studia II stopnia
Koło Naukowe Ekonomistów „Interkreator”
Uniwersytet Rzeszowski
Student of the first year of Economy, second cycle studies
“Intercreator” Student Scientific Association
University of Rzeszów

Sytuacja makroekonomiczna gospodarki a dobrobyt na przykładzie Bułgarii w latach 2010-2019

Macroeconomic situation of the economy and welfare on the example of Bulgaria in the years 2010-2019

Summary: The objective of this article is to describe, analyse and attempt to evaluate the state of Bulgarian economy in the context of welfare. Broadly understood welfare is a notion defining the relation between economy and society. The research was conducted on the basis of selected macroeconomic variables describing economic growth, inflation, unemployment, public finance and international trade. The time range of the research covers a period from 2010 until 2019. In the theoretical part, professional literature related to the subject of macroeconomics was used. In turn, when analysing empirical materials, data of the World Bank and those coming from Eurostat – the statistical office of the European Union, were primarily used. Inferential reasoning methods were used in the work, at the same time analysing cause-and-effect relationships. Methods based on indices were used as well.

Key words: macroeconomic policy, economic balance, social welfare, macroeconomic indicators.

Ogólna charakterystyka gospodarki Bułgarii

Bułgaria weszła do Unii Europejskiej w 2007 roku. Jej gospodarka na początku lat 90 poniosła konsekwencje ekonomiczne transformacji systemowej. Jakość życia zmalała wtedy, aż o 40%. Kryzys został przełamany w 1997 roku. Bułgaria należy do krajów średnio rozwiniętych i prowadzi gospodarkę rynkową. Po wstąpieniu do UE gospodarka bułgarska musiała szybko dostosować się do międzynarodowego prawa handlowego, jednak nie przyczyniło się to negatywnie dla rozwoju gospodarczego. W 2008 roku wprowadzono w Bułgarii podatek liniowy wynoszący 10%, który obejmuje wszystkich oby-

wateli. Ta stopa podatkowa jest najniższa spośród wszystkich państw należących do UE. Podatek CIT także wynosi 10%. Tak niskie stopy procentowe mają na celu spowodować rozwój sektora prywatnego, ale także zachęcić zagranicznych inwestorów. Od początku XXI w. Produkt Krajowy Brutto rośnie ok. 4-6% co roku. Ważną dziedziną gospodarki jest przemysł i stanowi on aż 30% PKB. W przemyśle przetwórczym szczególne znaczenie ma produkcja środków transportu. Bułgaria jest największym na świecie eksporterem olejku różanego. Ważną dziedziną gospodarki jest również rolnictwo, gdzie uprawia się przede wszystkim zboża. Sektor usług rozwinął się dzięki turystyce i dogodnemu położeniu, łagodnemu klimatowi oraz możliwości zwiedzenia wielu zabytków kultury (<https://encyklopedia.pwn.pl>; Grela i in. 2017).

Analiza danych makroekonomicznych. Wzrost gospodarczy

Wzrost gospodarczy jest to stałe zwiększenie zdolności danego kraju do produkcji towarów i usług pożądaných przez ludzi. Zdolności produkcyjne każdej gospodarki zależą przede wszystkim od ilości i jakości występujących w niej zasobów naturalnych, majątku trwałego, jak i również od poziomu techniki produkcji oraz kwalifikacji pracowników na rynku pracy. Mierzony jest tempem wzrostu dochodu narodowego, który stanowi składową elementów składających się na pojęcie sił wytwórczych – współdziałanie osobowych, rzeczowych oraz organizacyjnych sił czynników produkcji. Przez wzrost gospodarczy rozumie się długookresowy wzrost produkcji dóbr konsumpcyjnych oraz produkcyjnych (Kaja 1989: 28-29; Begg i in. 2007: 329-333).

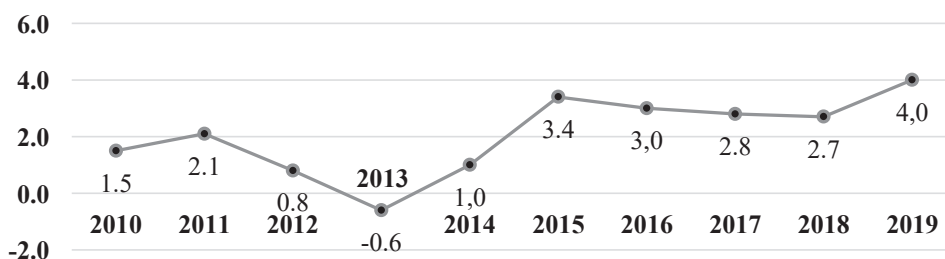
Powszechnie wykorzystywanym miernikiem do określenia wzrostu gospodarczego jest Produkt Krajowy Brutto (PKB), czyli suma wartości wytworzonych towarów oraz świadczonych usług na terenie danego kraju, niezależnie od własności czynników produkcji (krajowej bądź zagranicznej). Wskaźnik PKB pokazuje, jak duża jest gospodarka danego państwa, na podstawie informacji o PKB w kolejnych latach można wysunąć wnioski jak zmienia się gospodarka, oprócz tego można oszacować przeciętną zamożność ludności danego kraju (Hall, Taylor 2002: 42). Im wyższy jest wzrost gospodarczy, tym szybciej rozwija się gospodarka, tym samym wzrasta dobrobyt społeczeństwa, rosną bowiem płace oraz spada bezrobocie.

Wykres 1 przedstawia realny wzrost PKB Bułgarii (Czarny 2011: 312-318).

Dane statystyczne dotyczące tempa wzrostu gospodarczego w Bułgarii w analizowanych latach wskazują, że tempo wzrostu gospodarczego w Bułgarii było dodatnie w każdym okresie, z wyjątkiem roku 2013, w którym odnotowano spadek dynamiki produktu krajowego Bułgarii do poziomu -0,6% r/r wobec 0,8% r/r odnotowanych w 2012 roku. Oznacza to, że gospodarka Bułgarii odnotowała wówczas recesję, czyli, że Produkt Krajowy Brutto Bułgarii zmniejszył się w porównaniu do roku poprzedniego, co wiąże się najczęściej ze spadkiem zatrudnienia oraz brakiem podwyżek wynagrodzeń czy nawet z obniżeniem pensji u części pracowników.

W 2011 roku zaobserwować można niewielkie wzmocnienie dynamiki PKB Bułgarii wobec 2010 roku. W 2012 roku tempo wzrostu gospodarczego Bułgarii uległo obniżeniu w stosunku do roku wcześniejszego, tendencja spadkowa utrzymała się do 2013 roku.

W latach następnych nastąpiło ożywienie PKB Bułgarii, które trwało do 2015 roku, po którym zaczęło ono ponownie spadać, co trwało do 2018 roku. W roku następnym nastąpił wzrost dynamiki PKB Bułgarii do 4% r/r wobec 2,7 % r/r zanotowanych w 2017 roku – był to największy w analizowanym okresie wzrost PKB.

Wykres 1. Wzrost PKB (w ujęciu realnym) Bułgarii w latach 2010-2019 (w %, r/r)

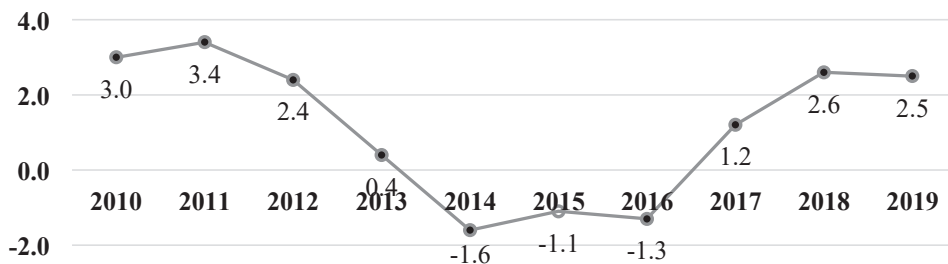
Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://ec.europa.eu/eurostat/en/> (dostęp: 12.01.2022).

Inflacja

Jednym z podstawowych wskaźników służących do oceny sytuacji makroekonomicznej gospodarki jest inflacja. W literaturze przedmiotu definiuje się ją najczęściej jako wzrost ogólnego poziomu cen towarów i usług w gospodarce, a nie jako podwyżkę dotyczącą tylko niektórych dóbr, prowadzący do spadku wartości pieniądza w czasie (Błaszczak 2010: 14; Samuelson, Nordhaus 2004: 324). W naukach ekonomicznych zjawisko inflacji często metaforyzuje się i nadaje mu takie sformułowania jak: koszty zdartych zelówek czy koszty zmienianych jądłospisów (Mankiw, Taylor 2009: 230-232). Wzrost ogólnego poziomu cen można rozumieć w dwojaki sposób. Po pierwsze, przyczynia się on w znacznej mierze do obniżenia siły nabywczej pieniądza, powodującego najczęściej nacisk ze strony pracowników, aby ich wynagrodzenie wzrosło. Wówczas oznacza to, że za każdą jednostkę pieniądza jesteśmy w stanie kupić mniej dóbr i usług. Z drugiej jednak strony wzrost cen powoduje, że ludzie są zmuszeni zapłacić więcej za ten sam koszyk dóbr i usług, niż wcześniej (Mankiw, Taylor 2009: 215).

Zharmonizowany wskaźnik cen konsumpcyjnych (HICP) służy do pomiaru inflacji na poziomie UE i krajowym, a także do oceny stabilności cen w państwach członkowskich Unii Europejskiej oraz w strefie euro (<http://op.europa.eu/en/home>).

Odnosząc się do danych przedstawionych na wykresie 2, można zauważyć, że w gospodarce Bułgarii od 2014 do 2016 roku występowała ujemna stopa inflacji. Miało wówczas miejsce zjawisko deflacji, oznaczające spadek przeciętnej ceny dóbr i usług. W pozostałych latach analizy obserwuje się wzrost wskaźnika HICP w stosunku do roku poprzedniego, nie przekraczający jednak 5% w skali roku, zatem jest to inflacja pełzająca.

Wykres 2. Stopa inflacji w Bułgarii w latach 2010-2019 (w %, r/r)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://ec.europa.eu/eurostat/en/> (dostęp: 12.01.2022).

W 2017 roku średnia roczna inflacja przyjęła już dodatnią wartość (1,2%). Największy poziom wystąpił w 2011 roku, kiedy stopa inflacji wynosiła 3,4%, z kolei najmniejszy odnotowano w 2013 roku. W ostatnich latach analizy średnioroczna inflacja była na podobnym poziomie, jak w 2012 roku, gdzie przeciętna wartość wynosiła 2,5% r/r. Wzrost ten powinien odzwierciedlać wzrost światowych cen ropy i dochodów dyspozycyjnych gospodarstw domowych, pozostając w granicach około 2%, utrzymując tym samym stabilny poziom cen (*Bułgaria. Przewodnik po rynku* 2018).

Bezrobocie

Stopa bezrobocia jest to odsetek siły roboczej, która nie ma pracy, lecz jest zarejestrowana jako poszukująca pracy. Dobrowolnie bezrobotnym nazywamy osobę, która przy obowiązującej na rynku pracy chce pozostać częścią zasobu siły roboczej, ale nie akceptuje przedłożonych ofert pracy. Natomiast przymusowo bezrobotnym nazywamy osobę, która jest gotowa zaakceptować przedłożoną mu ofertę pracy, a mimo to nie chce znaleźć zatrudnienia (Begg i in. 2007: 248-249).

W Bułgarii bezrobotny to osoba, zarejestrowana w Urzędzie Pracy, która nie pracuje, szuka pracy i jest gotowa ją podjąć w ciągu 14 dni od zawiadomienia z Urzędu Pracy.

Tabela 1. Stopa bezrobocia w Bułgarii w latach 2010-2019 (w %)

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Bułgaria	10,4	11,4	12,4	13,1	11,6	9,3	7,7	6,3	5,3	4,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://ec.europa.eu/eurostat/en/> (dostęp: 12.01.2022).

Od końca lat 90-tych przeważają aktywne działania zwalczania bezrobocia. Polityka państwa nastawiona jest na rozwój rynku pracy, zwiększanie zatrudnienia i kwalifikacji

zawodowych osób pracujących i bezrobotnych oraz ochronę bezrobotnych (Ilieva, Gotowski 2013).

W tabeli 1 przedstawiono stopę bezrobocia w Bułgarii w latach 2010-2019. Jak można dostrzec, od 2010 do 2013 roku stopa bezrobocia zwiększała się o około 1 p.p. w każdym roku. Od 2013 roku nastąpiła poprawa sytuacji na rynku pracy i udział osób bezrobotnych do liczby ludności aktywnej zawodowo zaczął maleć. W 2019 roku stopa bezrobocia wyniosła niewiele ponad 4% i była aż o 9 p.p. niższa niż w 2013 roku. Z przedstawionej tabeli 1 wynika, iż coraz więcej osób od 2013 roku jest w stanie znaleźć zatrudnienie.

Tabela 2. Bezrobocie wśród kobiet i mężczyzn w Bułgarii w latach 2010-2019 (% całkowitej siły roboczej)

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Bezrobocie wśród kobiet	9,6	10,1	10,8	11,8	10,4	8,4	7,0	6,0	4,7	3,9
Bezrobocie wśród mężczyzn	10,9	12,3	13,5	13,9	12,3	9,8	8,1	6,4	5,7	4,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://data.worldbank.org> (dostęp: 12.01.2022).

Jak pokazuje tabela 2, odsetek bezrobotnych kobiet od 2010 do 2013 roku ciągle wzrastał. Dopiero od 2013 roku nastąpiła tendencja malejąca. W 2019 roku bezrobocie wśród kobiet ukształtowało się na poziomie poniżej 4%. Natomiast udział bezrobotnych mężczyzn w Bułgarii kształtował się podobnie jak w przypadku kobiet. Jednak w porównaniu do udziału niepracujących kobiet udział bezrobotnych mężczyzn był wyższy. W 2019 roku wyniósł 4,5% i był o prawie 1 p.p. wyższy niż w przypadku kobiet.

Tabela 3. Bezrobotni według wykształcenia w Bułgarii w latach 2010-2019 (% całkowitej siły roboczej)

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Wykształcenie podstawowe	21,7	25,4	27,0	28,9	27,6	24,2	21,5	17,6	15,0	12,8
Wykształcenie średnie	9,7	10,5	11,7	12,3	10,7	8,3	6,7	5,3	4,5	3,4
Wykształcenie wyższe	4,6	5,1	5,8	6,4	5,1	4,0	3,4	3,0	2,3	1,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://data.worldbank.org> (dostęp: 12.01.2022).

W tabeli 3 przedstawiono procentowy udział osób bezrobotnych powiązany z poziomem wykształcenia (wyższe, średnie oraz podstawowe). Jak można dostrzec, największy odsetek wśród osób bezrobotnych posiadały osoby z wykształceniem podstawowym. Od 2010 roku do 2013 roku udział ten wzrastał i w 2013 roku wyniósł prawie 29%, od tego roku nastąpiła tendencja malejąca. Najmniejszy poziom odnotowano w 2019 roku i wyniósł 13%. Kolejny znaczący udział w strukturze bezrobotnych posiadały osoby z wykształceniem średnim. W badanych latach wystąpiła taka sama tendencja jak w przypadku osób z wykształceniem podstawowym. Początkowo udział wynosił około 10% i wzrósł do ponad 12% w 2013 roku. Od 2015 roku udział ten był niższy niż 10%. Z kolei najkorzystniejszą sytuację odnotowano dla osób posiadających wyższe wykształcenie. Od 2014 roku udział ten nie przekraczał 5%.

Finanse publiczne

Opracowanie poświęcone jest również zmianom kluczowych wskaźników sektora finansów publicznych w Bułgarii. W szczególności dotyczy ono dochodów, wydatków, salda oraz skonsolidowanego zadłużenia brutto sektora finansów publicznych w mln euro, jak i w relacji do PKB. W badanym okresie Bułgaria niezmiennie posiadała niski łączny poziom dochodów i wydatków – tabela 4.

Tabela 4. Dochody i wydatki sektora finansów publicznych ogółem w Bułgarii w relacji do PKB w latach 2010-2019 (w %)

Wyszczególnienie	Dochody		Wydatki	
	Bułgaria	Unia Europejska	Bułgaria	Unia Europejska
2010	32,5	44,5	36,1	50,5
2011	32,0	45,1	33,7	49,1
2012	33,5	46,1	34,3	49,7
2013	37,0	46,6	37,8	49,6
2014	37,8	46,6	43,2	49,0
2015	38,5	46,2	40,4	48,1
2016	35,1	46,0	34,8	47,3
2017	36,4	45,9	34,8	46,7
2018	38,7	46,1	36,9	46,5
2019	37,6	46,0	35,5	46,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://ec.europa.eu/eurostat/en/> (dostęp: 12.01.2022).

Zgodnie z warunkami paktu stabilności i wzrostu państwa członkowskie zobowiązały się do utrzymywania swojego deficytu i zadłużenia poniżej określonego poziomu. Defi-

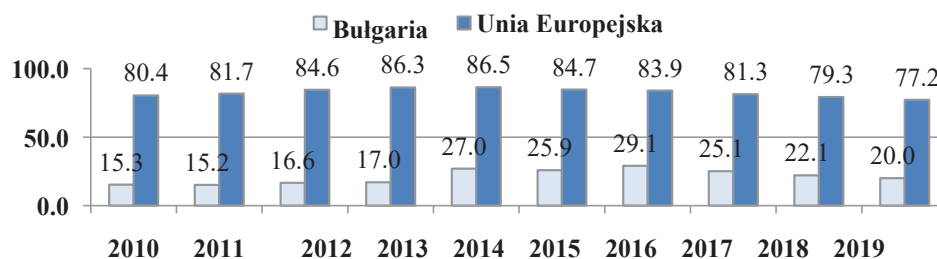
cyt budżetowy nie może przekroczyć 3% PKB, a jego dług publiczny nie może być większy niż 60% PKB. Jeśli państwo członkowskie nie przestrzega tych limitów, wszczyna się tzw. procedurę nadmiernego deficytu. Procedura taka jest wielostopniowa i obejmuje również możliwość nałożenia sankcji (Wielechowski 2011). W Bułgarii w 2019 roku dochody sektora finansów publicznych ogółem stanowiły 37,6% PKB (spadek z 38,7% PKB w roku poprzednim), a wydatki 35,5% PKB (spadek z 36,9% PKB w roku poprzednim). W okresie badanym dochody wzrastały w miarę równomiernie, aż do 2015 roku, po czym obniżyły się w 2016 roku, a następnie ponownie się zwiększały. W latach od 2010-2019 wydatki wahały się, natomiast nie zaobserwowano drastycznych zmian. Najmniejszy udział wydatków w relacji do PKB miał miejsce w 2011 roku, a największy w 2014 roku. Porównując poziom dochodów i wydatków Bułgarii oraz Unii Europejskiej można zauważyć, że wartości dla Bułgarii są znacznie niższe.

Tabela 5. Wynik sektora finansów publicznych w Bułgarii w relacji do PKB w latach 2010-2019 (w %)

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Bułgaria	-3,7	-1,7	-0,8	-0,7	-5,4	-1,9	0,3	1,6	1,7	2,1
Unia Europejska	-6,0	-4,1	-3,6	-2,9	-2,4	-1,9	-1,4	-0,8	-0,4	-0,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://ec.europa.eu/eurostat/en/> (dostęp: 12.01.2022).

Jak przedstawia tabela 5, w Bułgarii w latach 2016-2019 odnotowano niewielką nadwyżkę sektora finansów publicznych. W pozostałych analizowanych latach zarejestrowano deficyt, który niejednokrotnie przekroczył 3,0% PKB. Najwyższy stosunek deficytu budżetowego do PKB miał miejsce w 2014 roku. Można domniemywać, iż sytuacja finansowa Bułgarii jest lepsza niż sytuacja finansowa przeciętnego państwa w Unii Europejskiej (ciągłe deficyty budżetowe).

Wykres 3. Skonsolidowane zadłużenie brutto sektora finansów publicznych w Bułgarii w relacji do PKB w latach 2010-2019 (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://ec.europa.eu/eurostat/en/>

W Bułgarii w całym weryfikowanym okresie wskaźnik zadłużenia nie przekroczył 60% PKB. Biorąc pod uwagę dług publiczny Unii Europejskiej w granicach 80-90% PKB raz jeszcze można przypuszczać, iż sytuacja finansowa Bułgarii jest lepsza niż sytuacja finansowa przeciętnego państwa w Unii Europejskiej, jak pokazuje wykres 3.

Kryzys finansowy i gospodarczy spowodował, że wiele rządów państw europejskich stanęło przed poważnymi wyzwaniem. Główne problemy wiążą się ze zdolnością krajowych administracji do obsługi długu publicznego i do podejmowania niezbędnych działań w celu zapewnienia kontroli nad wydatkami publicznymi, przy jednoczesnych staraniach ukierunkowanych na stymulowanie rozwoju gospodarczego.

Handel zagraniczny

Handel zagraniczny można rozumieć jako odpłatną wymianę towarów oraz usług danego kraju wraz z partnerami posiadającymi stałą siedzibę poza granicami państwa. Stanowi on jedną z najstarszych form współpracy międzynarodowej, składającej się na utrzymanie stałych stosunków gospodarczych z zagranicą (Rymarczyk 1997: 17).

Pojęcie to w wąskim a także jednocześnie najczęściej stosowanym znaczeniu stanowi jedynie eksport oraz import towarów. Import należy rozumieć jako przywóz dóbr materialnych z państw zagranicznych, zaś eksport składa się na wywóz towarów w celu sprzedaży (Świerczyńska 2003: 9). Natomiast w szerszym znaczeniu handel zagraniczny obejmuje nie tylko dobra materialne, ale również usługi, jakie są świadczone przez kontrahentów zagranicznych, związane zarówno z importem i eksportem towarów, jak również usługi świadczone samodzielnie, np. techniczne, przewozowe, turystyczne, budowlano-montażowe, licencje, know-how.

Handel zagraniczny to bardzo ważny czynnik rozwoju gospodarczego. Uczestnictwo w międzynarodowej współpracy gospodarczej z zagranicą przynosi krajom eksportującym oraz importującym obopólne korzyści. Głównym celem handlu zagranicznego każdego kraju jest przede wszystkim zapewnienie wzrostu gospodarki narodowej, co dokonuje się poprzez zaspokojenie jej potrzeb w dziedzinie importu (Kaja 1989: 172).

Tabela 6 zawiera dane dotyczące handlu zagranicznego w Bułgarii w latach 2010-2019. Zestawienie rocznej wartości eksportu i importu towarów danego kraju jest nazywane bilansem handlu zagranicznego. Import jest wyrażony w ujęciu wartościowym, ceny międzynarodowe w imporcie zostały ustalone na zasadach *cost, insurance, freight* 'uwzględniono dodatkowo koszty przesyłki jakie zostały poniesione za granicą'. Eksport jest wyrażony w kategoriach wartości i mierzony jest na zasadach *free on board* 'oprócz ceny towarów dolicza się również koszty przesyłki do granicy państwa eksportującego' (B. Ślusarczyk, J. Ślusarczyk 2011: 387).

Eksport bułgarskich produktów stale rośnie od 2010 do 2019 roku z jednym wyjątkiem odnotowanym w 2014 r. Wartości dotyczące importu również posiadają tendencję rosnącą z pominięciem 2016 r.

W badanym okresie dane dotyczące salda bilansu handlu zagranicznego miały wartości ujemne, które świadczą o deficycie w handlu zagranicznym. Wartość produktów importowanych, czyli dóbr zakupionych za granicami Bułgarii w celu odsprzedaży ich

na rynku krajowym, była większa niż wartość produktów przeznaczonych na sprzedaż na rynku zagranicznym. W 2012 i 2014 roku różnica pomiędzy eksportem a importem była większa niż 4 miliardy euro. Wielkości te stanowiły najniższe wartości bilansu handlowego w przedstawionym zestawieniu.

Tabela 6. Bilans handlu zagranicznego dotyczący produktów ogółem w Bułgarii w latach 2010-2019 (w milionach euro)

Wyszczególnienie	Eksport	Import	Saldo
2010	15 561,4	19 245,1	-3 683,7
2011	20 264,6	23 406,5	-3 141,9
2012	20 770,5	25 459,5	-4 689,0
2013	22 271,8	25 828,5	-3 556,7
2014	22 043,6	26 118,3	-4 074,7
2015	22 877,6	26 346,8	-3 469,2
2016	24 021,8	26 158,7	-2 136,9
2017	27 779,9	30 213,2	-2 433,3
2018	28 495,9	32 083,5	-3 587,6
2019	29 788,7	33 650,3	-3 861,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://ec.europa.eu/eurostat/en/> (dostęp: 12.01.2022).

Wnioski i zalecenia dla polityki makroekonomicznej

Tempo rozwoju bułgarskiej gospodarki jest nierównomierne, podlega okresowym wahaniom. W pewnych okresach wzrost gospodarczy był większy, a w innych mniejszy, co jest jednak naturalną cechą gospodarki rynkowej. Na podstawie wykresu przedstawiającego tempo wzrostu gospodarczego w Bułgarii można zauważyć, że najniższą ujemną wartość dynamiki PKB odnotowano dla 2013 roku (-0,6%), natomiast najwyższy wzrost PKB wskazano w 2019 roku (4%).

W analizowanym okresie średnioroczna inflacja w Bułgarii była na stosunkowo niskim poziomie wynoszącym około 2%, z wyjątkiem początkowych lat analizy, gdzie wówczas wahała się w granicach 3%. Okres analizy nie obejmuje jednak pandemii COVID-19, co mogłoby zdiagnozować w Bułgarii problem dotyczący nadmiernego wzrostu cen towarów, usług konsumpcyjnych, czy też energii elektrycznej, a więc nieutrzymania ich stabilności.

W odniesieniu do bezrobocia w Bułgarii można zauważyć jednakową tendencję we wszystkich wskaźnikach. Od 2010 do 2013 roku wzrastało bezrobocie. Poprawa sytuacji

na rynku pracy nastąpiła od 2014 roku. Korzystniejsza sytuacja miała miejsce wśród kobiet niż mężczyzn. Najkorzystniejszą sytuację wśród zatrudnionych miały osoby posiadające wyższe wykształcenie, następnie średnie. Najwięcej bezrobotnych było w grupie posiadającej podstawowe wykształcenie.

Dane na temat stanu finansów publicznych Bułgarii umożliwiły wyciągnięcie wniosku, że realizowana polityka zarządzania budżetem jest relatywnie efektywna. Jednakże wydłużając okres badany może się okazać, że otrzymamy zupełnie odwrotne refleksje.

Bułgarski handel zagraniczny charakteryzuje się znacznym deficytem. W każdym roku zaobserwować można ujemne saldo bilansu handlowego. Tempo przyrostu eksportu jest wyraźnie niższe niż tempo wzrostu importu. Spowodowane to może być nieadekwatną ceną w stosunku do jakości produktów. Oprócz tego czynnikami przyczyniającym się do ograniczania wymiany międzynarodowej mogą być cło, podatki, opłaty wyrównawcze, subwencje eksportowe, kurs walut czy niekorzystne warunki umów handlowych. Wzrost obrotów handlowych w Bułgarii może nastąpić poprzez wprowadzenie reform gospodarczych.

Bułgaria powinna specjalizować się w wytwarzaniu takich produktów, do których posiada sprzyjające warunki, a importować pozostałe.

Wyniki wzrostu gospodarczego zależą w znacznym stopniu od uwarunkowań makroekonomicznych stworzonych przez politykę państwa. W Unii Europejskiej w ostatnich dziesięcioleciach szczególną rolę przypadła polityce pieniężnej, która była postrzegana jako najważniejsze narzędzie tworzenia warunków dla tzw. zdrowego żywienia koniunktury, charakteryzującego się określonymi oczekiwaniami inflacyjnymi. Doświadczenia w gospodarce Bułgarii pokazują jednak, że utrzymywanie stabilnej inflacji samo w sobie nie musi prowadzić do poprawy wskaźników wzrostu.

Zależność między wzrostem gospodarczym i bezrobociem w Bułgarii ujmuje się w postaci prawa Okuna. Zgodnie z nim, stosunek wzrostu gospodarczego do spadku bezrobocia nie wynosi jeden do jednego. Okun twierdzi bowiem, że istnieje tylko słaba zależność pomiędzy wzrostem gospodarczym i spadkiem bezrobocia.

Konkludując, sytuacja makroekonomiczna Bułgarii w latach 2010-2019 sprzyjała stopniowemu budowaniu dobrobytu społeczeństwa tej gospodarki. Jednakże należy podkreślić, iż klasyczne mierniki nie uwzględniają tego, co w sposób oczywisty wpływa na poziom życia: zróżnicowania dochodów w społeczeństwie, efektów zewnętrznych, czasu wolnego i warunków jego wykorzystania, dóbr, którymi albo się nie handluje na rynku, albo też handluje się poza systemem ewidencji statystycznej.

Bibliografia

- Begg D., Fischer S., Dornbusch R. (2007), *Makroekonomia*, Warszawa.
- Błaszczak P. (2010), *Stabilność cen – sposoby definicji oraz wyzwania dla polityki pieniężnej*, Warszawa.
- Czarny B. (2011), *Podstawy ekonomii*, Warszawa.
- Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl> (dostęp 12.01.2022).
- Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/en/> (dostęp 12.01.2022).
- Grela M., Kosior A., Sławińska K., Wierus K. (2017), *Sytuacja gospodarcza w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa.

- Hall R., Taylor J. (2002), *Makroekonomia*, Warszawa.
- Ilieva M., Gotowski R. (2013), *Unemployment of the Regional Labour Market in Poland and Bulgaria. The Case of Kujawsko-Pomorskie Province and Sofia District*, „Journal of Health Sciences” 3 (14), 190-203.
- Kaja J. (1989), *Vademecum ekonomisty: Funkcjonowanie i rozwój gospodarki narodowej*, Warszawa.
- Mankiw G., Taylor M. (2009), *Makroekonomia*, Warszawa.
- Bułgaria. Przewodnik po rynku* (2018), Polska Agencja Inwestycji i Handlu S.A., Warszawa.
- Publications Office of the European Union, <http://op.europa.eu/en/home> (dostęp 12.01.2022).
- Rymarczyk J. (1997), *Handel zagraniczny – organizacja i technika*, Warszawa.
- Samuelson P., Nordhaus W. (2004), *Ekonomia*, t. II, Warszawa.
- Ślusarczyk B., Ślusarczyk J. (2011), *Podstawy mikro- i makroekonomii*, Lublin.
- Świerczyńska J. (2003), *Ekonomika handlu zagranicznego*, Kraków.
- Wielechowski M. (2011), *Deficyt budżetowy i dług publiczny w krajach członkowskich Unii Europejskiej*, „Oeconomia Copernicana” 2 (4), 29-41.
- World Bank Open Data, <https://data.worldbank.org> (dostęp 12.01.2022).

Zeszyty Studenckiego Ruchu Naukowego
Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, 2022, tom 31, część 1

Fascicles of Student Scientific Movement
the Jan Kochanowski University in Kielce, 2022, volume 31, part 1

DOMINIKA JASKÓLSKA

Studentka I roku językoznawstwa, studia doktoranckie
Studenckie Koło Naukowe „Forum Młodych Humanistów”
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Student of the first year of Linguistics, doctorate studies
“Forum of Young Humanists” Student Scientific Association
Jan Kochanowski University of Kielce

Dziecko bilingwalne w placówce szkolnej. Czy o dziecku dwu- i wielojęzycznym można mówić jako o uczniu ze specjalnymi potrzebami? Analiza tematu z perspektywy nauczyciela

Bilingual child at school. Can a bilingual or multilingual child be referred to as a student with special needs? Subject analysis from the teacher's perspective

Summary: European integration, easiness in crossing borders and the possibility of settling in any country of the world contribute to the emergence of a multicultural society. Social transformation that can be observed practically on each level of human functioning of the contemporary human being greatly affects changes in the policies of states, for example, related to the education of children and youth. The development of a multicultural society results from migration of people and a growing number of culturally diversified human relations. The effect of this transformation is a growing number of bilingual children in Polish educational centres. Bilingual children can be referred to as children with special educational needs, whose education requires from the teacher the use of suitable methods and work tools to effectively accomplish the assumptions of the core curriculum. The objective of this article is to show the methodological solutions used in Polish education by kindergarten and school teachers with groups diversified in terms of language. The content of the article was developed on the basis of the author's own observations and professional experience.

Key words: bilingualism, child with special needs.

Wstęp

W wyniku przemian migracyjnych, społeczno-politycznych i kulturowych, można zaobserwować ciągły wzrost liczby dzieci wielojęzycznych w polskich placówkach edukacyjnych. Przemiany te niosą za sobą potrzebę opracowania i wprowadzania do systemu

edukacji odpowiednich rozwiązań metodologicznych, niezbędnych do realizacji podstawy programowej.

Dzieci bilingwalne są specyficzną grupą uczniów. Na co dzień, zarówno w środowisku rodzinnym jak i w szkole, funkcjonują w kręgach wielu kultur, tradycji, odmiennych systemach norm i wartości. Praca z dzieckiem bilingwalnym wymaga od kadry nauczycielskiej indywidualizacji procesu nauczania.

Edukacja językowa w Polsce

Obowiązkiem szkolnym w Polsce objęte są wszystkie dzieci i młodzież w wieku szóstego do osiemnastego roku życia. Edukacja w Polsce składa się z następujących etapów: wczesna edukacja i opieka (placówki dla dzieci od 3 do 6 roku życia), szkolnictwo podstawowe, szkolnictwo ponadpodstawowe oraz szkolnictwo wyższe². Proces opieki, wychowania i edukacji dzieci bardzo często rozpoczyna się już w żłobkach i przedszkolach. Dziecko trafiające do tych zorganizowanych form opieki ma zazwyczaj od sześciu miesięcy do trzech lat życia (żłobek), a od trzeciego roku życia dzieci trafiają do grupy przedszkolnej, w której pozostają do uzyskania gotowości szkolnej, do szóstego roku życia. Żłobek i przedszkole nie są instytucjami, do których dziecko ma obowiązek uczęszczać, zależy to od woli rodziców. To oni decydują o tym, kiedy i do jakiej placówki będzie uczęszczało ich potomstwo.

Obowiązkowa edukacja rozpoczyna się na etapie zerówki i trwa przez okres szkolny, aż do uzyskania przez dziecko pełnoletności. Obowiązek szkolny dotyczy nie tylko dzieci zdrowych, dzieci emigrantów oraz tych wychowujących się w rodzinach wielojęzycznych. Dzieci bilingwalne to uczniowie wymagający stosowania konkretnych rozwiązań, a praca z grupami zróżnicowanymi językowo staje się ogromnym wyzwaniem dla nauczycieli.

Zjawisko dwujęzyczności jest nieodłącznym elementem powstawania społeczeństwa wielokulturowego. Przyjmuje ona charakter świadomego wychowywania dziecka wielojęzycznego, np. w formie przyjętej strategii (osoby, miejsca, czasu), bądź sytuacji społecznej rodziny, polegającej na tym, że emigranci uczą się języka społeczności, w której żyją. Dwujęzyczność przebiera również formę planowanej nauki języków obcych, która często odbywa się w placówkach edukacyjnych, jak i podczas zajęć dodatkowych. Kontakt dziecka z językiem obcym bardzo często rozpoczyna się już w okresie żłobkowym.

Nauka języka obcego w placówkach szkolnych została uwzględniona w wymogach podstawy programowej. Według zapisów w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 roku już od pierwszej klasy szkoły podstawowej istnieje obowiązek nauki języka obcego/nowożytnego¹. W okresie uczestnictwa w edukacji przedszkolnej, według rozporządzenia MEN z 2015 roku istnieje obowiązek „przygo-

---

¹ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170002294/O/D20172294.pdf> (dostęp: 19.06.2022)

towania dzieci do posługiwania się językiem obcym², które obejmuje rozwój różnorodnych umiejętności dziecka. Od klasy czwartej dzieci rozpoczynają naukę drugiego języka obcego. Dyrekcja i rodzice decydują o wyborze dodatkowego języka. Najczęściej kryterium wyboru stanowi możliwość pozyskania specjalisty. Języki obce, których uczą się dzieci, stanowią zazwyczaj wybór spośród kilku możliwych rozwiązań, jakie oferuje dana placówka. Nauka języka obcego w placówkach odbywa się w oparciu o program nauczania, opracowany w oparciu o zapis podstawy programowej. Jest to dokument, w którym określone są cele podejmowanych działań edukacyjnych, tematyka proponowanych zajęć oraz zakres umiejętności, jakie powinien opanować uczeń w trakcie zajęć. W programie nauczania każdego przedmiotu zostają również określone sposoby realizacji założeń, dobór metod, narzędzi i środków dydaktycznych. Głównym celem nauczania języków obcych jest opanowanie odpowiedniego poziomu komunikacji w danym języku, osiągnięcie podstawowych sprawności językowych, takich jak: znajomość środków językowych, gramatyki danego języka, rozumienie i tworzenie wypowiedzi, jej redagowanie i przetwarzanie. Zmiany społeczno-kulturowe, jakie obecnie obserwujemy wraz z rozwojem społeczeństwa wielokulturowego oraz sytuacji politycznej w Ukrainie, sprzyjają wprowadzaniu zmian w polityce społecznej, jak i w systemie edukacji. W wyniku wojny w Ukrainie wzrosła ilość dzieci ukraińskich w polskich placówkach przedszkolnych i szkolnych. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 11 kwietnia 2022 roku określone zostały rozwiązania dotyczące organizacji kształcenia, opieki i wychowania dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy³. Oprócz określonej liczby dzieci, jakie każda z placówek może przyjąć, wskazano również rozwiązania systemowe, których zastosowanie niezbędne jest do prawidłowego ich funkcjonowania. W wielu instytucjach organizowane są kursy skierowane do nauczycieli, polegające na zapoznaniu się z metodyką nauczania języka polskiego jako obcego. Można zaobserwować również rosnącą tendencję do zatrudniania przez dyrektorów placówek oświatowych nauczycieli ukraińskojęzycznych, a także tłumaczy języka ukraińskiego i polskiego, by napływający wciąż emigranci mogli odnaleźć się, zarówno w polskiej rzeczywistości edukacyjnej, jak i społecznej. Sytuacja polityczna i społeczna stawia przed dyrekcją placówek, nauczycielami, specjalistami nowe wyzwania.

Edukacja uczniów ukraińskich włączonych do polskiego systemu wymaga dostosowań komunikacyjnych, językowych, metodologicznych oraz interdyscyplinarnego podejścia do pracy z dzieckiem i jego rodziną. Przez interdyscyplinarność rozumiem tutaj współpracę nauczycieli, rodziców, psychologów, logopedów pracujących w danej placówce, by wprowadzać jak najlepsze rozwiązania wspierające rozwój kompetencji komunikacyjnych każdego podopiecznego. Istotne jest, aby formy prowadzonych zajęć, były dostosowywane do potrzeb, umiejętności i możliwości językowych i komunika-

---

² Podstawa Programowa dla klas IV-VIII szkoły, podstawowe <https://podstawaprogramowa.pl/Szkolapodstawowa-IV-VIII/Jezyk-obcy-nowozytny>, (dostęp: 04.07.2022).

³ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 kwietnia 2022 r., <https://www.dziennikustaw.gov.pl/D2022000079501.pdf> (dostęp: 19.06.2022).

cyjnych każdego ucznia⁴, ale również uwzględniających daną grupę przedszkolną, czy szkolną, jako całość z uwzględnieniem dbania o relacje rówieśnicze. Wielojęzyczność jest bogactwem, które należy umiejętnie wspierać.

Współcześni nauczyciele, zarówno wychowania przedszkolnego, jak i szkolnego, zobowiązani są do pracy z grupami zróżnicowanymi językowo i kulturowo. Bardzo często, w trakcie poszerzania kwalifikacji zawodowych, nie otrzymują odpowiedniej wiedzy co do pracy z dziećmi wielojęzycznymi, których liczba w polskim systemie edukacji wciąż rośnie.

Są więc zobligowani do intuicyjnego rozpoznania potrzeb dziecka oraz rodziny, udzielenia wsparcia w procesie przyswajania języka większości⁵. Tym samym zmuszeni są do uwzględnienia specjalnych, indywidualnych potrzeb dzieci, których pierwszy język jest odmienny od języka bądź języków używanych w grupie. Wymaga to umiejętności diagnostycznych (niezbędnych podczas określania poziomu rozwoju językowego dziecka), dydaktycznych (odnoszących się do rozwijania umiejętności dzieci w języku interakcji społecznych), psychologicznych (wsparcie procesu adaptacji dziecka do rzeczywistości przedszkolnej i szkolnej), a także wielokulturowych (rozwijanie wrażliwości i otwartości dzieci na różnorodność językową i kulturową).

Dwujęzyczność w Polsce przybiera różne formy. Może przyjmować charakter zjawiska, wynikającego z sytuacji rodzinnej⁶ i środowiskowej. Przykład może stanowić sytuacja osób przyjeżdżających/wyjeżdżających za granicę lub rodziców wychowujących potomstwo w wybranej przez siebie strategii wielojęzycznego wychowywania. Wynika to z panującej współcześnie mody na posługiwanie się jak największą liczbą języków obcych. Takie wychowanie może mieć zaplanowany charakter, np. posyłanie dzieci do przedszkoli i szkół językowych. Dwujęzyczność społeczna obejmuje swym zakresem osoby posługujące się językiem mniejszości narodowych i etnicznych. Tylko w nielicznych szkołach nauka odbywa się w języku mniejszości narodowych. Rozwijanie poszczególnych dialektów w polskich placówkach edukacyjnych nie należy do działań popularnych. Komunikowanie się za pomocą dwóch kodów językowych odbywa się również podczas wymiany informacji pomiędzy osobami głuchymi, a osobami słyszącymi. Przykład stanowią „dzieci KODA”⁷, czyli słyszące dzieci głuchych rodziców. Bardzo często pełnią rolę tłumacza i przewodnika dla swych rozmówców, ponieważ znają zarówno kod

⁴ M. Głuszkowski, *Socjologia w badaniach dwujęzyczności*, Toruń 2013, s. 23.

⁵ K. Kuszak, *Kompetencje komunikacyjne dzieci w okresie późnego dzieciństwa w aspekcie rozwojowym*, Poznań 2011, s. 12.

⁶ I. Kurcz, *Język a psychologia. Podstawy psycholingwistyki*, Warszawa 1992, s. 190.

⁷ Pojęcie „Dzieci Coda”, jest to skrót słów z języka angielskiego i oznacza Kid/Kids of Deaf Adults. Terminem tym świadomie posługiwała się Millie Brother, założycielka organizacji CODA International, 1983 rok, która działa na terenie Stanów Zjednoczonych i Kanady. Organizacja w swojej działalności koncentruje się na dwóch obszarach zainteresowań: zwiększenie świadomości wśród CODA i w społeczności głuchych oraz słyszących na temat doświadczeń, jakie są udziałem osób słyszących rodziców głuchych. Ma charakter organizacji non-profit, skupiając wokół siebie, zarówno głuchych rodziców, jak i ich słyszące dzieci. Mianem „dzieci Koda” określa się słyszące dzieci w wieku do lat 17, mające głuchych rodziców.

językowy, jakim posługuje się społeczność lokalna, ale również kod językowy, jakim posługują się osoby głuche.

Warto zaznaczyć, że edukacja osób dwujęzycznych ma niewątpliwie charakter edukacji włączającej, międzykulturowej. Ważne jest, by dar dwujęzyczności umiejętnie wspierać, a do tego niezbędne są odpowiednie rozwiązania polityki edukacyjnej, społecznej oraz włączenie placówek poprzez odpowiednie dostosowanie metodologiczne.

Dziecko dwujęzyczne dzieckiem ze specjalnymi potrzebami

Obserwacje przystosowania się dzieci bilingwalnych i rodzin wielojęzycznych do polskojęzycznej rzeczywistości społecznej prowadzą do wielu refleksji. Dziecko dwu- i wielojęzyczne pokonuje wiele trudności. Wśród nich można wymienić m.in.: barierę komunikacyjną, językową, społeczną czy kulturową. Obowiązkiem placówek edukacyjnych jest niwelowanie tych barier i zapewnianie każdemu dziecku jak najlepszego środowiska dla rozwoju. Mianem dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi określa się dziecko, które posiada orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane przez poradnię psychologiczno-pedagogiczną lub takie, które pod wpływem oddziaływania różnorodnych czynników (np. biologicznych, zaburzona praca zmysłów, opóźnione dojrzewanie CUN) ma trudności z realizowaniem założeń podstawy programowej. Jest to bardzo specyficzna grupa uczniów, przejawiająca określone trudności w funkcjonowaniu w rzeczywistości przedszkolnej i szkolnej, wymagająca stosowania odpowiednich kanałów komunikacyjnych, doboru odpowiednich metod, narzędzi i środków pracy. Według Rozporządzenia MEN z 9 sierpnia 2017 roku⁸ w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym do dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi zaliczyć można również dzieci „z doświadczeniem migracyjnym”. Brak świadomego wsparcia dzieci bilingwalnych może prowadzić do powstawania u nich poczucia zagubionej tożsamości, a przecież „to, co staje się ważne, to nie tożsamość ciała, ale jego łączność - nie jego mobilność i lokalizacja, ale jego interfejs i operacyjność”⁹.

Analizując przypadki wielojęzycznych dzieci uczęszczających do polskojęzycznych placówek, pojawia się również problem diagnozy gotowości szkolnej. Bardzo często są to dzieci, które w różnym wieku, z różnym przygotowaniem językowym, stopniem posiadanych kompetencji komunikacyjnych, bogactwem zasobu językowego, zasobem wrodzonych predyspozycji, z różnymi osobowościami – znajdują się w placówce edukacyjnej. Każde dziecko kończące zerówkę wyposażone zostaje w umiejętności na etapie edukacji przedszkolnej. Dokumentacja diagnozy gotowości szkolnej obejmuje zazwyczaj opis umiejętności z zakresu wiedzy o świecie, uwzględniając sprawność fizyczną

⁸ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200001309/O/D20201309.pdf> (dostęp:19.06.2022).

⁹ W. Kluszczyński, *Mięso, metal i kod / rozchwiane chimery*, Łódź 2004, s. 200.

dziecka, stopień rozwoju procesów poznawczych, ale również stopień rozwoju umiejętności komunikacyjnych. W przypadku dzieci bilingwalnych sprawia ona wiele trudności. Dziecko posiada pewne kompetencje komunikacyjne w języku/językach naturalnych, których często nauczyciel nie zna. Diagnozę kompetencji przeprowadza się w języku polskim, co utrudnia opisanie rzeczywistego stanu umiejętności dziecka. Może dochodzić do błędów interpretacji, nadinterpretacji lub pominięcia aspektu nieprawidłowości w rozwoju dziecka, które często tłumaczone są dwujęzycznością. Analizując przypadki dzieci oraz prowadząc liczne rozmowy z nauczycielami, psychologami i logopedami, często zdarza się tak, że dzieci bilingwalne w porozumieniu z rodzicami są odraczane, by najpierw móc przyswoić język polski, który ułatwi im podjęcie edukacji szkolnej. Nauczyciele, którzy mają bardzo liczne grupy dzieci przedszkolnych i szkolnych doświadczają trudności we właściwej opiece i edukacji dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, wynikającymi z dwujęzyczności. W polskich placówkach bardzo często dzieci ze SPE, mają zapewnioną opiekę indywidualną nauczyciela wspomagającego – w przypadku dzieci wielojęzycznych, zdecydowanie brakuje sprzyjających rozwiązań systemowych.

Analiza indywidualnych przypadków dzieci – Adam i Basia

Basia i Adam są bliźniakami uczęszczającymi od dwóch lat do jednego z prywatnych, krakowskich przedszkoli. Pochodzą z rodziny wielojęzycznej (mama jest narodowości rosyjskiej, tata ukraińskiej). Rodzice zdecydowali się na tak zwaną strategię osoby w wychowywaniu swojego potomstwa, która polega na tym, że każdy z rodziców mówi do dziecka w swoim języku ojczystym. Rodzice między sobą komunikują się sposobem naprzemiennym, wykorzystując oba języki. Matka dzieci jest lekarzem, ojciec pracuje jako programista. Dzieci mają 5 lat. Są bardzo pogodne i komunikatywne. Dobrze posługują się językiem polskim, mają bogaty zasób słownictwa, choć zdarza im się nie pamiętać nazwy jakiegoś obrazka. Dzieci są chętne do współpracy. Uczestniczą od roku w terapii logopedycznej w celu wzbogacania zasobu słownictwa w języku polskim oraz usprawnianiu prawidłowej realizacji głosek szeregu szumiącego. Dzieci dobrze radzą sobie z realizacją podstawy programowej, szybko przyswajają wiedzę w języku polskim. Same o sobie mówią, że są Polakami. Niekiedy sprawiają trudności z dostosowywaniem się do zasad obowiązujących w grupie rówieśniczej, w szczególności trudności te wykazuje chłopiec. Adam bardzo przeszkadza na zajęciach grupowych, zwracając na siebie uwagę prowadzącego zajęcia. Często nie słucha poleceń, przyjmuje postawę pełną niechęci, lekceważącą. Wykazuje wtedy bardzo niskie skupienie uwagi. Dziecko inaczej zachowuje się podczas zajęć indywidualnych - jest wtedy skoncentrowany i chętny do pracy. Adam ma poczucie zagubionej tożsamości. Podczas terapii logopedycznej stwierdził, że nie chce się uczyć języka polskiego i chce wyjechać na Ukrainę. Na pytanie terapeuty, dlaczego tak uważa, przyznał, że chce mieszkać z babcią, bo ona mówi po ukraińsku, a on ten język dobrze zna.

Współpraca z rodzicami dzieci jest bardzo pomyślna. Na konsultacje w sprawie postępów dzieci i trudności, z jakimi się zmagają, zazwyczaj przychodzą razem. Dzieci bardzo często wyjeżdżają do rodziny na Ukrainę. Po powrocie mają trudności z komuni-

kowaniem się w języku polskim. Obecnie tata chłopca pojechał na Ukrainę, aby walczyć w obronie ojczyzny. Chłopiec tęskni za nim. W przypadku Basi i Adama bardzo ważne jest, by wspierać rozwój ich języków naturalnych oraz poczucie tożsamości. Istotne jest rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych oraz wspieranie pewności siebie w relacjach rówieśniczych.

Analiza indywidualnych przypadków – Alek

Alek ma trzy lata i uczęszcza do tej samej placówki, co Adam i Basia, do grupy najmłodszej. Pochodzi z polsko-włoskiej rodziny (mama jest Polką, tata Włochem). W domu rodzinnym przyjęta jest również strategia osoby – każdy z rodziców mówi do dziecka w swoim ojczystym języku. Między sobą rodzice komunikują się w języku angielskim. Chłopiec przejawia opóźniony rozwój mowy, chociaż aspekty komunikacyjne (komunikacja niewerbalna, komunikacja w języku włoskim) nie są zaburzone. Dziecko jest pogodne, chętne do współpracy podczas zajęć. Chłopiec uczęszcza do placówki od sześciu miesięcy. Od początku pobytu w placówce wykazywał dużą zdolność rozumienia komunikatów niewerbalnych – obecnie, po pół roku terapii logopedycznej oraz stymulacji językowej w grupie przedszkolnej, chłopiec buduje proste zdania w języku polskim. Radzi sobie z nazywaniem obrazków w języku polskim, choć czasami zdarza mu się używać znaki z różnych kodów językowych.

Proces adaptacji do rzeczywistości przedszkolnej był ciężki. Chłopiec płakał, gryzł, miał napady smutku. Miał problem z dostosowywaniem się do zasad obowiązujących w grupie. Podczas zajęć grupowych wciąż zdarza mu się sprawiać wrażenie niesłyszającego, szybko się nudzi. U chłopca oprócz późniejszego rozwoju mowy w języku polskim (dziecko bardzo dobrze radzi sobie w komunikacji w języku włoskim, ponieważ większość czasu spędza z tatą), widoczne jest również obniżone napięcie mięśnia okrężnego ust – chłopiec się nadmiernie ślini.

Dziecko wymaga wzbogacania zasobu słownictwa w języku polskim. Mama dziecka przyznaje, że jest dla niej trudne zaakceptowanie faktu, że chłopiec lepiej komunikuje się w języku włoskim. Kobieta podczas rozmowy przyznała, że jest to powodem wielu trudności, częstych sprzeczek pomiędzy nią a mężem, choć podkreśliła, że widzi ogromne postępy w doskonaleniu kompetencji komunikacyjnych dziecka w języku polskim.

Analiza indywidualnych przypadków – Nika

Dziewczynka ma pięć lat. Trafiła do przedszkola tydzień temu. Mama uciekła z Ukrainy do Polski po wybuchu wojny. Dziecko posługuje się wyłącznie językiem ukraińskim, ale dużo rozumie w języku polskim. Rodzice w domu rodzinnym posługują się językiem ukraińskim, ale poza domem rodzinnym mówią w języku angielskim.

Obserwacja dziecka odbywała się przez pierwszy tydzień pobytu w przedszkolu. Dziecko jest komunikatywne i pogodne. Często wykorzystuje do komunikacji elementy kodu niewerbalnego. Dziecko w relacji w rówieśnikami jest odosobnione – mając do

wyboru dwa stoliki - jeden, przy którym siedzą dzieci, a drugi pusty – wybiera ten drugi. Mama dziecka podczas wywiadu przyznała, że chciałaby tu zostać i chciałaby, aby dziewczynka nauczyła się jak najlepiej języka polskiego. Mama jest profesorem z zakresu psychologii.

Podane przypadki dowodzą faktu, że dzieci wielojęzyczne można zaliczyć do dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, które nie wynikają z niepełnosprawności, ale sytuacji rodzinnej. Dzieci bilingwalne, podobnie jak dzieci niepełnosprawne, wymagają konkretnych metod, narzędzi i środków dydaktycznych podczas realizacji założeń podstawy programowej. Każdy z przedstawionych przypadków dziecka obrazuje, z jakimi trudnościami muszą się mierzyć każdego dnia. Nie są to tylko trudności komunikacyjne, ale również adaptacyjne oraz te wynikające z różnic kulturowych.

Zakończenie

Dwujęzyczność jest nieodłącznym elementem społeczeństwa wielokulturowego. Jest interesującym zjawiskiem, które wymaga określonych dostosowań, chociażby w aspekcie edukacji. Stanowi wyzwanie dla dyrektorów placówek oświatowych, nauczycieli, logopedów, psychologów oraz rodziców. Pojawianie się uczniów wielojęzycznych wymaga od kadry nauczycielskiej odpowiedniego przygotowania pod względem kwalifikacji, metodyki oraz narzędzi pracy z uczniem wielojęzycznym. Istotne staje się, by kadra nauczycielska została odpowiednio przygotowywana wraz z wymaganiami, jakie niosą ze sobą przemiany społeczno-kulturowe. Osoby pracujące z grupami zróżnicowanymi językowo i kulturowo powinny posiadać wiedzę z zakresu różnych dziedzin naukowych, np. pedagogiki, psychologii, socjologii i logopedii oraz odpowiednie przygotowanie metodologiczne. Jest to niezbędne, by współpraca pomiędzy kadrami nauczycielską, a środowiskiem rodzinnym dziecka przynosiła efekty. Nauczyciele potrzebują odpowiedniego wyposażenia w narzędzia, rozwiązania metodologiczne i diagnostyczne, ale również w wiedzę na temat danych kodów językowych, kultur i tradycji, w jakich wychowywani są ich podopieczni. Wiedza ta jest niezbędna do lepszego rozumienia potrzeb uczniów oraz całego bagażu, w jaki zostały wyposażone przez środowisko rodzinne, kulturowe i społeczne. Wiedza pozwala nam zachowywać się adekwatnie do występujących trudności i sytuacji z poszanowaniem wartości wyznawanych przez najmniejszą i najważniejszą grupę społeczną, jaką jest rodzina.

Bibliografia

- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download> (dostęp: 19.06.2022).
- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download> (dostęp: 19.06.2022).
- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 kwietnia 2022 r., <https://www.dziennikustaw.gov.pl/D2022000079501.pdf> (dostęp: 19.06.2022).
- Głuszkowski M. (2013), *Socjologia w badaniach dwujęzyczności*, Toruń.

- Kuszał K. (2011), *Kompetencje komunikacyjne dzieci w okresie późnego dzieciństwa w aspekcie rozwojowym*, Poznań.
- Kurcz I. (1992), *Język a psychologia. Podstawy psycholingwistyki*, Warszawa.
- Kluszczyński R.W. (2004), *Mięso, metal i kod / rozchwiane chimery*, Łódź.
- Podstawa Programowa dla klas VI-VII szkoły podstawowej w kwestii nauki języka obcego, <https://podstawaprogramowa.pl/Szkola-podstawowa-IV-VIII/Jezyk-obcy-nowozytny> (dostęp: 04.07.2022).
- Weinreich U. (2007), *Języki w kontakcie* [1953], [w:] I. Kurcz, red., *Psychologiczne aspekty dwujęzyczności*, Gdańsk.
- Wróblewska-Pawlak K. (2004), *Język – Tożsamość – Imigracja. O strategiach adaptacyjnych Polaków zamieszkałych we Francji w latach osiemdziesiątych XX wieku*, Warszawa.

ANASTAZJA KOWALSKA

Studentka I roku pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej, studia jednolite magisterskie

Studenckie Koło Naukowe „Fizycznie Kulturalni”

Uniwersytet Łódzki

Student of the first year of Pre-School and Early Childhood Pedagogy, long-cycle Master's degree programme

“Physically Cultural” Student Scientific Association

The University of Łódź

Aktualność modelu pedagogiki zuchowej Aleksandra Kamińskiego w kontekście zmieniających się potrzeb społecznych¹

Relevance of the model of Aleksander Kamiński's Cub Scout pedagogy in the context of changing social needs

Summary: This text presents the model of Aleksander Kamiński's Cub Scout pedagogy in relation to the current social needs connected with, among others, COVID-19 pandemics and the inflow of immigrants from Ukraine in war. Analysing primarily texts describing the model of Aleksander Kamiński's Cub Scout education model and the Polish Scouts Association's programmes, the author tried to justify the notion that this movement constitutes the basis of social education permitting comprehensive development, integration and learning how to communicate with another human being. Assumptions covering the forms and methods of working with Cub Scouts, which due their clear objectives are relevant not only because of their contribution to the Polish pedagogical achievements, but also – and maybe primarily – because of their universal character, were analysed.

Key words: Cub Scout methodology, Aleksander Kamiński, current social needs.

Wstęp

Koncepcja ruchu zuchowego i praktyczna działalność Aleksandra Kamińskiego stanowią znaczący wkład w polską myśl pedagogiczną i praktykę wychowawczą. Metodyka harcerska, a tym samym zuchowa, jest metodą wspierającą proces wychowania, która realizuje jasne cele poprzez wyznaczone ideały. I jak pokazuje życiorys jej propa-

---

¹ Część pracy została zrealizowana w ramach projektu „Zdolny uczeń świetny student” pod kierunkiem prof. dr hab. Bogusława Śliwerskiego.

gatora, zawsze miała służyć drugiemu człowiekowi. O sile tej idei niech świadczy to, że pomimo upływu wieku, zmieniających się ustrojów społeczno-politycznych, rozłamów w harcerstwie, ten model wychowania jest wciąż aktualny, wartościowy i pożądany przez rodziców, a także szkoły we wspomaganiu rozwoju dziecka. Jest to model wychowania, w którym można zawrzeć treści adekwatne do potrzeby chwili. Jest on również atrakcyjny dla dorastającej młodzieży, kadry instruktorskiej i to bez względu na pokolenia. Może to zatem znaczyć, że przez kolejne 100 lat również nie straci na swojej aktualności, szczególnie w sytuacjach kryzysowych, tj. m.in. wybuch i okres trwania pandemii COVID-19 czy w związku z wybuchem wojny w Ukrainie i integracją przybywających z niej uchodźców z mieszkańcami Polski.

Ogromny wkład harcerstwa i jego metodyki pracy dostrzegamy w pedagogice, szczególnie w pedagogice społecznej.

Harcerski system wychowawczy

Harcerski system wychowawczy ma za cel kształtowanie młodego człowieka w duchu Prawa Harcerskiego. Charakteryzuje się „braterskim stosunkiem do innych, przyjacielską i serdeczną postawą wobec wszystkich ludzi, gotowością i umiejętnością bezinteresownej służby innym ludziom, Bogu i Polsce oraz ciągłą pracą nad sobą, nieustannym kształtowaniem i doskonaleniem własnej osobowości. Jest gotowy wymagać od siebie, nawet, jeżeli inni od niego nie wymagają” (ZHP 1).

Idealem wychowawczym jest harcerz – patriota, świadomy obywatel, człowiek odpowiedzialny, aktywny członek wspólnoty, prawy, otwarty i radosny. Uczy się, czyli jest gotowy na zmiany, jest dzielny i zaradny, dbający o zdrowie ciała i ducha, przyrodę i środowisko – wszystkie te elementy odpowiadają dziedzinom wychowania.

Głównymi elementami metody harcerskiej, kształtującej charakter młodych ludzi oraz wspierający ich we wszechstronnym rozwoju, są:

- Prawo i Przyrzeczenie, czyli kodeks postępowania;
- Uczenie przez działanie, czyli taka aktywność gromady/drużyny, aby każdy miał możliwość pracy indywidualnej oraz w zespole w ramach czterech podstawowych grup wiekowych: zuchy (klasy 1-3 szkoły podstawowej) harcerze (klasy 4-6 szkoły podstawowej), harcerze starsi (klasy 7-8 szkoły podstawowej i 1 klasa szkoły ponadpodstawowej) oraz wędrownicy (16-21 lat) (ZHP 2). W każdej z nich działanie odbywa się w inny sposób: zuch – przez zabawę w kogoś lub coś, harcerz – przez grę, harcerz starszy – przez poszukiwanie, wędrownik – służbę i wyczyn. Przy tym zdobywają oni gwiazdki, stopnie, sprawności, realizują zadania, ćwiczą techniki harcerskie podczas zbiórek, obozów lub kolonii, rajdów oraz w życiu codziennym;
- Stale doskonalony i stymulujący program, czyli rozwijający zainteresowania, zachęcający do zdobywania nowej wiedzy i umiejętności oraz poszukiwania dróg indywidualnego rozwoju – składa się to na program zastępu, drużyny, hufca, chorągwi i całego ZHP;
- System małych grup, tj. szóstek, zastępów, patroli oraz zespołów zadaniowych.

Istotną rolę w procesie wychowania metodą harcerską pełni drużynowy (lider grupy). Jakość pracy drużynowych powinna być troską całej wspólnoty instruktorskiej ZHP, dlatego też są oni pod stałym nadzorem wyższych stopniem harcerzy i systematycznie uczestniczą w szkoleniach. Dzięki temu mogą szybko reagować na potrzeby społeczne, tj. wolontariat, praca w okresie pandemii COVID-19 czy aktualnie w sytuacji związanej z wybuchem wojny w Ukrainie i pomoc uchodźcom w Polsce. Czynią to poprzez służbę, wspieranie potrzebujących oraz edukację swoich podopiecznych, w tym najmłodszych – zuchów.

Zuchy to pierwsza, najmłodsza grupa metodyczna ruchu harcerskiego, w założeniu przeznaczona była dla dzieci w wieku 8–11 lat, a obecnie obejmuje te mające od 6 do 10 lat. Jej podstawową jednostką organizacyjną jest gromada zuchowa, podzielona na szóstki.

Od początku działania ruch był nie tylko organizacją, mającą na celu przygotowanie dzieci do uczestniczenia w życiu harcerskim, czy przede wszystkim funkcjonowania w społeczeństwie, ale także stał się znaczącą częścią polskiego dorobku pedagogicznego.

Ruch zuchowy – zarys powstania na świecie i w Polsce

Ruch zuchowy przechodził, tak jak cały Związek Harcerstwa Polskiego, wiele przeobrażeń, które były spowodowane zmienną sytuacją społeczno-polityczną i gospodarczą w Polsce.

W 1907 roku brytyjski generał lord Robert Baden-Powell stworzył skauting jako organizację wychowawczą dla chłopców, którą oparł na ideach społeczno-religijnych, patriotycznych i zasadach militarnych różnych narodowości. Napisana przez niego książka „Skauting for Boys”, szybko zyskała popularność na świecie i inspirowała różne osoby do tworzenia skautingu w innych krajach, w tym Polaków. W 1911 roku przetłumaczył ją Andrzej Małkowski (główny twórca polskiego harcerstwa). Idea skautingu trafiła w naszym kraju na podatny grunt, co sprawiło, że bardzo szybko zaczęły powstawać organizacje skautowe. Pierwsze drużyny i zastępy powstawały we Lwowie. Od początku polskie harcerstwo obejmowało zarówno ruch męski, jak i żeński, zainicjowany w 1912 roku przez żonę Małkowskiego – Olę Drahonowską-Małkowską (Olbrycht 2017: 14-15).

Skauting zyskiwał ogromną popularność również u młodszych chłopców, dlatego w 1912 roku Baden-Powell rozpoczął opracowywanie programu skautingu dla młodszej grupy wiekowej (8-11 lat). Nazywał ją „wilczętami”. Opracował materiały do pracy z dziećmi, w zbiorze gawęd *Wilczęta* (1928). Podstawą wychowawczą były tu nie gra i ćwiczenia skautów, ale zabawa „w coś”. Główną tematyką tych zabaw było życie w egzotycznej dżungli na podstawie książki *Księga Dżungli*. Baden-Powell opracował główne formy i struktury ruchu „wilcząt”, tj.: pracę w gromadzie podzieloną na szóstki kierowaną przez szóstkowych oraz zdobywanie sprawności i gwiazdek (Kamiński 1957a: 11-16; Olbrycht 2017: 15-17).

W Polsce również szybko zaczęto podejmować próby formowania gromad dla młodszych dzieci. Dzięki jednemu z pierwszych przewodniczących ZHP, księdzu Janowi Mau-

ersbergerowi, „wilczęta” w Polsce zaczęto nazywać „zuchami”. Początkowo polski ruch chłopców wzorował się na angielskich „wilczętach”. Próbowano tworzyć również żeńskie gromady w tym stylu, ale nie dawało to jednak pożądanych efektów. Dlatego środowisko harcerzek, z inicjatywy nauczycielki i instruktorki Jadwigi Zwolakowskiej, w 1926 roku stworzyło specjalną gałąź ruchu zuchowego dla dziewczynek z odrębnymi sprawnościami, regulaminem gwiazdek i tematami zabaw (Zienkowiczówna 1917: 11-13).

W tym okresie Aleksander Kamiński, który miał już duże doświadczenie harcerskie, idąc za przykładem Andrzeja Małkowskiego, zaczął interesować się polskimi „wilczętami” i dopracowywać charakter ruchu zuchowego dla chłopców, nadając mu polską specyfikę. Kamiński, który kojarzony jest głównie jako autor książek opisujących walkę młodych Polaków, szczególnie harcerzy, z okupantem w czasie II wojny światowej, wśród harcerzy znany jest jako współtwórca metodyki zuchowej, ceniony instruktor dbający o rozwój Związku Harcerstwa Polskiego. W środowisku akademickim odbierany jest przede wszystkim jako wybitny pedagog społeczny, przedstawiciel środowiska łódzkiego.

Po wybuchu II wojny światowej ZHP zeszło do podziemia. Ruch zuchowy przestał istnieć. Kamiński działał w konspiracji Szarych Szeregów. Rozprowadzał liczne czasopiisma konspiracyjne, do wybuchu powstania warszawskiego był referentem kontrwywiadu Armii Krajowej oraz założycielem i komendantem Organizacji Małego Sabotażu „Wawer”. W tym okresie napisał jedną z najbardziej znanych książek okupowanej Warszawy, *Kamienie na szaniec*. W związku z tym, że w czasie wojny zginęło wielu wspaniałych instruktorów, zuchmistrzów, harcerzy, to po jej zakończeniu A. Kamiński rozpoczął na nowo kształcenie kadry zuchowej. Został również asystentem w Katedrze Pedagogiki Społecznej i Pedagogiki Ogólnej w nowo utworzonym Uniwersytecie Łódzkim. Swoją dalszą karierę naukową nadal wiązał z metodyką harcerską, skupiając się na jej wykorzystaniu w edukacji szkolnej. Z przyczyn ideologicznych został usunięty z pełnionych kierowniczych funkcji harcerskich w 1947 roku. ZHP przekształcono w Organizację Harcerską (OH), co uniemożliwiło dalszy rozwój zuchów. A. Kamiński został także zwolniony w 1950 roku z Uniwersytetu Łódzkiego, następnie wszystkie jego utwory zostały również wycofane z polskich bibliotek oraz objęte cenzurą. Do pracy harcerskiej powrócił w 1956 roku, jak sam pisze w przedmowie do książki pt. *Książka drużynowego zuchów*: „Po siedmioletniej przerwie znów odradza się harcerstwo. Trzeba z radością stwierdzić, że zuchy przodują w tej odnowie” (Kamiński 1957: 5). Warto w tym miejscu podkreślić za Bogusławem Śliwskim (2019: 27), iż miał silny charakter, który zapewnił mu triumf w walce z każdego rodzaju totalitaryzmem. Taki silny charakter starał się też kształtować u młodych osób, gdyż uważał, że to sam człowiek jako *ens per se* może stanowić o własnej wielkości i narodu. Ta wytrwałość w walce o dobro drugiego człowieka została pośmiertnie doceniona – otrzymał w 1991 roku za pomoc udzieloną w czasie okupacji członkom organizacji harcerzy żydowskich i żydowskiego ruchu oporu, tytuł Sprawiedliwego Wśród Narodów Świata.

Wkład Aleksandra Kamińskiego w powstanie i rozwój ruchu zachowawczego

Ten niezwykle interesujący życiorys i doświadczenia przyczyniły się nie tylko do rozwoju ruchu zachowawczego w Polsce przedwojennej, ale również aktualnie – do utrzymania wartości, wypracowanych przez metodykę harcerską. Możliwe to było między innymi dzięki zachowanym i aktualizowanym książkom, jednocześnie podręcznikom, dla instruktorów zachowawczych: *Antek Cwaniak* (Kamiński 1957), pierwsze wydanie w 1932 roku, *Książka wodza zuchów* (Kamiński 1957), pierwsze wydanie w 1933 roku i *Krąg Rady* (Kamiński 1934), pierwsze wydanie w 1935 roku. *Antek Cwaniak* to powieść opowiadająca o przygodach chłopca rozpoczynającego pracę z gromadą zachowawczą jako ich wódz. Jej zadaniem było zaciekawienie czytelnika ideałami zachowawczymi. Kolejna przedstawiała konkretne zabawy i formy pracy z dziećmi, a trzecia stanowiła podstawę teorii pedagogicznej, tłumaczącą znaczenie tych zabaw w rozwoju dziecka. Książki te do dziś są idealnym dopełnieniem kursów organizowanych dla kadry instruktorskiej. Najwięcej o metodyce zachowawczej można dowiedzieć się jednak z ostatniej z nich – *Kręgu Rady*, jak sam autor we wstępie pisze – ostatniego tomu „trylogii zachowawczej”. Zawarte w niej treści są przedstawione w taki sposób, aby wodzowie swoich gromad łatwo mogli z nich korzystać. Autor omawia – oprócz metodyki prowadzenia zajęć – także trudności wychowawcze, odwołuje się przy tym do badań znanych psychologów i doświadczeń innych pedagogów, m.in. Marii Montessori czy Janusza Korczaka. Aktualnie, w XXI w. są one nadal polecane młodym adeptom kadry instruktorskiej.

W założeniach A. Kamińskiego zuchy powinny rozwijać się przez wspólną zabawę pod kierunkiem starszego kolegi – drużynowego. Formy pracy opierały się na obrzędach, zdobywaniu sprawności, zbiórkach najczęściej organizowanych w kontakcie z przyrodą. Wychowanie takie miało wspierać, a nie zastępować, podstawowe środowiska wychowawcze, tj. dom, szkołę oraz Kościół. Nauczyciel też mógł być wodzem gromady, pod warunkiem, że nie powielał metod szkolnych. Omawianie wszelkich trudności w działaniach z zuchami, autor rozpoczyna jednak nie od postaw zuchów, ale instruktorów (np. wskazując na umiejętność jasnych komunikatów czy organizacji zabawy).

Koncepcja pedagogiki zachowawczej A. Kamińskiego jest aktualna również w dzisiejszej metodyce wychowania zuchów. Forma metod wychowawczych pozostała niezmienna do dnia dzisiejszego, co wskazuje na stałe elementy harcerskiej formacji. Katarzyna Olbrycht wskazuje na te – jej zdaniem – najważniejsze:

- dostrzeżenie znaczenia dziecięcego środowiska rówieśniczego jako środowiska wychowawczego, pozytywnego potencjału wychowywania młodych przez młodych przy założeniu towarzyszenia dorosłych;
- szacunek i miłość do dzieci traktowanych po bratersku i uczonych braterstwa;
- podkreślanie twórczej aktywności instruktora, który tworząc i podsuwając wciąż nowe, atrakcyjne formy zabaw i gier, zachęca również zuchy do przedstawiania własnych pomysłów;
- motywowanie zuchów do doskonalenia własnych umiejętności, do podejmowania kolejnych trudnych zadań w ramach przekraczania kolejnych „progów” przez zdobywanie sprawności i gwiazdek;

- podkreślanie, że ideałem wychowania (szczególnie w organizacji dziecięcej) nie jest „dziecko grzeczne”, ale dziecko dzielne, pokonujące własne słabości i lęki, ciekawe świata i gotowe go poznawać, radosne, gotowe do wysiłku uczenia się nowych rzeczy, chętne do pomocy innym, wierne podjętym dobrowolnie zobowiązaniom, potrafiące odróżniać dobro od zła;
- docenienie pracy w grupach, przewidującej realizację zadań i wspólnych, i różnych, celowo dostosowanych do możliwości, potrzeb i zainteresowań poszczególnych dzieci;
- przypisywanie decydującej roli w wychowaniu nie systemowi wychowawczemu, ale realizującym go wychowawcom (Olbrycht 2017: 27-28).

Pedagogika zachowa Aleksandra Kamińskiego w kontekście zmieniających się potrzeb społecznych

Harcerstwo i jego metody wychowawcze, wykorzystywane i kształtowane od ponad stu, lat nadal istnieje. Przetrwowało wiele kryzysów i zmian ustrojowych państwa. Mimo rozwoju cywilizacyjnego nadal jest aktualne. Zawdzięcza to swoim uniwersalnym ideom. Dostępne jest dla każdego, niezależnie od: płci, miejsca zamieszkania, zamożności czy grupy społecznej. Przeznaczone jest dla dziecka na każdym poziomie jego wiedzy i umiejętności czy talentów. Każde zainteresowanie młodego człowieka w harcerstwie może być wykorzystane i rozwijane. Do ZHP można należeć bez względu na wyznawaną religię, bądź ateizm. Harcerstwo posiada uniwersalne wartości, które kształci u swoich członków. Dostosowuje swoją aktywność do aktualnych potrzeb, np. obecnie panująca pandemia COVID-19 wykształciła u instruktorów zmianę form pracy i przeniesienie wielu działań do internetu. Drużynowi pracują z dziećmi zdalnie, a starsi członkowie pomagają jako wolontariusze współpracując z różnymi organizacjami, np. rozwożą posiłki dla seniorów, szyją maseczki czy pomagają dzieciom w nauce. Harcerze niezależnie od sytuacji są gotowi i przygotowani do tego, aby pomagać i pracować na rzecz drugiego człowieka. Ich działalność społeczna jest ważna w dzisiejszych czasach, ponieważ są w stanie łatwo dostosować się do zmieniających warunków. Idea harcerstwa jest stała, zmieniają się tylko niektóre elementy, np. sprawności. Mimo ciągłego rozwoju harcerze poszerzają swoje kompetencje, pielęgnują dawne wartości i umiejętności, które wraz z postępem przestają być potrzebne na co dzień. Przykładem jest posługiwanie się mapą czy kompasem.

Edukacja przyszłości wymaga dostosowania modelu wychowawczego do nowych zadań i ról społecznych. To zdanie Związek Harcerstwa Polskiego konsekwentnie i na bieżąco realizuje. Jako potwierdzenie niech świadczy fakt, że już w pierwszym dniu wojny w Ukrainie br., tj. 24.02.2022 r., instruktorzy harcerscy otrzymali zaproszenie do udziału w webinarium pt. Jak rozmawiać z dziećmi i młodzieżą o wojnie w Ukrainie? W pierwszym tygodniu powstały propozycje programowe dotyczące tego, jak wprowadzać ten temat na zbiórkach. Sprawności dla zuchów oraz bajki terapeutyczne przetłumaczone zostały natychmiast na język ukraiński (ZHP 3). Dzięki temu możliwa jest edukacja i wsparcie psychicznie dzieci w tak bardzo traumatycznym okresie. Oprócz pomocy pe-

dagogicznej funkcjonuje również jej forma materialna. Powstał „zastęp granica”, w ramach którego chętni harcerze od lat 16 pełnią służbę na granicy z Ukrainą i tam w zorganizowany sposób pomagają emigrantom stojącym w kolejkach i czekającym na transport na terenie Polski. Wiele hufców, w swoich rodzimych miastach, organizuje zbiórki potrzebnych rzeczy. Harcerze i zuchy pakują dary, rozdają posiłki oraz pluszaki uchodźcom.

Jednak nie tylko w okresie zagrożenia harcerze odpowiadają na potrzeby społeczne. Metody pracy wypracowane i przedstawiane min. w publikacjach A. Kamińskiego są nadal wykorzystywane. Zuchy wciąż bawią się w „kogoś lub coś”, tylko tematyka zajęć jest zupełnie inna. W ostatnich latach Główna Kwatera, jak i Chorągiew Łódzka ZHP, przedstawiła wiele propozycji programowych, których zadaniem było wspomóc drużynowych w realizacji projektu, którego celem jest czynienia świata wokół lepszym, tzw. *Światozmieniacze* (Książek i Kulczyk-Prus 2016, Książek 2021), czy *Każdy inny, wszyscy równi* (Omiecńska 2015). W publikacjach tych przekazano drużynowym gotowe metody, propozycje tematów rozmowy, zabawy z dziećmi. Zwrócono w nich uwagę na różne ważne aspekty społeczne, różnorodność ludzi oraz ich potrzeby. Zuchy poznają pojęcia, m.in. empatii, mogą uczyć się pomagać osobom starszym, osobom z niepełnosprawnościami czy migrantom. Bardzo ważny w ostatnich latach jest również aspekt ekologii i potrzeb naszej planety. Powstało wiele projektów, w ramach których dzieci dowiadują się np., jak nie marnować żywności, uczą się segregować śmieci, czy tworzyć torby wielorazowego użytku.

Zgodnie z zamysłem A. Kamińskiego ruch zachowawczy jest i dalej będzie zabawą, która kształtuje dziecięce charaktery przez atrakcyjne dla nich formy zajęć. I choć potrzeby środowiskowe się zmieniają, a zadania dotyczą innych potrzeb, to nadal kształtują u dzieci pozytywne postawy, stając się gotowymi pomagać i wchodzić w świat zostawiając go lepszym.

Wnioski

Na zakończenie należy podkreślić, że metodyka zachowawcza oraz harcerstwo stanowią ponadczasową i uniwersalną wartość, z której możemy czerpać również dziś. Zanim A. Kamiński zaczął kształtować ruch zachowawczy, pełnił od 1918 roku funkcje na wszystkich szczeblach hierarchii harcerskiej. Bardzo mocny nacisk kładł na kształcenie kadry. Był komendantem szkół instruktorów zachowawczych, m.in. na Śląsku Cieszyńskim, które sam utworzył. Prowadził również szkolenia i brał udział w licznych konferencjach międzynarodowych związanych z tematyką zachowawczą.

Stworzona przez A. Kamińskiego metoda kształcenia instruktorów stanowi obecnie podstawę pracy z zuchami i prawdopodobnie będzie edukacyjnie pożądana również w przyszłości. Ruch zachowawczy współtworzony w Polsce przez A. Kamińskiego zyskał bardzo wielu zwolenników i członków, co spowodowało potrzebę kształcenia kadr (wodzów gromad), która prowadzona była do wybuchu wojny jako Szkoła Instruktorów Zachowawczych, by tak jak podkreśla B. Śliwowski „(...) za sprawą młodych ludzi można będzie stworzyć życie godne i szczęśliwe na naszym globie” (1989: 8). Jej założenia metodyczno-organizacyjne są podstawą kształcenia zachowawczej kadry instruktorskiej również w dzi-

siejszych czasach. Idea i forma pozostały praktycznie niezmienione. Większe są jednak wymagania społeczeństwa, zwłaszcza rodziców wobec wychowawcy. Nie może on być, tak jak główny bohater *Antka Cwaniaka*, piętnastoletnim chłopcem, który swoje pomysły (czasami obecnie uważane za niebezpieczne), po zaakceptowaniu przez przełożonego, mógł z łatwością wdrażać. Dzisiaj byłoby to niemożliwe, gdyż wszystkie działania są poprzedzone formalnymi zgodami rodziców i starszych instruktorów oraz odpowiednim przygotowaniem wychowawcy.

Ze względu na rozwój cywilizacyjny i zmiany społeczno-polityczne treści realizowane w ramach zajęć z zuchami mogą być modyfikowane o potrzeby współczesnego świata. Dostrzec możemy szczególnie dzisiaj w kontekście potrzeb społecznych, takich jak nowe metody pracy z zuchami w okresie pandemii COVID-19 czy pomoc uchodźcom przybywającym z Ukrainy do Polski poprzez chociażby wspólną zabawę najmłodszych w gromadach zuchowych.

W dzisiejszej sytuacji społeczno-politycznej niezmiernie aktualnie wybrzmiewają słowa zapisane przez A. Kamińskiego w liście, będącego niejako odpowiedzią na potrzeby trudnych czasów, w których żył, a wydawałoby się napisanych zaledwie wczoraj:

Jak się nazywa ta instruktorka, która przed tygodniem przysłała mi list, dołączając do niego wielki czterostronicowy arkusz swoich zuchów, cały porysowany, popisany koślawymi, dziecięcymi literkami. List – list!!! Tu opis zbiórki po polsku, tam opis nadania gwiazdki – po ukraińsku. Polskimi literami – ale po ukraińsku. A pod rysunkiem przedstawiającym opis nadania gwiazdek – podpis: „Rysował zuch pierwszej gwiazdki – I. Rabinowicz”. Jakżeś ty tam, chłopcze, zablądził? Nazywasz się Rabinowicz, a obok ciebie pełno Iwanów, Mudryków, Wasylów Hreczko, Tadeuszów Kaczorowskich, Stanisławów Ziębów? Jak wam się wie, Wasyle i Staśki? Dobrze się wam bawić ze sobą czy źle? Z listu wygląda – że dobrze. Przepisaliście pięknie kilka piosenek zuchowych po polsku, a jakaś Nastia (czy wasza gromada jest koedukacyjna?) spróbowała dokonać dzieła wiekopomnego, bo przetłumaczyła „Wesół i śmiały” na swój język ukraiński. Rymy ci się, Nastiu, udały – piękne są rymy, ale rytm szwankuje. Muszę napisać do waszej Druhny – może ci wytłumaczy, co to jest rytm i może poprawi².

Bibliografia

- Baden-Powell R. (1923), *Wilczęta*, przeł. T. Strumiłło, cz. I, Warszawa.
Baden-Powell R. (1928), *Wilczęta*, przeł. T. Strumiłło, cz. II, Poznań.
Kamiński A. (1934), *Krąg rady*, Katowice.
Kamiński A. (1957a), *Książka drużynowego zuchów*, Warszawa.
Kamiński A. (1957b), *Antek cwaniak*, Katowice.
Kamiński A. (2001), *Nauczanie i wychowanie metodą harcerską*, Warszawa.

² Artykuł *Pewnej bezsennej nocy*, niewydrukowany, opracowany dla pisma „W kręgu wodzów” w 1937 roku.

- Książek A. (2021), *Światłozmieniacze. Zrozumieć siebie i świat. Propozycja programowa dla gromad i drużyn Chorągwi łódzkiej ZHP im. A. Kamińskiego*, Łódź.
- Olbrycht K. (2017), *Ruch zachowawczy Aleksandra Kamińskiego. Wymiar pedagogiczny*, „Polska Myśl Pedagogiczna”, nr 3, s. 13-29.
- Omiecińska A. (2015), *Każdy inny, wszyscy równi. Propozycja programowa Głównej Kwatery ZHP, Łódź–Warszawa*.
- Śliwerski B. (2019), „Przyrzeczenie wierności sprawie socjalizmu...”, czyli jak ZHP stało się organizacją wychowania socjalistycznego w świetle doktryny pedagogicznej po 1944 roku, Kraków.
- Śliwerski B. (1989), *O potrzebie reorientacji wychowania internacjonalistycznego*, „Harcerstwo”, nr 3, s. 1-8.
- ZHP 1: <https://zhp.pl/odkryj/misja-zhp/> (dostęp: 15.03.2022).
- ZHP 2: <https://zhp.pl/podstawy-wychowawcze/> (dostęp: 15.03.2022).
- ZHP 3: <https://zhp.pl/ua-materialy-dla-metodyki-zachowawczej/> (dostęp: 16.03.2022).
- Zienkowiczówna B. (1917), *Związekuchów czyli młodych harcerzy. Projekt dla szkół elementarnych*, Warszawa.

DAMIAN KOZŁOWSKI

Student I roku historii, studia doktoranckie
Studenckie Koło Naukowe „Judaica”
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Student of the first year of History, doctorate studies
“Judaica” Student Scientific Association
Jan Kochanowski University of Kielce

Formy aktywności gospodarczej małomiasteczkowej ludności między Wisłą a Pilicą w okresie międzywojennym

Forms of small-town economic activity of people living between the Vistula River and the Pilica in the interwar period

Summary: The aim of this paper is to present different forms of economic activity in the years 1918-1939 in the area located between the Vistula River and the Pilica. Small towns had important social functions, being a link between big agglomerations with rural areas. This contributed to the emergence of different forms of earning money. This paper discusses the most important professions, which were characteristic of small towns in the area under consideration. Craft, trade, farming and industry were analysed. Economic situation was one of the most important aspects, which contributed to the fact that towns were not degraded in hierarchy to the role of villages and did not develop to become big cities.

Key words: small towns, craft, trade, framing, industry.

Wprowadzenie

Problematyka związana z miasteczkami w okresie międzywojennym była częstym obiektem badań w dotychczasowej historiografii. W niniejszej pracy uwzględniony został dotychczasowy dorobek naukowy dotyczący środowiska małomiasteczkowego. Bardzo istotne okazały się prace Reginy Renz, które w syntetyczny sposób omawiają obraz życia małych miast. Pomocne okazały się również wyniki badań Edyty Majcher-Ociesy. Publikacje traktujące o rzemiośle małomiasteczkowym, społeczności żydowskiej pozwoliły na jeszcze dokładniejsze zapoznanie się z tą tematyką. Dzięki pracom Stanisława Wiecha możliwe było zaobserwowanie zmian, jakie zachodziły w środowisku małomiasteczkowym w wieku XIX i XX.

Bazę źródłową stanowi prasa z lat 1918-1939. Dzięki niej możliwe było stworzenie tła wydarzeń dotyczących omawianego okresu. Zaczerpnięte informacje pozwoliły na zobrazowanie klimatu lat międzywojennych. W prasie lokalnej dobrze ukazany jest sposób życia danej społeczności; sympatie, animozje, tendencje. W dodatku na bieżąco śledzić można, jak zmieniało się postrzeganie różnych aktualnych problemów.

Na obszarze między Wisłą a Pilicą w okresie międzywojennym nie występowały duże miasta, których liczba mieszkańców przekraczałyby 100 tys. Teren ten był słabo uprzemysłowiony. Miasteczka więc tworzyły specyficzną strukturę społeczno-zawodową i urbanistyczną. W omawianym regionie najwięcej było miejscowości, które posiadały mniej niż 20 tys. mieszkańców (Renz 1994: 11).

Małe miasta były miejscem przenikania się kultury polskiej z żydowską. Zazwyczaj murowane kościoły chrześcijan, wraz z synagogami, wyróżniały się na tle najczęściej drewnianych budynków mieszkalnych i gospodarczych. Ulice przemierzali zarówno ortodoksyjni Żydzi, w tradycyjnych strojach, jak i chłopi z pobliskich wiosek, wiozący na swoich wozach towar, aby sprzedać go na pobliskim targu. Miasteczka w swojej historii miały lata pomyślne, kiedy dobrze się rozwijały. Niestety bywały też okresy nie tak owocne, gdy ulegały degradacji lub nawet przestawały istnieć. Pierwsza wojna światowa spowodowała wielkie zniszczenia, których ciężar niektóre miejscowości odczuwały przez bardzo długi okres czasu.

Cechą charakterystyczną miasteczek było to, iż ich mieszkańcy wykonywali najczęściej więcej niż jeden zawód. Powód był prozaiczny – praca tylko w jednym zawodzie mogłaby nie wystarczyć, aby utrzymać rodzinę. Tak więc rzemieślnik po wykonaniu obowiązków w warsztacie mógł zajmować się uprawą roli. Nie było czymś nadzwyczajnym, kiedy pracownik zatrudniony w małym zakładzie przemysłowym po zakończeniu pracy dorabiał jako dorożkarz.

Rzemiosło

Rzemiosło małomiasteczkowe już w XIX w. zmagало się ze sporymi problemami natury gospodarczej i społecznej. Analogicznie do małych miast, które często upodabniały się do wiosek, również rzemieślnicy wyzbywali się cech charakteryzujących rzemiosło w dużych miastach. Stąd też trudnym zadaniem jest w miarę zmniejszenia się kwalifikacji, specyfiki pracy, która przybrała postać prac sezonowych, wpisać rzemieślnika w określoną kategorię zawodową. Praktycznie każdy małomiasteczkowy rzemieślnik miał dodatkowe zajęcia. Tylko nieliczni byli w stanie utrzymać się z pracy w warsztacie (Wiech 1992: 204).

Podstawę gospodarki małomiasteczkowej w okresie międzywojennym, wraz z handlem tworzyło rzemiosło (Landau 1988: 181). Jego kondycja w pierwszych latach II Rzeczypospolitej, eufemistycznie ujmując, była słaba. Przyczyn tego stanu można doszukiwać się w konsekwencjach I wojny światowej i polityce, jaką prowadzili na tych terenach okupanci. Duża liczba zakładów została wtedy splądrowana albo zniszczona (Renz 1990: 85).

Odbudowę zakładów rzemieślniczych rozpoczęto w szybkim tempie, ponieważ osoby zajmujące się tym fachem, zostały pozbawione źródła dochodu. Dla sporej części wznowienie działalności nie stanowiło wielkiego wyzwania, wszak wiele profesji nie wymagało dużego zaplecza finansowego. W najlepszej sytuacji byli krawcy czy rzeźnicy, a więc najbardziej popularne zawody rzemieślnicze. W nieco gorszej sytuacji znaleźli się natomiast rzemieślnicy działający w dziedzinie metalowej, gdyż przeważnie musieli być wyposażeni w specjalistyczne narzędzia. Nie bez znaczenia była skala, w jakiej prowadzono produkcję, bowiem rzemiosło potrzebowało mniejszej bazy surowcowej, jak również korzystać mogło z tego, co do zakładów przyniosły osoby zainteresowane ich usługami. Paradoksalnie zniszczenia związane z I wojną światową mogły pomóc w rozwoju drobnego rzemiosła, ponieważ przemysł potrzebował więcej czasu, aby odzyskać dawną zdolność produkcyjną. W kolejnych latach dobra koniunktura także przyczyniła się do rozwoju rzemiosła. Ta hossa musiała kiedyś się zakończyć. Rzemiosło było bardzo czułe na każde zawahania na rynku. Przez rosnącą inflację pogorszeniu uległa ogólna sytuacja ludności, co niekorzystnie wpłynęło na małe zakłady (Landau, Tomaszewski 1967: 109-110, 113).

Należy zauważyć, iż rzemiosła takie jak: skórzane, spożywcze czy włókiennicze, czerpały korzyści i miały warunki do rozwoju na terenie, gdzie dobrze prosperował przemysł. Pracownicy zakładów na miejscu mogli skorzystać ze świadczonych usług oferowanych przez rzemieślników. Ponadto opłacalnym było otwarcie warsztatu w takim miejscu, gdyż na ogół tam, gdzie tereny były zindustrializowane, poziom majątności był większy (Renz 1984: 251-252).

W latach 1918-1939 nie można jednoznacznie rozróżnić zakładów rzemieślniczych od przemysłowych. To, że np. jakiś zakład zatrudniał mniej pracowników, nie musiało świadczyć o jego gorszej kondycji, gdyż mógł być bardziej nowoczesny i zatrudnienie większej liczby osób było zbędne. Problem przysparza również dokładne podanie liczby zakładów rzemieślniczych w okresie międzywojennym na terenie między Wisłą a Pilicą, ponieważ nie ma realnych danych ukazujących ówczesny stan (Landau 1988: 181-182).

W małych miastach na omawianym terenie najwięcej osób znajdujących zatrudnienie w rzemiośle pracowało jako szewc i krawiec. Ich zakłady stanowiły prawie 50% wszystkich funkcjonujących warsztatów. Relatywnie duże zapotrzebowanie na swoje usługi znajdowali murarze, rzeźnicy, piekarze, a więc te zawody, które były niezbędne na lokalnym rynku, zaspakajające doraźne potrzeby. Inaczej wyglądała sytuacja w branżach, które oferowały luksusowy towar, jak choćby jubiler czy złotnik, gdyż z ich usług korzystali tylko nieliczni (Renz 1994: 41).

Rzemieślnicy byli permanentnie edukowani przez m.in. Izby Rzemieślnicze. Starano się uświadomić ich o szkodliwości pewnych przyzwyczajzeń, które głęboko zakorzenione i niezwalczane wpływały na niekorzyść rzemieślników. Jednym z takich złych przyzwyczajzeń było niewywieszanie cenników usług oraz nienaklejanie cen na przedmiotach, które były przeznaczone na sprzedaż. Zwracano uwagę na to, iż niewywieszanie owych cenników zniechęca klienta do skorzystania z usług w danym warsztacie. Przestrzegano w biuletynach informacyjnych, przeznaczonych dla rzemieślników, przed naciąganiem klientów i stosowaniem praktyki – dla każdego klienta obowiązuje inna cena. Słusznie informowano, iż takie zachowanie sprawia tylko pozory większego zarobku, natomiast prawda jest zupełnie inna – przez takie praktyki można było stracić jeszcze więcej, gdyż oszukany klient ni-

gdy więcej do takiego zakładu nie przyjdzie i zniechęci inne osoby do skorzystania z usług tego rzemieślnika („Biuletyn Informacyjny Izby Rzemieślniczej w Kielcach” 1936: 8).

Ludność żydowska również zajmowała się rzemiosłem, choć nie tak licznie jak handlem. Szczególnie duży udział Żydów można odnotować w takich zawodach jak szewc czy krawiec. Rzemieślnicy żydowscy potrafili także zadbać o osoby korzystające z ich usług. Starali się w kompleksowy sposób obsłużyć klienta. Kunszt ich uwidaczniał się w bardzo dobrym rozeznaniu potrzeb konsumenta (Renz 1994: 45-46).

Żydzi oferowali także swoje usługi poza lokalnym rynkiem. Kierowali je do mieszkańców miast, dlatego nie dziwi duża liczba rzemieślników żydowskich - zegarmistrzów, złotników, jubilerów. Dla wsi głównymi dostawcami byli natomiast Polacy, a więc spory ich udział w bednarstwie czy ciesielstwie (Eadem 1990: 94). Żydzi byli bardziej aktywni, ponieważ było to skutkiem konkurencji. Często w niedalekiej odległości od siebie pracowało kilku rzemieślników trudniących się tym samym zajęciem. To nasylenie powodowało, że osoby wyznania mojżeszowego, z braku alternatywny jaką mieli chrześcijanie w postaci uprawy ziemi, musieli wyjść poza lokalny rynek, a także być bardziej elastyczni (Wiech 1992: 210). Ubodzy rzemieślnicy żydowscy zmuszeni byli chodzić od miejscowości do miejscowości, aby dostać zlecenie (Krawczyński 1983: 42).

W Kielcach znajdowało się wiele małych warsztatów, w których można było naprawić popsute przedmioty codziennego użytku, jak np. niedziałający zegarek („Gazeta Kielecka” 1938: 4). Nie brakowało także zakładów, które oferowały usługi spersonalizowane, wykonujące różne przedmioty według gustów klienta. Takimi przedsiębiorstwami były m.in. stolarnie, posiadające w katalogu swoich usług „wykonanie zamówienia na wszelkie roboty stolarskie” („Gazeta Kielecka” 1931: 4).

Dużym problemem było nielegalnie funkcjonujące rzemiosło. W niektórych profesjach było również bardzo niebezpieczne. Takie zagrożenie, nawet dla ludzkiego życia, wiązało się z nielegalnym ubojem zwierząt. Wykalfifikowani rzeźnicy, masarze współpracowali z weterynarzami. Obowiązywały ich restrykcyjne wymogi. Natomiast nielegalny ubój niósł za sobą wiele zagrożeń i straty dla legalnie funkcjonujących rzemieślników („Biuletyn Informacyjny Izby Rzemieślniczej w Kielcach” 1937: 5).

Handel

Równie ważną dziedziną gospodarki małomiasteczkowej był handel. Rynek małych miast był dość charakterystyczny. Kupcy posiadali na sprzedaż głównie przedmioty wykorzystywane w codziennych czynnościach. Raczej społeczność małomiasteczkowa nie korzystała z usług handlarzy oferujących drogie, luksusowe towary. Ze względu na to, iż zaopatrywała się u nich ludność miejska jak i wiejska, wachlarz oferowanych usług musiał być dość okazały, ale nie wyrafinowany. Największym zainteresowaniem cieszyły się sklepy spożywcze, odzieżowe, gospodarcze. Jakość produktów także nie robiła wrażenia, aczkolwiek były one tanie i łatwo dostępne (Renz 1990: 52).

Kielce w okresie międzywojennym były miejscem o dużym zagęszczeniu małych sklepów, w których można było dostać przedmioty codziennego użytku. Nie brakowało sklepów oferujących farby, kapelusze, czapki, artykuły spożywcze („Gazeta Kielecka” 1927: 2-4).

Już w omawianym okresie w Kielcach istniały także sklepy, w których można było zastawić różnego rodzaju przedmioty lub je nabyć w bardzo atrakcyjnej cenie. Jeden z takich sklepów powstał w 1921 r. pod nazwą „Komis”. Sklep przyjmował: dywany, meble, porcelanę, kryształy, maszyny do pisania, biżuterię, maszyny do szycia, lustra, garderobę, obrazy, itp. Bardzo istotnym był fakt, iż osoby które oddały swoje rzeczy do sklepu, nie ponosiły jakichkolwiek kosztów sprzedaży („Gazeta Kielecka” 1921: 1).

Gabaryt małomiasteczkowego sklepu nie był oszałamiający. Często sklepy były częścią domu, w którym mieszkał handlarz wraz z rodziną. Miało to też swoje plusy, ponieważ sklepikarz miał blisko do pracy, tak więc sklep mógł być długo czynny. Sytuacja, jaka wytworzyła się w miasteczkach w okresie międzywojennym, dawała asumpt do szerszej aktywności w zawodzie kupca. Pogląd o tym, że wystarczy w miarę dobrze liczyć i być zaradnym, żeby zając się tą profesją, był dość powszechny. W warunkach kryzysu rozwijał się także nielegalny handel. Osoby pozbawione źródła dochodu często decydowały się na rozpoczęcie handlu obnośnego. Sprzedawano drobiazgi, chodząc od domu do domu. Wkład finansowy do rozpoczęcia takiej działalności nie był bowiem wysoki. Handlarze zapuszczali się także na wieś, która była idealnym miejscem do stosowania wymiennego handlu. Każdy handlarz mógł swój budżet podreperować w okresie świątecznym. Sprzedawcy stosowali różne zabiegi, jak np. zwiększanie cen towarów, żeby tylko w tym czasie zarobić jak najwięcej. Pracowano wtedy od świtu do zmierzchu, nie bacząc na przepisy, które regulowały czas pracy (Renz 1994: 53, 56).

Na zawód handlarza trochę z innej perspektywy patrzyli Żydzi i osoby wyznania katolickiego. Ludność wyznania mojżeszowego zdawała sobie sprawę z możliwości, jakie przed nią stawia ta branża. Handel stymulował lokalny rynek. Był pośrednikiem między innymi dziedzinami gospodarki. Katolicy natomiast traktowali kupiectwo jako zbyt prozaiczne i uważali, że jest to mało godny zawód (Majcher-Ociesa 2013: 103-104).

Bardzo ważną rolę w handlu odgrywały jarmarki i targi. Spotykała się na nich ludność zamieszkująca wsie i miasteczka. Można było nabyć na nich owoc pracy chłopca i rzemieślnika. Nie dokonywano tam transakcji opiewających w wysokie kwoty. Miejsca, w których odbywały się jarmarki i targi, też nie należały do wystawnych. Jednakże, choć warunki nie były najlepsze, posiadały swój urok. Hałas, tłok, dobiegające z każdej strony słowa handlarzy, którzy próbowali zachęcić do zakupu ich towarów, budowały specyficzną atmosferę. Dla chłopca i jego rodziny przybycie na targ było często swego rodzaju rozrywką. Interesujący był też sposób, w jaki postępowano po udanym zakończeniu targu. Odbywało się to w gospodach, gdzie zarówno chłopci, kupcy, jak i rzemieślnicy wspólnie świętowali pomyślny przebieg transakcji. Oczywiście korzystały na tym też gospody, które wtedy miały dużą liczbę gości (Renz 1994: 56-57).

W miasteczkach w okresie międzywojennym istniały także miejsca, gdzie można było napić się kawy lub herbaty i zjeść różnego rodzaju wypieki. W bardzo szybkim tempie powstawały nowe, ponieważ zapotrzebowanie na nie systematycznie rosło. Nie wszystkie cieszyły się popularnością, lecz te, które były uznawane za najlepsze, zawsze były pełne. W społeczeństwie małomiasteczkowym konserwatywne grupy jednak odnosiły się z dozą nieufności do tego rodzaju miejsc i nie były zwolennikami spędzania w nich wolnego czasu (Baranowski 1979: 103-104).

Doniosłym wydarzeniem w prozie dnia małomiasteczkowej ludności były odpusty. Na straganach można było wtedy zobaczyć i kupić różnego rodzaju ozdoby, zabawki. Osoby zajmujące się sprzedażą na odpustach świetnie wiedziały, gdzie i kiedy jest ku temu okazja. Na ich trasie znajdowały się miejscowości, w których obchodzono dzień patrona parafii, uczęszczane przez pielgrzymów czy goszczące u siebie dostojnika kościelnego. Targi jak i odpusty posiadały bardzo ważny wpływ na stosunki społeczne. Dzięki nim mogły mieć kontakt ze sobą osoby wychowane w innych środowiskach, wyznające inną wiarę, wykonujące różne zajęcia. Wiele osób udawało się na targ nie po to, żeby coś kupić, ale po to aby tam być. Targi, mówiąc trywialnie, były miejscami rozrywki. Podobnie było ze sklepami, do których od lat przychodziły te same osoby i oprócz tego, że można było zrobić w nich zakupy, pełniły funkcje miejsca spotkań. Poza tym handlarze często podróżowali, żeby coś kupić bądź sprzedać, tak więc dysponowali wiedzą o sąsiednich miejscowościach. Przy wymianie towaru także dochodziło do wymiany wiadomości czy spostrzeżeń. Byli swego rodzaju łącznikami między społecznościami zamieszkującymi różne miejscowości (Renz 1994: 57-58).

W okresie międzywojennym nie brakowało osób pozostających bez pracy. Zatrudnienia poszukiwali w różny sposób. Jedną z form szukania pracy było danie ogłoszenia do prasy. W „Gazecie Kieleckiej” z 1936 r. możemy zapoznać się z ogłoszeniem zamieszczonym przez osobę poszukującą pracy w handlu. Opisuje w lakoniczny sposób swoje kompetencje, wśród nich wymienia: „chrześcijanin, młody, kawaler, praktyka warsztatowa, zaufany człowiek spółdzielni prowincjonalnej, chlubne świadectwa” („Gazeta Kielecka” 1936: 6). Oczywiście na łamach prasy także poszukiwano pracowników („Gazeta Kielecka” 1918: 2).

Rolnictwo

Część mieszkańców miasteczek musiała zajmować się uprawą roli. Pracując w rzemiośle czy handlu, które nie przynosiło aż tak dużych dochodów, ale też nie absorbowало na tyle, że nie można byłoby zająć się czymś innym, mieszkańcy małych miast decydowali się na prowadzenie gospodarstwa. Dzięki temu można było podreperować domowy budżet i przeczekać ciężkie czasy (Wiech 1992: 195). Uprawa roli, wcześniej spychana na margines wśród zajęć ludności małomiasteczkowej, w okresie międzywojennym stawała się poważnym źródłem dochodu. Stała się alternatywą w czasie, kiedy o pracę było bardzo ciężko, a dzięki której można było jakoś egzystować. Różnie też wyglądało użytkowanie ziemi. Od małych grządek, gdzie rosła włoszczyzna, po duże sady owocowe i wielkie pola uprawne, choć tych ostatnich było mało (Renz 1994: 59).

Ponadto mieszkańcy małych miast, którzy posiadali ziemię, byli w pewien sposób uprzywilejowani, ponieważ w okresie kiedy była wysoka inflacja, produkty spożywcze były bardzo drogie lub niedostępne za gotówkę. Mieszczanin posiadający skrawek ziemi mógł na nim uprawiać warzywa, owoce zaspakajające przynajmniej potrzeby jego rodziny. Nie każdy mógł bowiem pozwolić sobie na taki rodzaj luksusu („Gazeta Opoczyńska” 1921: 3).

Największe znaczenie w gospodarstwie rolnym w małych miastach miał siew zboża i sadzenie ziemniaków. Tam gdzie gleba była gorszej jakości, praktycznie cała ziemia

była zagospodarowana w ten sposób. Paradoksalnie, ziemniaki na omawianym terenie miały jednak korzystne warunki do wzrostu (Barciński 1931: 87-88).

Sporym utrudnieniem dla osób mieszkających w miasteczku i zajmujących się uprawą roli był fakt, że ich grunty były w rozdrobnieniu i znajdowały się w sporej odległości od siebie. Do czynników, przez które rolnictwo małomiasteczkowe nie mogło rozwijać się w należyty sposób, trzeba również zakwalifikować mało urodzajne gleby i nieznajomość efektywnych metod gospodarowania (Wiśniewski 1976: 214).

Osoby zajmujące się uprawą ziemi mogły liczyć jednak na pomoc w zakresie edukacji rolniczej. Oczywiście, wiedza o tym jak zajmować się ziemią, była najczęściej efektem wielopokoleniowego doświadczenia, jednakże w okresie międzywojennym w rolnictwie zaszły duże zmiany i weszły do użytku nowe zdobycze technologiczne. Powstawały nawet specjalne zakłady, które zajmowały się testowaniem nowych technologii i udostępnianiem następnie wyników badań, aby rolnicy w jeszcze bardziej efektywny sposób mogli pracować i dzięki temu zwiększać swój dochód. Na omawianym terenie takie zakłady funkcjonowały w Zdanowie (pow. sandomierski) oraz Sielcu (pow. pińczowski). Wcielanie w życie nowych technik uprawy ziemi realizowano nawet u samych zainteresowanych rolników. Takie prace, oprócz wspomnianych zakładów, przeprowadzała również Kielecka Izba Rolnicza („Biuletyn Kieleckiej Izby Rolniczej Wojewódzkiego Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych, Wojewódzkiej Organizacji Kół Gospodyń Wiejskich” 1937: 1).

Mieszczanie zajmujący się rolą hodowali również zwierzęta. Konie były bardzo potrzebne w gospodarstwie, lecz służyły także do transportu. Pomimo, iż na tych terenach uprawiano dużo ziemniaków, nie rozwinęła się znacząca hodowla świń. Przyczyn tego można doszukiwać się w tym, że mięso było tanie, jak również dlatego, że Żydzi nie jadaliby wieprzowiny. Nieliczni hodowali kozy i owce. Krowyzymane przez mieszczan nie dawały wystarczająco dużo mleka, dlatego w nabiał zaopatrywano się na wsi. Kaczki też należały do rzadkich obrazów na podwórzach w małych miastach. Najbardziej rozpowszechnionymi zwierzętami gospodarczymi były bez wątpienia kury. Praktycznie wszyscy zajmujący się uprawą gruntów je posiadali. Kury nie wymagały okazałych pastwisk czy specjalnej paszy, aby dostarczać ludności jajek i mięsa. Hodowla gołębi była też dość popularnym zajęciem (Renz 1990: 105-106).

Osoby zajmujące się rolą mogły skorzystać także z pomocy Państwowego Banku Rolnego, który swój oddział miał w Kielcach. Bank oferował kredyty dla rolników. Pomoc ta była wyjątkowo ważna na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX w., kiedy miał miejsce wielki kryzys gospodarczy („Gazeta Kielecka” 1930: 1).

Do gorszego rozwoju rolnictwa jak również przemysłu w dwudziestolecie międzywojennym na terenie między Wisłą a Pilicą przyczynił się także słaby rozwój transportu i komunikacji. Słaba sieć kolejowa, drogowa wynikała z niewoli narodowej Polski przez 123 lata, jak i działań w czasie I wojny światowej (Majcher-Ociesa 2018: 133-134). W latach 1918-1939 dokonano jednak systematycznej modernizacji sieci komunikacyjnych (Pisarski 1974: 56). Pomimo to duża część mieszkańców posługiwała się nadal końmi i wozami. Dlatego dość popularny był zawód furmana. Zajmował się przewozem osób wewnątrz miasteczka jak i połączeniami międzymiastowymi. Na tym polu odnajdowali się najlepiej Żydzi. W małych miastach istniały też furmanki do transportu towarów. Bogatsi, będący właścicielami kilku furmanek, wypożyczali je. Ten zawód był trudny

i nie zawsze opłacalny. Pracowano długo, nie bacząc na zjawiska atmosferyczne. Zarobić nieco więcej było można wtedy, kiedy była ładna pogoda, ale i przed świętami. W okresie międzywojennym stopniowo zaczynają pojawiać się autobusy, lecz właścicielami w dużej mierze byli mieszkańcy dużych miast. W niektórych miejscowościach pojazd mechaniczny wywoływał duże wrażenie, a nawet u niektórych osób lęk (Renz 1990: 106-110).

Bank Ziemi Polskiej w Lublinie, który posiadał oddział w Pińczowie i agentury w Kazimierzy Wielkiej, Działoszycach oraz Busku, zachęcał do deponowania zaoszczędzonych pieniędzy w bankach. Apelowano, iż przechowywanie większych sum gotówki w domu może być niebezpieczne, ponieważ mogą ulegnąć zniszczeniu w skutek działalności wilgoci, spłonąć w pożarze lub zostać ukradzione. Rozwiązaniem miało być więc umieszczenie swojego kapitału w banku. Informowano, że możliwe jest wpłacanie różnych sum pieniędzy – zarówno dużych, jak i bardzo małych. Ponadto w każdej chwili istniała możliwość wypłaty swoich pieniędzy wraz z procentem („Głos Pińczowski. Dwutygodnik Oświatowo-Społeczny” 1922: 8).

Przemysł

Pomyślnym okresem dla rozwoju przemysłu był wiek XIX (Majcher-Ociesa 2020: 273-274). W okresie międzywojennym miasteczka dysponowały także przemysłowymi przedsiębiorstwami. Pracę w nich mogło dostać kilkanaście osób. Do nielicznych jednak należały duże fabryki zatrudniające więcej niż 100 robotników. Dobre warunki, aby się rozwijać, miał przemysł korespondujący z rolnictwem (Renz 1994: 71). Na typowo rolniczych terenach istniał przemysł gorzelniczny i cukrowniczy (Barciński 1931: 127-130).

Przemysł znajdował sprzymierzeńca również w lokalnej prasie. Często na jej łamach umieszczano informacje – powiększonymi literami, które miały zachęcić czytelników do korzystania z usług krajowego przemysłu („Gazeta Kielecka” 1930: 4).

Przedsiębiorstwa przemysłowe mogły liczyć na pewną pomoc ze strony państwa. Taka sytuacja miała miejsce m.in. w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości. Bank Gospodarstwa Krajowego ułatwiał pozyskiwanie kredytów dla branży cukrowniczej („Głos Pińczowski. Dwutygodnik społeczny, gospodarczy i literacki” 1924: 7).

Żydzi oprócz handlu i rzemiosła oczywiście parali się też innymi zawodami. Część z nich była przedsiębiorcami, dobrze radzącymi sobie na lokalnym rynku. Niezłe prosperującym zakładem na omawianym terenie były Zakłady Wapiennicze „Wietrznia”, należące już pod koniec XIX w. do rodziny Zagajskich. W okresie międzywojennym firma wyrabiała dobrej jakości wapno do celów chemicznych i budowlanych, wapno nawozowe, kamień budowlany, marmur mielony do celów chemicznych, kruszywo sortowane do betonu i do budowy dróg. Firma swoją siedzibę miała w Kielcach na ul. Śniadeckich 7 („Gazeta Kielecka” 1930: 4).

Na terenie Kielc działały również fabryki cieszące się bogatą historią. Od lat zatrudnienie w nich znajdowały kolejne pokolenia Kielczan. Do takich przedsiębiorstw zaliczał się „Białogon” Zakłady Mechaniczne i Odlewnia Żelaza, posiadające biuro w Kielcach przy ul. Kolejowej 13. Oferta tego zakładu obejmowała wszelakie odlewy, pompy, rury wodociągowe oraz kanalizacyjne, części do maszyn młyńskich, karczownice, prasy

i walce do oleju, wały, koła pasowe, łożyska i wiele innych produktów dobrej jakości („Gazeta Kielecka” 1920: 2). Kolejnym tego typu zakładem były Zakłady Przemysłowo-Drzewne „Henryków” posiadające siedzibę na ul. Młynarskiej w Kielcach. „Henryków” produkował gięte meble, koła pasowe i wozowe, forniry do mebli giętych, cementowe beczki, gięte szpule dla włókienniczego przemysłu oraz do nici, a także dokonywał przetarcia materiału drzewnego („Gazeta Kielecka” 1930: 4).

W Suchedniowie istniało Towarzystwo Akcyjne „Suchedniowska Fabryka Odlewów” („Gazeta Kielecka” 1920: 4). Założone zostało w roku 1899. Przedsiębiorstwo to było kontynuatorem działalności prowadzonej przez Ludwika Starke. Firma bardzo dobrze się rozwijała. W 1919 r. rozpoczęła działalność na terenie Kielc pod nazwą „Ludwików”. Produkowała m. in. wysokiej jakości piece stałopalne („Gazeta Kielecka” 1939: 4).

Osoby, które nie miały własnej działalności, należały do grupy robotników. Określenie to jest bardzo niejednoznaczne, gdyż może oznaczać osobę zajmującą się pracą w fabryce jak i pracującą jako pomoc domowa. Poziom życia, wykształcenie, zarobki również dość mocno się różniły (Naumiuk 1986: 87).

W okresie międzywojennym żarliwie dyskutowano o kosztach pracy w stosunku do kosztów produkcji. Zauważano, że spadła wydajność pracy w porównaniu ze stanem przed 1914 r. Przyczyn tego doszukiwano się w ogólnym wyczerpaniu ludzi przez działania wojenne, w tym braku części specjalistów poległych lub trwale okaleczonych w trakcie wojny. Przytaczano również i takie powody, że pewne regulacje prawne wpływają na niekorzyść rozwoju produkcji, jak np. ośmiogodzinny dzień pracy, który w jednej branży jest zbyt krótki, za to w innej za długi. Zauważano jednakowoż, że nie można w pełni tłumaczyć zaistniałego faktu powyższymi argumentami, wszak w niektórych państwach, niedotkniętych działaniami zbrojnymi, także odnotowano mniejszą wydajność pracy („Gazeta Kielecka” 1924: 1).

Podsumowanie

Reasumując, można wskazać, iż społeczność małomiasteczkowa dwudziestolecia międzywojennego była dość mocno zróżnicowana pod względem wykonywanego zawodu i dochodów. Od osób zajmujących się handlem, rzemieślników, osób prowadzących własną małą fabrykę, po rolników. To właśnie tutaj przeplatały się kontakty między rolniczą wsią a dużymi aglomeracjami miejskimi. Mieszkańcy małych miast musieli się w tych warunkach odnaleźć i wybrać zawód, który pozwoliłby utrzymać rodzinę. Ci, którzy mieli nieco więcej szczęścia, mogli wykonywać pracę, która była dobrze wynagradzana i dawała im satysfakcję. Nie zdarzało się to jednak często.

Bibliografia

Prasa

„Biuletyn Informacyjny Izby Rzemieśniczej w Kielcach” 1936, nr 1.

„Biuletyn Informacyjny Izby Rzemieśniczej w Kielcach” 1937, nr 4.

- „Biuletyn Kieleckiej Izby Rolniczej Wojewódzkiego Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych, Wojewódzkiej Organizacji Kół Gospodyń Wiejskich” 1937, nr 5.
- „Gazeta Kielecka” 1918, nr 189.
- „Gazeta Kielecka” 1920, nr 197.
- „Gazeta Kielecka” 1920, nr 199.
- „Gazeta Kielecka” 1921, nr 1.
- „Gazeta Kielecka” 1924, nr 11.
- „Gazeta Kielecka” 1927, nr 93.
- „Gazeta Kielecka” 1930, nr 1.
- „Gazeta Kielecka” 1930, nr 2.
- „Gazeta Kielecka” 1930, nr 4.
- „Gazeta Kielecka” 1931, nr 77.
- „Gazeta Kielecka” 1936, nr 217.
- „Gazeta Kielecka” 1938, nr 98.
- „Gazeta Kielecka” 1939, nr 15.
- „Gazeta Opoczyńska” 1921, nr 1.
- „Głos Pińczowski. Dwutygodnik Oświatowo-Społeczny” 1922, nr 12.
- „Głos Pińczowski. Dwutygodnik Społeczny, Gospodarczy i Literacki” 1924, nr 10.

Opracowania i artykuły naukowe

- Baranowski B. (1979), *Polska karczma. Restauracja. Kawiarnia*, Wrocław.
- Barciński F. (1931), *Geografia gospodarza województwa kieleckiego*, Kielce.
- Nasi sąsiedzi Żydzi. *Z dziejów relacji polsko-żydowskich na Kielecczyźnie w XX wieku* (2018), red. D. Koczwańska-Kalita, E. Majcher-Ociesa, Kielce, s. 133-134.
- Krawczyński S. (1983), *Raptularz świętokrzyski*, Łódź.
- Landau Z. (1988), *Rzemiosło polskie w latach 1936-1939*, [w:] S. Kowalska-Glikman (red.), *Drobnomieszczanństwo XIX i XX wieku*, t. 2, Warszawa, s. 181-182. a Landau Z., Tomaszewski J. (1967), *W dobie inflacji 1918-1923*, Warszawa.
- Majcher-Ociesa E. (2020), *Przemysł województwa kieleckiego na początku Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1926). Wybrane zagadnienia*, [w:] „Zanim zbudowano Gdynię...”. *Wpływ odrodzenia państwa w 1918 roku na procesy modernizacyjne ziem polskich*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, T. Łaszkiwicz, P. Olstowski, Toruń, s. 273-274.
- Majcher-Ociesa E. (2013), *Aktywność gospodarza ludności żydowskiej w województwie kieleckim w latach 1918-1939*, Kielce, s. 103-104.
- Majcher-Ociesa E. (2018), *Aktywność gospodarza ludności żydowskiej na kielecczyźnie w XX wieku na podstawie prac nadesłanych na konkurs „Nasi sąsiedzi-Żydzi”*, [w:] A. Dziarmaga, *Zwoleń. Dzieje miasta i ziemi* (1976), red. K. Myśliński, Lublin.
- Naumiuk J. (1986), *Ruch robotniczy na Kielecczyźnie do 1948 r.*, Warszawa.
- Pisarski M. (1974), *Koleje polskie 1842-1972*, Warszawa.
- Renz R. (1994), *Życie codzienne w miasteczkach województwa kieleckiego 1918-1939*, Kielce.
- Renz R. (1984), *Rzemieślnicy województwa kieleckiego w okresie międzywojennym*, [w:] *Drobnomieszczanństwo XIX i XX wieku*, 1987, red. S. Kowalska-Glikman, t. 1, Warszawa, s. 251-252.
- Renz R. (1990), *Spoločności małomiasteczkowe w województwie kieleckim w 1918-1939*, Kielce.
- Wiech S. (1992), *Rzemieślnicy małomiasteczkowi w guberni kieleckiej w latach 1870-1914*, [w:] *Miasteczka polskie w XIX-XX wieku. Z dziejów formowania się społeczności*, red. R. Kołodziejczyk, Kielce, s. 195, 204, 210.
- Wiśniewski S. (1976), *Drugie narodziny miasta. Zwoleń w okresie międzywojennym*, [w:] *Zwoleń. Dzieje miasta i ziemi*, red. K. Myśliński, Lublin, s. 214.

HUBERT LEŚNIAK

Student I roku ekonomii, studia II stopnia
Koło Naukowe Ekonomistów „Interkreator”
Uniwersytet Rzeszowski
Student of the first year of Economy, second cycle studies
Intercreator Student Scientific Association
University of Rzeszów

Sytuacja makroekonomiczna Stanów Zjednoczonych Ameryki w latach 2010–2021

Macroeconomic situation of the United States of America in the years 2010-2021

Summary: In spite of being one of the biggest economic powers of the modern world, the United States of America (USA) suffer from economic problems. Analysis of selected macroeconomic indicators enables indicating these problems, their sources, intensification and diagnosis of their future development. This paper contains only several basic indicators, which may be an introduction to a deeper analysis of the problem. However, even at this stage, they enable seeing the general framework of the economy and identify the main problems it is faced with. Appropriate recognition of these difficulties will also make it possible to formulate conclusions and initial recommendations for the macroeconomic policy of the analysed economy.

Key words: macroeconomy, economy, problems, economic situation, crisis.

Wprowadzenie

Gospodarki każdego kraju świata dają możliwość szerokiej analizy. Poprzez obserwowanie zmian poszczególnych wskaźników makroekonomicznych można z dużą dokładnością opracowywać prognozy przyszłości danego regionu, dostrzegać już istniejące zjawiska oraz tworzące się trendy rozwoju. Stany Zjednoczone Ameryki jako jedna z największych gospodarek na świecie daje duże możliwości do interpretowania i analizowania sytuacji makroekonomicznej. Szczególnie ciekawe wydaje się przeanalizowanie lat 2010–2021, ponieważ jest to okres pozwalający na przanalizowanie sytuacji gospodarczej tuż przed pandemią oraz w jej trakcie. Gospodarka USA jest ściśle powiązana

z wieloma systemami ekonomicznymi na całym świecie, a więc każda jej zmiana może być odczuwana również w innych regionach.

Celem niniejszego opracowania jest przeanalizowanie podstawowych wskaźników makroekonomicznych, które opisują sytuację w USA w latach 2010–2021. Na ich podstawie zostaną wyciągnięte wnioski odnośnie obecnej i przyszłej sytuacji tego kraju.

Ogólna charakterystyka gospodarki

USA jest krajem o powierzchni 9 834 000 km² zajmującym środkową część Ameryki Północnej. Tak rozległy teren jest zamieszkiwany przez 329,5 miliona osób. Kraj podzielony jest na 50 stanów, które z kolei podzielone są na hrabstwa (z wyjątkiem Alaski i Luizjany).

Gospodarka amerykańska charakteryzuje się wielką koncentracją kapitału i produkcji. Branżowe i ponadbranżowe koncerny wytwarzają ok. 70% produkcji przemysłowej w kraju, kontrolują handel wewnętrzny, rynek finansowy, a zwłaszcza obrót papierami wartościowymi; są również głównymi eksporterami kapitału prywatnego. Wartość PKB USA w 2020 roku wyniosła około 20,93 bln USD. Struktura zatrudnienia kształtuje się następująco: 76,4% usługi, 22,9% przemysł, 0,7% rolnictwo. W roku 2021 odnotowano bezrobocie na poziomie 6,3%. USA jest krajem o dużej wolności gospodarowania i ustroju kapitalistycznym (encyklopedia.pwn.pl).

W momencie uzyskania niepodległości Stany Zjednoczone były krajem słabo rozwiniętym pod względem gospodarczym. W rozwoju młodego państwa amerykańskiego zaznaczyła się istotna różnica pomiędzy północnymi i południowymi stanami. Na północy rozwijał się przemysł i rolnictwo typu farmerskiego, na południu zaś powstawały wielkie posiadłości plantacyjne należące do szlachty i bogatych kupców. Opierały się one na niewolniczej pracy ludności afroamerykańskiej. Rozbieżności pomiędzy ustrojem niewolniczym Południa i bardziej postępowym Północy doprowadziły w 1861 r. do wojny domowej, która zakończyła się zwycięstwem Północy. Od tego czasu zaczął się niezwykle szybki rozwój gospodarczy Stanów Zjednoczonych. Sto lat po rewolucji przemysłowej w Anglii Stany Zjednoczone zajęły czołowe miejsce w dziedzinie postępu technicznego, wyprzedzając również wszystkie inne kraje pod względem wydajności pracy i wielkości produkcji (Begg, Fischer 2014: 149).

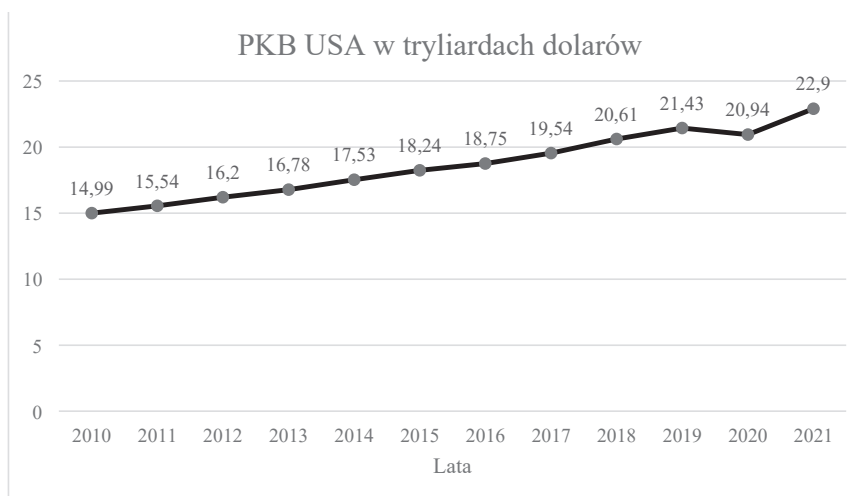
Stany Zjednoczone Ameryki można zaliczyć do jednej z największych gospodarek świata. Niemniej jednak, pojmując USA jako swoisty przykład potęgi ekonomicznej, problemy w niej występujące mogą być bardzo niepokojące dla ich partnerów gospodarczych oraz mieszkańców.

Analiza danych makroekonomicznych

Wzrost gospodarczy

Produkt krajowy brutto (PKB) jest to miernik produkcji czystej, czyli wartości dodanej wytworzonej w gospodarce. Mierzy on wartość dóbr i usług nabytych na rynku, nie obejmuje jednak produktów, które nie są przedmiotem transakcji kupna-sprzedaży. PKB jest bardzo często wykorzystywanym miernikiem wzrostu gospodarczego jednak nie oddaje on w pełni rzeczywistych rozmiarów produkcji, nie uwzględnia takich zjawisk jak czas wolny, zanieczyszczenie środowiska czy zatłoczenie komunikacyjne (Begg, Fischer 2014). PKB najprościej wyrazić za pomocą wzoru: $PKB = C + I + G + X$, gdzie: C – konsumpcja, I – inwestycje, G – wydatki rządowe, X – eksport netto.

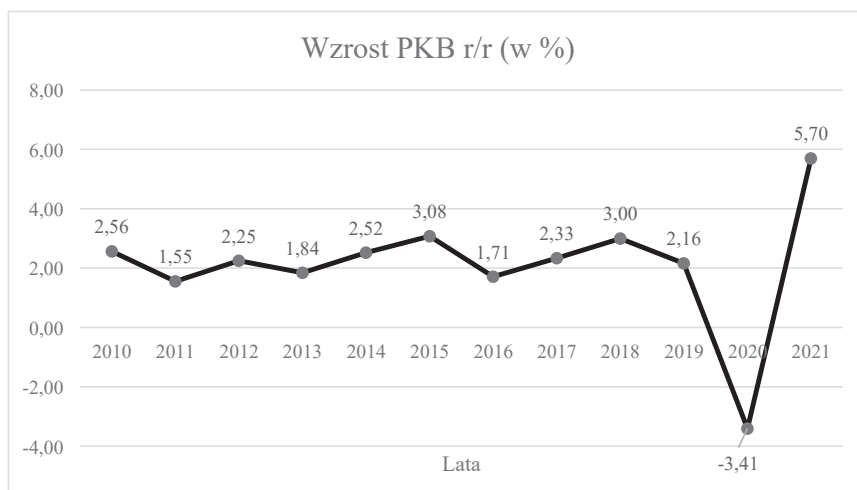
Ważnym miernikiem makroekonomicznym opisującym gospodarkę jest wartość produktu krajowego brutto zaprezentowana na wykresie 1. W badanych latach można zauważyć ciągły wzrost wartości PKB aż do roku 2020, w którym miały miejsce najpoważniejsze blokady gospodarki związane z pandemią. Już w kolejnym 2021 roku gospodarka zaczęła się odbudowywać. Można odnieść wrażenie, że pomimo dużego wpływu pandemii na funkcjonowanie podmiotów gospodarczych, PKB USA został zaburzony tylko w jednym roku, po czym wrócił na swoje pierwotne tory kontynuując ciągły trend wzrostowy.

Wykres 1. PKB Stanów Zjednoczonych 2010 – 2021 (w tryliardach dolarów)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://www.trade.gov.pl/pl/f/v/9593/PKB%20w%20biezacych%20bln%20USD%20> (dostęp: 07.03.2022).

Na wykresie 2 można zobaczyć, jak kształtowała się dynamika PKB rok do roku w USA w latach 2010 – 2021. Wyraźnie widać okres rozpoczęcia się pandemii Covid-19 i wpływ wynikających z niej obustrzeń gospodarczych na PKB. W 2020 roku odnotowano znaczny spadek dynamiki PKB do poziomu -3,41%.

Wykres 2. Dynamika PKB w USA w latach 2010–2021.

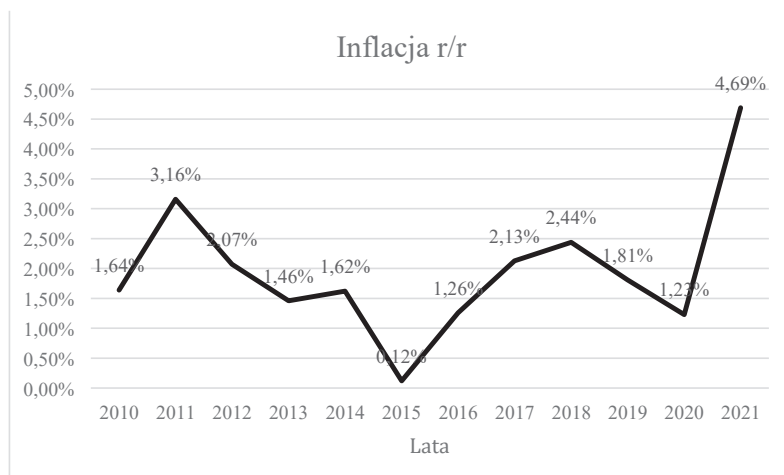
Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2020&locations=US&start=2010> (dostęp: 07.03.2022).

Istotny wzrost PKB jaki można zaobserwować w 2021 roku może wskazywać na powolne odbudowywanie się gospodarki po okresie pandemicznych restrykcji.

Inflacja

Inflacja jest zjawiskiem ekonomicznym, z którym muszą mierzyć się wszystkie gospodarki świata. Staje się ona problemem, gdy jej poziom jest zbyt wysoki, ale również zbyt niski. W teorii ekonomii inflacja jest to wzrost przeciętnego poziomu cen. Czysta inflacja oznacza, że ceny dóbr i czynników produkcji wzrastają w tym samym tempie (Begg, Fischer 2014: 262). Rzeczywiście ceny poszczególnych produktów rosną w różnych odstępach czasowych i z różną dynamiką w zależności od branży. Każdy konsument inflację odczuje inaczej. Dla jednej osoby będzie to spadek wartości oszczędności, dla innej znaczący wzrost cen materiałów oraz produktów codziennej potrzeby. Przyczyn zbyt wysokiej inflacji jest wiele, do głównych można zaliczyć: zbyt dużą ilość pieniądza w gospodarce, wadliwą politykę państwa, zbyt niskie stopy procentowe. Biorąc pod uwa-

gę trwający obecnie kryzys gospodarczy spowodowany między innymi lockdownami gospodarki nakładanymi w ramach walki z koronawirusem, wiele krajów świata odnotowuje wysoką inflację.

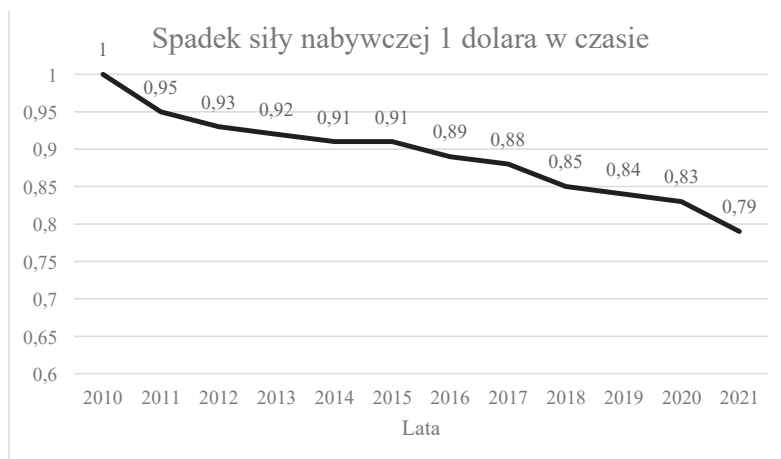

Wykres 3. Inflacja w USA w latach 2010–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <https://www.macrotrends.net/countries/USA/united-states/inflation-rate-cpi> (dostęp: 07.03.2022).

Gospodarka USA przed 2010 rokiem odnotowała deflację. Jak zauważyć można na wykresie 3, następne lata przyniosły dużą zmienność inflacji w tym kraju. Na uwagę zasługuje duży spadek inflacji w 2015 roku. Następnie inflacja ponownie wykazuje wahania ciągle poruszając się w obrębie celu inflacyjnego. Najciekawsze wydarzenia miały miejsce po 2019 roku, gdy rozpoczynała się pandemia Covid-19. W 2020 roku, czyli czasie najbardziej restrykcyjnych obostrzeń, inflacja osiągnęła 1,23%. Jednak po rozmrożeniu gospodarki rząd federalny musi mierzyć się nie tylko z pandemią, ale również z bardzo wysoką jak na warunki USA inflacją, która w grudniu 2021 roku osiągnęła 7%. Dla całego roku 2021 średnia inflacja wyniosła 4,69% (Kolany 2022). Prognozy inflacji na 2022 rok również wskazują, że będzie ona rosła powyżej 7% w skali kolejnych miesięcy (Horsley 2021: 22). W odpowiedzi na tak wysoką inflację rząd USA zamierza w 2022 roku podjąć zdecydowane kroki, aby ją ograniczyć, jednym z nich będą podwyżki stóp procentowych (Chądzyński 2022).

Analizując siłę nabywczą dolara w latach 2010–2020, która została przedstawiona na wykresie 4, można zobaczyć, jak spada siła tej waluty. Widać tutaj zależność pomiędzy wzrastającą inflacją a spadkiem siły nabywczej. Jest to jeden z poważnych skutków inflacji, który w tym przypadku jest doskonale widoczny na wykresie.

Wykres 4. Siła nabywcza dolara amerykańskiego w latach 2010–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://www.in2013dollars.com/us/inflation/2010?amount=1> (dostęp: 07.03.2022).

Warto zwrócić uwagę na duży spadek siły nabywczej dolara amerykańskiego w czasie. Przeprowadzić można symulację, gdzie za 100 dolarów w roku 2000 można kupić równowartość towarów wartych 163 dolary w 2021 (<https://www.in2013dollars.com/us/inflation/1899?endYear=2021&amount=300>).

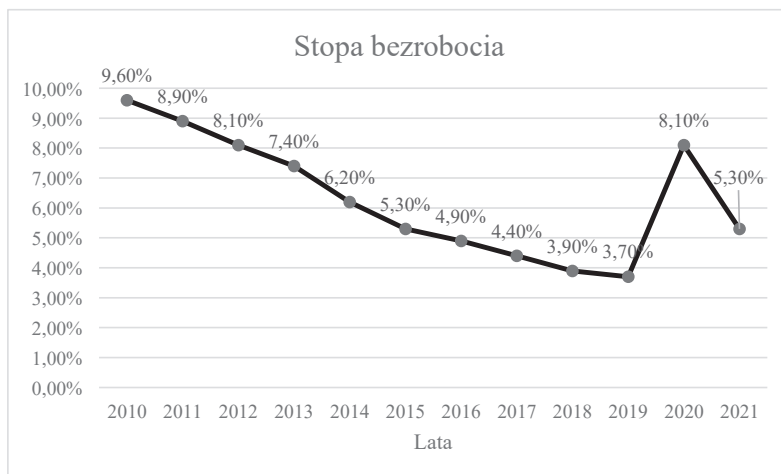
Proces spadku siły nabywczej pieniądza jest w tym przypadku bardzo dobrze widoczny. Należy zaznaczyć jednak, że dotyczy on wszystkich walut.

Bezrobocie

Bezrobocie odnosi się do osób w wieku produkcyjnym, które nie mogą znaleźć zatrudnienia, są zdolne i chętne do pracy oraz aktywnie poszukują pracy. Wyróżnia się kilka rodzajów bezrobocia, np. może być ono frykcyjne, a więc gdy mówimy o wielkości bezrobocia naturalnie występującego w gospodarce ze względu na odsetek osób, których ułomności nie pozwalają na podjęcie pracy oraz osób, które obecnie zmieniają miejsce pracy i nie pracują. Bezrobocie może mieć także charakter strukturalny, polega ono na niedostosowaniu kwalifikacji pracowników do zapotrzebowania pracodawców. Bezrobocie keynesowskie wystąpi, gdy produkcja faktyczna jest mniejsza od produkcji potencjalnej, co doprowadza do spadku produkcji i zatrudnienia. Dopiero powrót popytu do długookresowego poziomu równowagi pozwala wyeliminować bezrobocie keynesowskie (Begg, Fischer 2014). Wyróżniamy także bezrobocie: technologiczne, koniunkturalne (cykliczne), frykcyjne (przejściowe), strukturalne i sezonowe (Arendt, Hryniewicka, Kukulak-Dolata, Rokicki 2012: 1-128).

Bezrobocie może być mierzone jako stosunek liczby osób bezrobotnych do liczby ludności aktywnej zawodowo, miernik taki określa się stopą bezrobocia, na jej podstawie można wywnioskować, czy bezrobocie w kraju osiąga niepokojące wielkości.

Jak wskazują dane zamieszczone na wykresie 5, stopa bezrobocia w USA na początku roku 2010 wynosiła 10%, było to spowodowane kryzysem, który rozpoczął się w 2008 roku. Podczas tego kryzysu stopa bezrobocia wzrosła o ok. 5,5% p.p., ponieważ duża liczba firm podczas kryzysu zmniejszyła zatrudnienie. Od 2010 roku stopa bezrobocia miała trend spadkowy aż do 2019 roku, kiedy osiągnęła poziom 3,7%. Następnie zauważalny jest duży wzrost bezrobocia w 2020 roku. Ponownie widoczny jest wpływ pandemii na gospodarkę. Wiele firm zmuszonych było do całkowitego lub częściowego ograniczenia działalności. Aby ograniczyć koszty, wielu pracowników zostało bez zatrudnienia. Jak będzie można zaobserwować, w kolejnych latach wysokie bezrobocie zostanie opanowane, w lutym 2022 roku stopa bezrobocia wynosiła 4% z prognozami spadkowymi w kolejnych okresach. Gdy sytuacja gospodarcza zaczęła się stabilizować, również bezrobocie przyjęło wielkości zbliżone do tych sprzed pandemii.

Wykres 5. Bezrobocie w USA w latach 2010–2020 (w proc.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <https://pl.investing.com/economic-calendar/unemployment-rate-300/> (dostęp: 07.03.2022).

Sytuacja społeczna

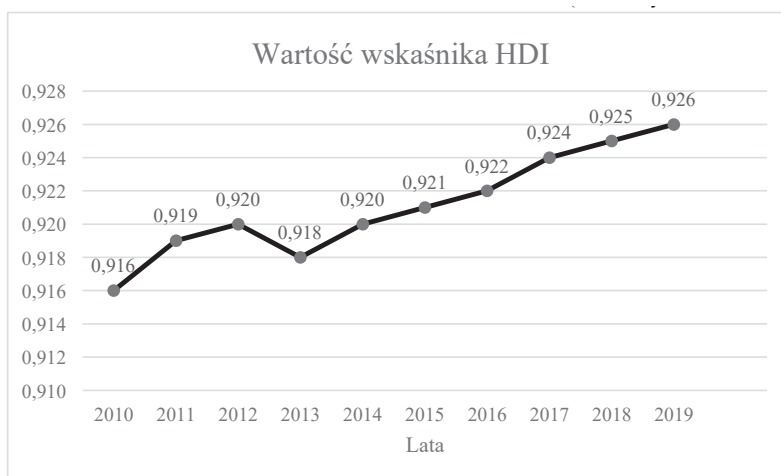
Poszczególne wskaźniki makroekonomiczne pozwalają na identyfikację i opisanie głównych problemów w gospodarce danego kraju, jednak bardzo często nie biorą one pod uwagę czynnika ludzkiego. Pomijane są takie zagadnienia, jak: oczekiwana długość życia, współczynnik skolaryzacji czy wskaźnik analfabetyzmu. Aby uzyskać pełniejszy

obraz danej gospodarki, należy wziąć pod uwagę również te czynniki pozaekonomiczne. Miernikiem, który pozwala na taką analizę, jest HDI (Human Development Index, tłumaczone również jako Wskaźnik Rozwoju Ludzkiego). Wskaźnik ten przybiera wartości od 0 do 1. Na tej podstawie można określić poziom rozwoju kraju (Oesterreich 2018), tj.:

- kraje wysoko rozwinięte (0,8–1,0),
- kraje średnio rozwinięte (0,5–0,8), kraje słabo rozwinięte (0,2–0,5).

Aby obliczyć HDI, należy wziąć pod uwagę: średnią długość życia, ogólny wskaźnik skolaryzacji brutto dla wszystkich poziomów nauczania, wskaźnik umiejętności czytania ze zrozumieniem i pisania, tj. wskaźnik analfabetyzmu, oraz PKB per capita w USD liczony według parytetu nabywczego waluty (PPP \$). W czołówce krajów z najwyższym HDI bardzo często znajduje się Norwegia, Islandia czy Kanada.

Wykres 6. Wartości wskaźnika HDI dla USA w latach 2010 – 2019 (brak danych za rok 2020/21)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: https://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-indexranking?utm_source=EN&utm_medium=GSR&utm_content=US_UNDP_PaidSearch_Brand_English&utm_campaign=CENTRAL&c_src=CENTRAL&c_src2=GSR&gclid=EA1aIqobChMirK6C68Cy9gIVE-0eRBR2rBAFhEAAyASAAEgJe1_D_BwE (dostęp: 07.03.2022).

Analizując wykres 6, na którym przedstawiono wartości HDI w USA dla poszczególnych lat, zauważyć można spadek HDI w roku 2013, w pozostałych okresach z roku na rok wartość ta była coraz wyższa lub przynajmniej utrzymywała się na tym samym poziomie. W badanym okresie najwyższą pozycję względem innych krajów Stany Zjednoczone osiągnęły w 2010 roku, była to 7 lokata, w następnych latach pozycja ta była coraz niższa, w 2019 roku zajęła 17 miejsce. Należy zauważyć, że w 1993 roku USA było pierwsze na liście, jako kraj z najwyższym współczynnikiem HDI.

Wnioski i zalecenia dla polityki makroekonomicznej

Analizując zebrane dane widzimy, że w badanym okresie gospodarka USA mierzyła się z następującymi poważnymi problemami makroekonomicznymi: rosnącą inflacją oraz spadającą dynamiką wzrostu PKB.

Trwająca obecnie pandemia COVID-19 również ma destrukcyjny wpływ na gospodarkę i niektóre wskaźniki dopiero osiągną swoje maksimum.

Inflacja w USA osiąga najwyższe od ponad 30 lat wartości. Jest to proces niepokojący szczególnie w kontekście postrzegania USA jako gospodarczego mocarstwa. Rząd powinien dążyć do bardziej restrykcyjnej polityki pieniężnej oraz regulować podaż pieniądza. Wydaje się, że niezbędnymi krokami w opanowaniu wysokiej inflacji jest również stopniowe podnoszenie stóp procentowych.

Należy również mieć na uwadze wysokie bezrobocie, z jakim mierzyła się gospodarka USA po 2019 roku. Pomiarów tych dokonywano jednak w szczytowych momentach pandemii, gdy zredukowano zatrudnienie. Kolejne okresy przynoszą spadek bezrobocia.

Pomimo iż współczynnik HDI w USA z roku na rok jest co raz wyższy (z wyjątkiem roku 2013), to gospodarka USA w rankingach światowych zajmuje coraz niższe lokaty. Może to świadczyć o bardziej dynamicznym wzroście wskaźnika rozwoju ludzkiego w innych krajach.

W najbliższej przyszłości gospodarka USA będzie wracać do stanu sprzed pandemii COVID-19. Podejmując decyzje gospodarcze, władze będą musiały zmierzyć się z konsekwencjami długich okresów zastoju. Najpilniejszym do wyeliminowania problemem jest inflacja, której poziom jeszcze przez pewien czas będzie wzrastać, a wraz z nim wzrosną stopy procentowe. W kolejnych latach wskaźnik HDI zapewne osiągnie coraz wyższe wartości, nie oznacza to jednak, że w rankingu światowym gospodarka USA będzie zajmować wyższe miejsca, może okazać się, że lokaty te będą coraz niższe. Stany Zjednoczone Ameryki oprócz wielu problemów gospodarczych będą musiały zmierzyć się z pogłębiającymi konfliktami społecznymi, które mogą stanowić wstęp do o wiele poważniejszych problemów nie tylko na płaszczyźnie ekonomicznej.

Bibliografia

- Arendt Ł., Hryniewicka A., Kukulak-Dolata I., Rokicki B. (2012), *Bezrobocie – między diagnozą a działaniem. Poradnik dla pracowników służb społecznych*, <https://docplayer.pl/14779543-Bezrobocie-miedzy-diagnoza-adzialaniem.html> (dostęp: 10.03.2022).
- Begg D., Fischer S., Vernasca S., Dornbusch R. (2014), *Makroekonomia*, Warszawa.
- Chądzyński M., *Az trzy podwyżki stóp w USA w 2022. Tłumaczymy, co to oznacza dla USA, świata oraz Polski*, <https://300gospodarka.pl/news/az-trzypodwyzki-stop-w-usa-w-przyszlym-roku-fe-d-szybciej-odchodzi-od-ultra-lagodnejpolityki-pienieznej> (dostęp: 10.03.2022).
- Horsley S., *The Fed Says Inflation Is Hotter Than Expected — But It Should Cool Next Year* Wednesday, <https://text.npr.org/1039317128> (dostęp: 10.03.2022).
- <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Stany-Zjednoczone-Gospodarka;4575385.html> (dostęp: 28.02.2022).
-

- paign=CENTRAL&c_src=CENTRAL&c_src2=GSR&gclid=EAIaIQobChMIrK6C68Cy9gI-VE0eRBR2rBAFhEAAYASAAEgJe1_D_BwE, (dostęp: 07.03.2022)
- Kolany K., *Inflacja w USA bije 40-letnie rekordy* <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Inflacja-w-USA-grudzien-2021-8258039.html> (dostęp: 10.03.2022).
- Oesterreich M. (2018), *Dynamika składowych wskaźnika rozwoju społecznego krajów Europy w latach 2010–2015*, „Studia i Prace WNEiZ US” nr 54/3.
- Zinn H. (2016), *Ludowa historia Stanów Zjednoczonych od roku 1492 do dziś*, Warszawa.

KACPER MAŃKOWSKI, KRZYSZTOF NAWROT

Studenci II roku ekonomii, studia II stopnia
Studenckie Koło Naukowe Ekonomii Zrównoważonego Rozwoju
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Students of the second year of Economy, second cycle studies
Economy of Sustainable Development Student Scientific Association
Poznań University of Economics and Business
Research supervisor of the scientific paper: Łukasz Kryszak, PhD

Polityka pieniężna na przykładzie NBP¹, EBC² oraz FED³

Monetary policy on the example of the NBP, EBC and FED

Summary: Monetary policy plays a special role in periods when normal functioning of the economy is disturbed. The actions under this policy are primarily preventive, however, in a situation of crisis, the aim of monetary policy is to mitigate its effects. This was the case, among others, in 2020, when many central banks had to face challenges related to COVID-19 pandemics. This paper presents monetary policy and tools used by central banks, such as the NBP, ECB and FED. These banks made use of different tools, with the aim to achieve their objectives, i.e., among others, to counteract inflation and unemployment. These indicators in particular deteriorated due to the pandemics. Additionally, it can be noticed that the monetary base of the analysed central banks has significantly increased.

Key words: monetary policy, monetary policy tools, central bank, crisis, monetary aggregates.

Introduction

Monetary policy is primarily concerned with controlling the money supply throughout the economy. Together with the fiscal policy they are the basic tools necessary to control and manage the economic situation in a given area. It is worth noting that the monetary policy is not detached from the real sphere of economy, but the decisions made by the institution that conducts monetary policy are the result of current events and cir-

---

¹ Narodowy Bank Polski.

² European Central Bank.

³ Federal Reserve System.

cumstances that prevail in the economy. Therefore, undesirable phenomena such as an economic crisis or recession are factors that force the monetary policy maker to intensify his actions, which must be a response to the bad situation in the economy. The main objective with these actions is to maintain an appropriate level of the value of money in relation to goods and services (Bolisęga 2020).

Monetary policy conducted by the institution that controls it is based on shaping the money supply by directly or indirectly influencing the interest rate. Monetary policy is a complex of actions and methods undertaken throughout the economy with the aim of satisfying the monetary and credit needs of economic agents. The overarching objective of maintaining price stability is achieved by increasing or decreasing interest rates (Dziekański 2014: 6).

Monetary policy is an element of economic policy, the aim of which is to exert appropriate influence on economic entities in various spheres of their activity, e.g. employment policy. The main objective of the policy is enshrined in high-level legal acts. The institution that deals with conducting the monetary policy is the central bank, which implements the assumptions of the policy in a manner independent of pressures, political and economic pressures. The central bank must also conduct monetary policy in a responsible, credible and transparent manner for the public and the financial market as a whole. Conducting policy in a clear and credible manner is a consequence of the public trust placed in money. It is through the social contract strengthened by appropriate legal acts that money is a universally accepted means of payment that can fulfil its functions (Przybylska-Kapuścińska, Szyszko 2017: 16). The most important challenges for monetary policy are the fight against both inflation and deflation but the latter is less frequent. Inflation is measured by the consumer price index CPI (Samuelson and Nordhaus 2004: 59). Monetary policy has a special role in the time of economic crises which are integral part of business cycles (Adamczyk 2012:14). We can distinguish three types of financial crises: banking crisis, currency crisis and debt crisis (Leśniewski 2016: 25, Radomska 2013:3). Negative effects of crises contribute directly to the inhibition of gross domestic product growth (Wague 2009: 83).

The aim of this paper is to juxtapose the different strategies of the described central banks. Their evaluation and selection of the most effective strategy in particular against the background of the COVID-19 pandemic. For this purpose, data from selected central banks were used.

Material and methods

Central banks such as the National Bank of Poland, the European Central Bank and the Federal Reserve were selected to compare monetary policies. These banks were selected due to the basic knowledge of the NBP, which is a reference to others. In Poland, the National Bank of Poland (NBP), headed by President Adam Glapiński, is responsible for monetary policy. The NBP fulfils tasks set forth in the Constitution of the Republic of Poland, the Act on the National Bank of Poland, and the Banking Law. These legal acts guarantee the independence of the NBP from other state bodies.

The ECB was chosen due to its economic proximity and similar strategy to the NBP, i.e. direct inflation targeting. The ECB is the central bank of the euro area. The ECB

works with the central banks of the 27 EU Member States (including the National Bank of Poland). They all form the European System of Central Banks (ESCB). The European Central Bank was established on 1 June 1998 and its first task was to prepare for the introduction of the single currency, the euro.

In this capacity is responsible for: overseeing banking systems in the euro area countries, collecting statistics needed for monetary policy, operating payment systems, preventing banknote counterfeiting, and cooperating with other bodies in regulating financial markets. It set a target inflation rate of 2% over the medium term to keep prices stable. The **ECB** supervises banks in the euro area to make sure they can also cope in difficult times. The ECB is headed by Christine Lagarde. The headquarters of the ECB is in Frankfurt.

The FED, on the other hand, uses an eclectic strategy that focuses on ensuring a stable level of interest rates, maximising employment and preventing inflation from forming. The FED, or Federal Reserve, headed by Jerome Powell, is responsible for monetary policy. FED operates on the same principle as the National Bank of Poland. It is an institution that regulates the work of banks and takes care of the proper functioning of monetary policy in the United States. It was introduced in order to achieve harmony and uniformity of banking systems.

Monetary policy actions in selected central banks

The **NBP** fulfils three basic functions: that of an emission bank, a bank of banks and the central bank of the state. The basic task of the NBP is to maintain a stable price level. According to the Monetary Policy Strategy developed by the Monetary Policy Council after 2003, the NBP's objective is to stabilise inflation at 2.5 per cent, with a permissible fluctuation range of +/- 1 percentage point.

The main areas of activity of the NBP include: conduct of monetary policy, actions supporting the stability of the domestic financial system, issuing activities, development of the payment system, management of Poland's foreign exchange reserves, servicing the State Treasury, as well as educational and information activities.

The National Bank of Poland uses three main instruments in conducting monetary policy, these are:

- open market operations are transactions carried out on the initiative of the central bank with commercial banks. They include the conditional and unconditional sale or purchase of securities or foreign exchange, as well as the issuance of the central bank's own debt securities,
- credit and deposit operations - in the case of basic open market operations conducted by the NBP with a 7-day maturity, significant fluctuations of the shortest, especially one day, interbank market rates may occur. These fluctuations are mitigated by credit and deposit operations conducted with commercial banks on their initiative: lombard credit and term deposits of banks with the NBP (end-of-day deposit). The NBP credit and deposit operations influence the level of interest rates in the money market. The upper limit is the lombard credit interest rate, and the lower limit is the interest rate on the deposit in the NBP,

- mandatory reserve – is the minimum value of funds that a commercial bank is obliged to keep on its current account in the central bank, expressed as a percentage of the total sum of deposits made at a given time by the clients of this bank. This instrument shapes the money supply of the banking sector and stabilises short-term interest rates on the interbank market.

On 26.01.2022 the interest rates were as follows:

- reference rate 2.25%,
- lombard 2.75%,
- deposit rate 1.75%,
- rediscount rate 2.30%,
- discount rate 2.35%.

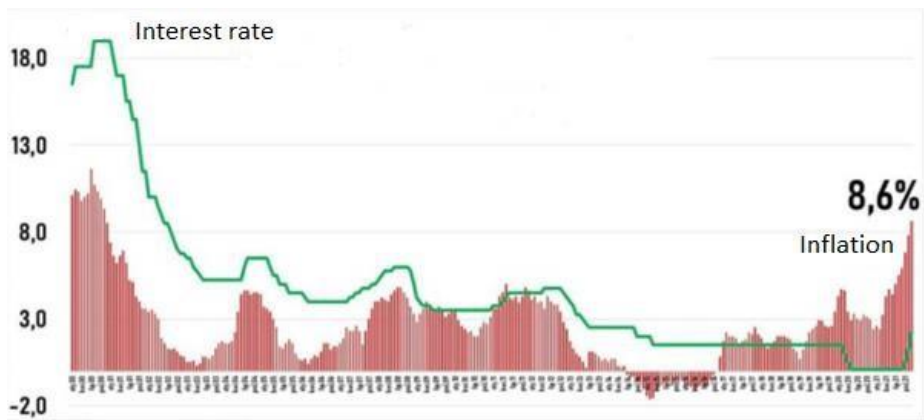

Figure 1 Inflation and the NBP interest rate in the years 2000-2021

Source: own elaboration based on GUS and NBP data (dostęp: 26.01.2022)

The Figure 1 shows the level of inflation and the interest rate between 2000 and 2021. Up to 2013, it can be seen that interest rates were changed in relation to how inflation developed. Increases or decreases in rates were implemented with a lag as a reaction to inflation. It can be seen that after changes in interest rates, inflation also changed. During most of the period under review, inflation was not within the inflation target. In 2015 - 2016, deflation can be seen, which was a result of the oversupply of oil. This translated into a fall in the price of oil. In 2020, a reduction in interest rates to 0.1 % can be observed, which was the result of the Covid-19 pandemic. The reduction in interest rates was aimed at stimulating the economy. From 2021, a dynamic increase in inflation can be seen, which was one of the highest in Europe it is 8.6% in December 2021. This was certainly influenced by the reduction of supply, the disruption of supply chains, as well as the expansionary monetary policy. Result of which interest rates were lowered and a high volume of money was supplied to the economy. The National Bank of Poland (NBP) has decided to raise interest rates, but because of the time lag, the impact on inflation is not yet visible.

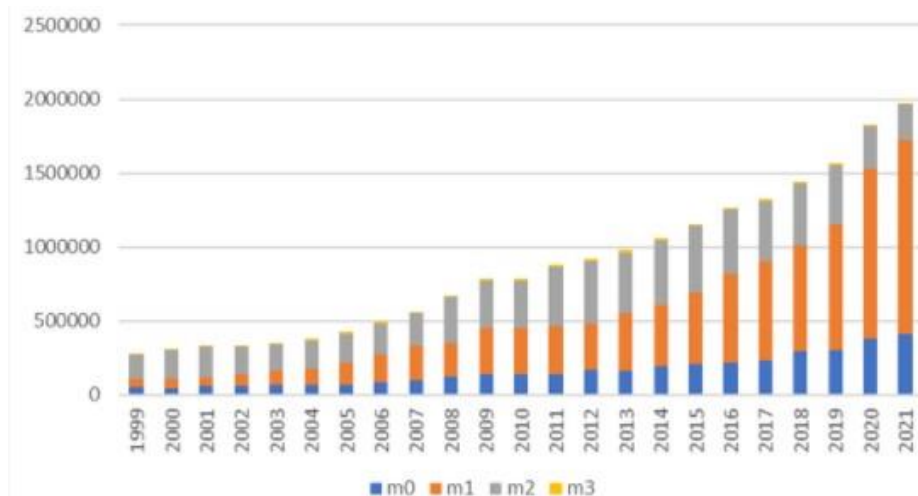

Figure 2 Size of monetary aggregates in Poland in 1999-2021

Source: own elaboration based on NBP data (dostęp: 26.01.2022)

The Figure 2 shows the total amount of money in the economy by individual aggregates in the years 1999 - 2021. From the graph it can be read that the size of the aggregate M1 and M2 until 2014 was at a similar level. Since 2015, a dynamic increase in the M1 aggregate can be observed, which could be the NBP's response to the deflation that occurred in that year. It can be said that since 2014 the amount of money has doubled, mainly due to the growth of the M1 aggregate, which in 2021 already accounted for about 75% of the total.

The **ECB** is responsible for: protecting the value of the euro, indirectly supporting the economy and employment, supervising all banks (the largest ones directly, smaller ones in cooperation with national supervisors), safeguarding the stability of the financial system, issuing the euro and ensuring the smooth flow of electronic payments. ECB uses instruments such as open market operations, standing facilities and reserve requirements.

In the Figure 3, the red line marks the ECB's inflation target, which as we know is 2%. At the outset, it is worth explaining the differences between the CPI and HICP measures. The difference between HICP and CPI comes down to the difference in the composition of the basket of goods. The composition of the CPI basket is determined according to the methodology long used by the Central Statistical Office (CSO) and is based on the results of household budget surveys conducted by the CSO. The HICP basket is determined according to the standardised methodology of Eurostat.

In practice, differences between CPI and HICP inflation in Poland are insignificant. Turning to the Figure 3, we see that the European Central Bank managed to keep inflation close to the target until 2007. Afterwards, the reason why the inflation level fell short of the target was probably the global financial crisis. We see a similar analogy around 2015,

where the main culprit for not maintaining the inflation target was the price of oil, which fell sharply. From 2020 onwards we see a sudden rise in inflation due to the Covid-19 pandemic.

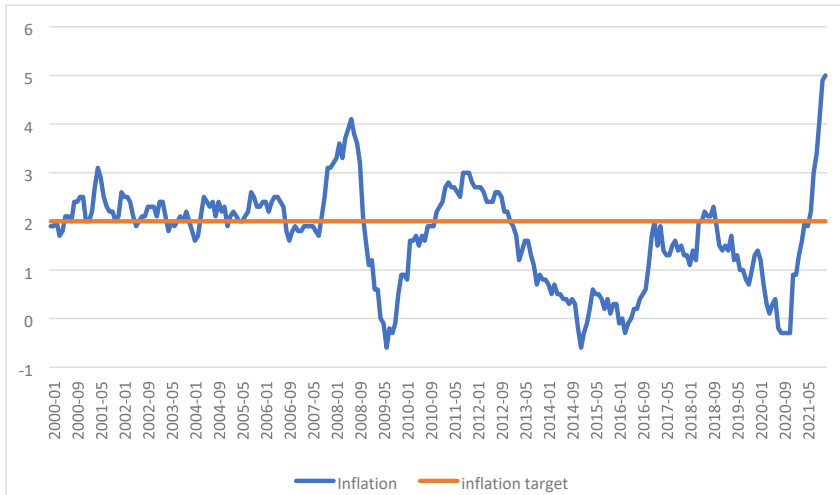

Figure 3 Euro area inflation 2000 – 2021

Source: own elaboration based on Eurostat data (dostęp: 26.01.2022)

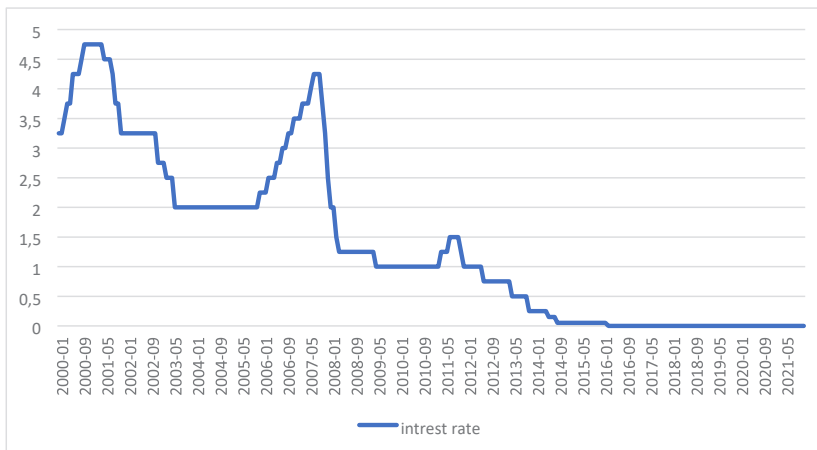

Figure 4 ECB interest rates 2000 – 2020

Source: own elaboration based on ECB data (dostęp: 26.01.2022)

The Figure 4 shows that the European Central Bank has been pursuing an expansionary monetary policy for years, initiated after the outbreak of the 2008 crisis. The sudden reduction in interest rates as a result of this crisis was necessary to stimulate the economies of the European Union. The ECB is only planning to try and raise interest rates slightly at the end of 2022.

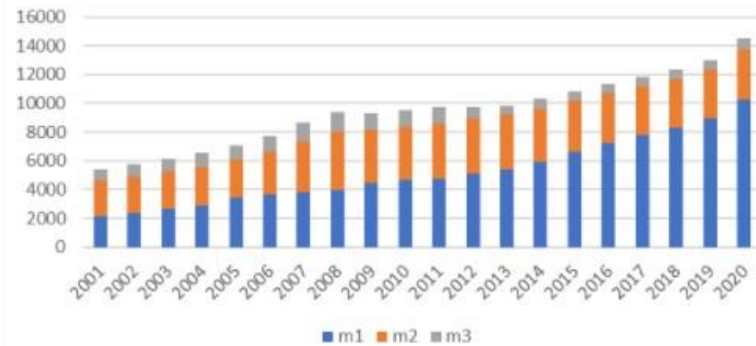

Figure 5 Size of monetary aggregates 2000-2021.

Source: own elaboration based on data from the ECB (dostęp: 26.01.2022)

The Figure 5 shows a significant increase in the M1 aggregate, which increased five-fold between 2001 and 2020. Consequently, the share of both M3 and M2 aggregates decreased significantly.

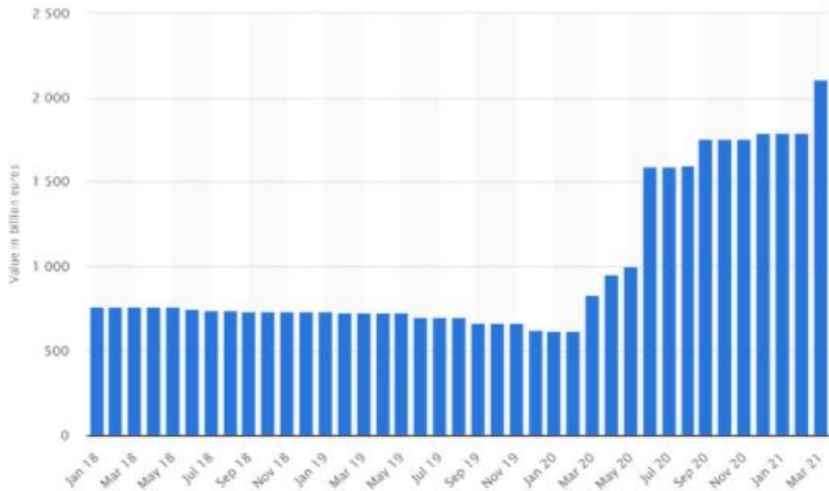

Figure 6 Value of European Central Bank open market operations from January 2018 to March 2021 (in billion euros)

Source: ECB (dostęp: 26.01.2022)

The Figure 6 shows data on the value of ECB open market operations from January 2018 to March 2021. It can be seen a significant increase in the value of open market operations since the beginning of the Covid-19 pandemic. In this way, the European Central Bank wanted to increase the money supply.

As a central bank, the **Federal Reserve System** strives to implement the correct monetary policy of the country. Within the framework of these activities, the institution tries to ensure a stable level of interest rates, maximise employment and prevent the formation of inflation. This is known as an eclectic strategy. This strategy does not focus on one objective, but on three. In addition, it is believed that the fulfilment of two objectives will automatically result in the fulfilment of the third objective. It should be noted that the Fed does not use a direct inflation target, but a nominal anchor of 2% was announced in 2012.

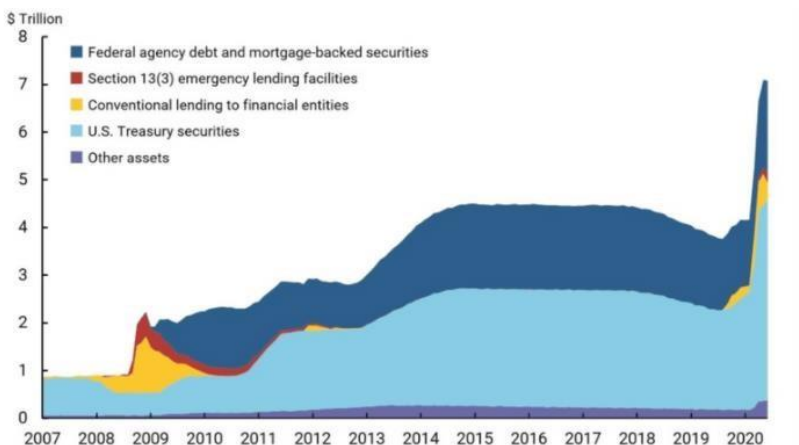

Figure 7 Balance sheet assets of the Federal Reserve, 2007-2020

Source: Federal Reserve Board of Governors (dostęp: 26.01.2022)

The Figure 7 shows the Federal Reserve's balance sheet assets from 2007 to 2020. It can be seen that they more than doubled in 2008 i.e. during the financial crisis. Another period in which balance sheet assets doubled was in 2020 i.e. the year of the Covid-19 pandemic outbreak.

The Figure 8 shows the inflation rate from 2010 to 2020 and the projection for 2021 to 2026. For all periods it remained around 2%. It should be noted that the prediction of the inflation rate for at least 2021 was very much off the mark and was over 7% at the beginning of 2022.

The Figure 9 shows the unemployment rate between 1999 and 2020. Here we can see the dynamic increase in unemployment during the crisis. Since 2010, unemployment has fallen constantly to reach 3.7% in 2019. However, this period was followed by a pandemic in which unemployment rose to 8.3%.

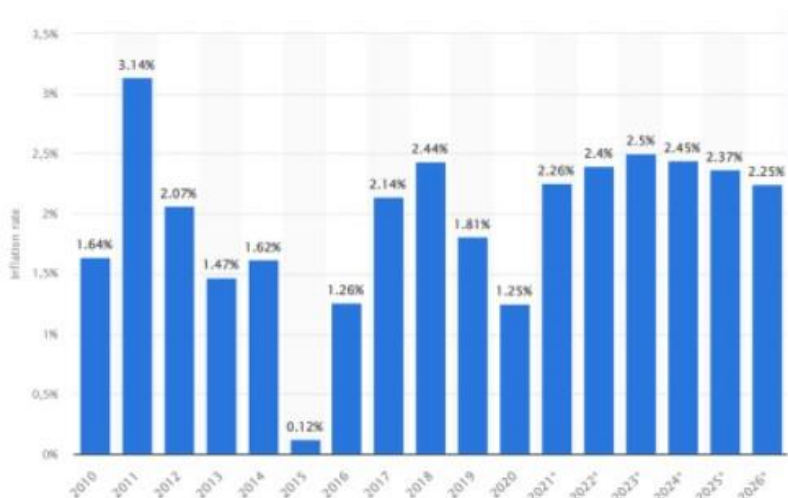

Figure 8 Inflation rate 2010-2020 and projected inflation rate 2021-2026 in the US

Source: IMF (dostęp: 26.01.2022)

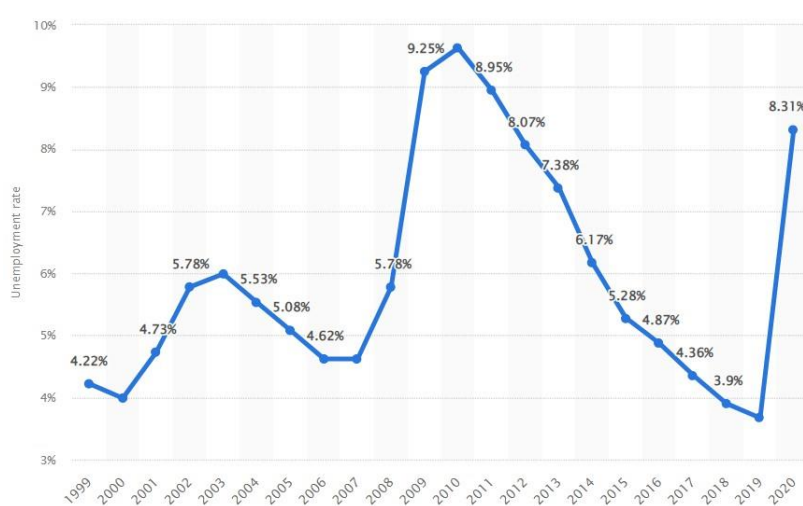

Figure 9 Unemployment rate in the USA 1999-2020

Source: World Bank (dostęp: 26.01.2022)

During the pandemic, the FED introduced quantitative easing, which involved increasing the amount of money in circulation by having the monetary authorities buy additional financial assets, which had the effect of increasing the central bank’s total assets.

From September 2021, the FED introduced tapering, which involved reducing the asset purchase programme.

Conclusions

All the central banks described are meeting their objectives. Through the Covid-19 pandemic, high inflation can be seen to influence the decisions taken by the NBP, the ECB and the FED. However, over the last 20 years, these banks have performed their objectives very well. The main turmoil was through the occurrence of crises, which they eventually managed to deal with anyway. The National Bank of Poland applies a direct inflation targeting strategy, which amounts to 2.5%, so that inflation in Poland in the period in question did not deviate significantly from the target set by the central bank. This has allowed dynamic economic growth and a fall in unemployment, which in Poland is one of the lowest in Europe. The only objections can be raised against the delayed reaction to the deepening inflation caused by the Covid-19 pandemic. Inflation in the euro area is relatively on the low side at around 5%. However, it should be noted that there is a group of countries with different levels of inflation and, for example, Lithuania and Estonia are already over 10%. Because the ECB does not want to raise interest rates, these countries are deprived of one of their main tools, which is the interest rate. The ECB is not planning to raise interest rates until the end of 2022. The financial crisis of 2008 caused the ECB a lot of problems, mainly due to countries such as Greece, Spain and Italy. The Federal Reserve, on the other hand, has a completely different strategy, the so-called eclectic strategy, which consists of pursuing three goals in parallel, i.e. trying to ensure stable interest rates, maximise employment and prevent inflation from forming. In the period before the Covid-19 pandemic, the FED fulfilled these objectives very well. This strategy may not be fully understood by the public, because by setting 3 objectives at the same time it is not clear which one is really the most important. The objectives are very general and their interpretation may vary depending on the prevailing economic situation. In our opinion, the two strategies are difficult to compare because of the different environments in which these banks operate. It is worth stressing that each of the banks mentioned is functioning at least at a good level, fulfilling its tasks. If we had to choose a strategy, we would tend to choose the BCI strategy, which, in our opinion, is transparent and precisely explains the assumptions and actions of the central bank. It should be added that this strategy is used by most central banks in the world.

References:

- Adamczyk M. (2012), *Współczesny kryzys finansowy – przyczyny i konsekwencje dla gospodarki światowej*, „Prace i Materiały Instytutu Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Gdańskiego”, nr 31/1.
- Bolisęga M. (2020), *Polityka pieniężna Europejskiego Banku Centralnego i Systemu Rezerwy Federalnej w latach 2000–2017*, Warszawa.

- Dziekański P. (2014), *Polityka pieniężna i system bankowy – wybrane elementy*, Ostrowiec Świętokrzyski.
- Leśniewski L. (2016), *Przegląd teoretycznego ujęcia kryzysu finansowego*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów / Szkoła Główna Handlowa”, z. 151.
- Przybylska-Kapuścińska W., Szyszko M. (2017), *Współczesna polityka pieniężna. Perspektywa XXI wieku*, Warszawa.
- Radomska E. (2013), *Globalny kryzys finansowy – przyczyny, przebieg, skutki*, „Zarządzanie Zmianami: zeszyty naukowe” nr 2-3.
- Samuelson P.A., Nordhaus W.D. (2004), *Ekonomia*, t. 2, Warszawa.
- Wague M. (2009), *Ekonomika i organizacja gospodarki żywnościowej*, Warszawa.
- <https://businessinsider.com.pl/poradnik-finansowy/fed-co-to-takiego/4m9dv4b> (accessed 26.01.2022).
- https://www.nbp.pl/home.aspx?f=/o_nbp/o_nbp.html (accessed 26.01.2022).
- https://www.nbp.pl/polityka_pieniezna/dokumenty/zalozenia/zalozenia_pp_2020.pdf (accessed 26.01.2022).
- <https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm> (accessed 26.01.2022).
- https://www.nbp.pl/statystyka/pieniezna_i_bankowa/dwn/miarypieniadza_nowe.xlsx (accessed 26.01.2022).
- https://www.ecb.europa.eu/stats/macroeconomic_and_sectoral/hicp/html/index_pl.html (accessed 26.01.2022).
- <https://pl.tradingeconomics.com/euro-area/interest-rate> (accessed 26.01.2022).
- <https://www.ecb.europa.eu/ecb/educational/explainers/tell-memore/html/anniversary.pl.html> (accessed 26.01.2022).
- <https://www.ecb.europa.eu/home/search/coronavirus/html/index.pl.html> (accessed 26.01.2022).
- <https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/monetary-policy-what-are-itsgoals-how-does-it-work.htm> (accessed 26.01.2022).
- <https://obserwatorgospodarczy.pl/2022/01/08/inflacja-w-strefie-euro-jest-narekordowym-poziomie-co-zrobi-ebc/?fbclid=IwAR00PYUpEOjuTc-ez5hJXzJLEvMxp7BhNPLaRuld3LaUJBGW-dhS448Fw> (accessed 26.01.2022).
- https://www.nbp.pl/home.aspx?f=/o_nbp/informacje/polityka_pieniezna.html (accessed 26.01.2022).

AMANDA MĘDREK, NATALIA ZIELONKA

Studentki I roku filologii polskiej, studia II stopnia
Studenckie Koło Naukowe „Teatr C112”
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Student of the Polish Studies, second cycle studies
“Theatre C112” Student Scientific Association
Jan Kochanowski University of Kielce

**Kobieta w męskim świecie – kreacja postaci Beth Harmon
w serialu *Gambit królowej***

**Woman in the men’s world – creation of the character of Beth Harmon
in *The Queen’s Gambit***

Summary: This article is an attempt to explain the phenomenon of the series’ popularity and a more frequent use of feminist motives. The authors analyse a female character in a world dominated by men on the basis of the main character of *The Queen’s Gambit*. The study mentions the genesis of the series, its main theme and the person who inspired the authors to create Beth Harmon. The article reveals the features of a woman’s psyche – its perseverance and strength, which are indispensable to succeed in the “men’s world”.

Key words: chess, the Queen’s gambit, Beth Harmon, series, feminism.

Seriale z roku na rok stają się coraz bardziej popularne. Wysoka ocena różnego rodzaju przedstawicieli tego telewizyjnego gatunku wiąże się z kilkoma aspektami, o których wspomina m.in. Bernadetta Darska (Darska 2012: 5):

Oglądanie seriali telewizyjnych dawno przestało być tylko rozrywką, lecz stało się czymś więcej. Dla jednych to okazja do podglądania świata niedostępnego – z różnych powodów obcego i niemożliwego do rozpoznania w ramach rzeczywistości własnej. Dla innych to niepowtarzalna szansa zetknięcia się z takimi produkcjami kultury popularnej, które nie poprzestają na oferowaniu przyjemności, lecz stanowią również intrygującą analizę tego, co we współczesnej kulturze najbardziej zasługuje na uwagę. Jeszcze inni chętnie oglądają seriale, bo dzięki nim stają się częścią nie tylko wspólnoty fanowskiej, ale i społeczności rozpoznającej kody, za sprawą których popkultura staje się strukturą oswojoną i otwartą. Seriale służą budowaniu istotnego porozumienia kulturowego.

O fenomenie współczesnej narracji serialowej wspominała w swoim noblowskim przemówieniu Olga Tokarczuk.

Możemy mieć dziś wielką satysfakcję, że jesteśmy świadkami powstania nowego sposobu opowiadania świata, jaki niesie ze sobą serial filmowy, a którego ukrytym zadaniem jest wprowadzić nas w trans [...]. Pierwsze dwie dekady XXI wieku z pewnością należą do seriali. Ich wpływ na sposoby opowiadania (i przez to też rozumienia) świata jest rewolucyjny. Serial w dzisiejszej postaci nie tylko rozciągnął uczestniczenie w narracji w obrębie czasu, generując jego różne tempa, odnogi i aspekty, ale wniósł także swoje nowe porządki. Ponieważ w wielu przypadkach jego zadaniem jest utrzymanie uwagi widza jak najdłużej – narracja serialowa mnoży wątki, splatając je ze sobą w najbardziej nieprawdopodobny sposób tak bardzo, iż w obliczu bezradności sięga się nawet po stary zabieg narracyjny, skompromitowany kiedyś przez klasyczną operę: „deus ex machina”. Wymyślając kolejne odcinki często zmienia się cała psychologia postaci ad hoc, żeby lepiej pasowała do pojawiających się wydarzeń (Nobelprize 2019).

W związku ze wzrostem popularności i nowym sposobem opowiadania historii pojawiła się potrzeba stworzenia nowoczesnych, określających ten gatunek, terminów. Wśród nich można wymienić m.in.: *serial 2.0*, *drama quality* czy *post-soap* (Muszyńska 2005: 9). Między innymi takich określeń zaczęli używać medioznawcy na określenie nowych form telewizyjnych, które powstały ze starszych struktur, jednocześnie odcinając się od ich tradycji i norm (Filiciak, Giza, 2011: 7-9)

Akademicy od lat osiemdziesiątych mówią o „serialach lepszej jakości”, nazywając je „dramatami jakościowymi” (*quality drama*) jako produkcjach, które są wytworem tak zwanej telewizji jakościowej (*quality television*). W Polsce w nieco żartobliwy sposób Mirosław Filiciak nazywa je *post-soap operami*, wskazując, iż, podobnie jak opery mydlane, współczesne produkcje mają wątki, które są rozciągnięte na czas trwania całej emisji serialu. (Borowiecki 2019:164)

Od kilku lat obserwujemy rewolucję, jaka dokonuje się w produkcji i dystrybucji seriali, w której ważną rolę odgrywają platformy streamingowe: Netflix, HBO, Apple TV+, Amazon Prime Video, Canal+ Online, a także serwisy VOD, z których największą popularność osiągnął Player.pl (online: Brief.pl, <https://brief.pl/ranking-serwisow-streamingowych-i-vod-za-2021-rok/>, dostęp: 09.03.2022). Ten nowy sposób opowiadania historii, gdzie twórcy skupiają się na treści, strukturze, wartościowej tematyce, realizacji i wydźwięku, znacząco wpłynął na to, jak i ile oglądamy, oraz doprowadził do tego, że oglądalność „tradycyjnej” telewizji ciągle spada (Brief.pl).

Netflix, który stanowi obecnie największą platformę streamingową na świecie, zbudował swoją pozycję niemalże na naszych oczach, a w rankingu serwisów streamingowych za rok 2021 uplasował się na pierwszym miejscu ze zdecydowaną przewagą nad konkurencją (ponad 13 milionów użytkowników, około 1,3 miliona wzmianek w mediach społecznościowych) (Brief.pl).

Na fakt, iż widzowie coraz częściej korzystają z platform streamingowych (co pokazują dane z 2021 roku), (Brief.pl), ma przede wszystkim wpływ zwiększający się z roku

na rok dostęp do Internetu. Dzięki temu możliwość korzystania z wymienionych serwisów posiada w Polsce siedemdziesiąt siedem procent gospodarstw domowych, a spośród nich dwadzieścia sześć procent płaci za dostęp do treści streamingowych (jednorazowo lub w modelu subskrypcyjnym) (Bochyńska 2021).

Streaming zmienił charakter seriali, wprowadził „świeże” podejście do tego gatunku. Można wskazać szereg różnic między nowatorskimi pomysłami platform streamingowych a tradycyjnymi serialami telewizyjnymi. W telewizji kolejny odcinek serialu udostępniany jest odbiorcom w określonych odstępach czasowych, natomiast Netflix udostępnia wszystkie odcinki serialu naraz (istnieją pewne wyjątki), co stanowi konkurencję dla tradycyjnego modelu rozpowszechniania treści w telewizji (Sztąberek 2018: 15-19).

Dzięki wypuszczeniu całego serialu w jednym czasie ulega zmianie sposób prowadzenia historii. Twórcy muszą zastosowywać takie techniki, aby jak najdłużej utrzymać uwagę widza. Nowy rodzaj opowiadania historii ma za zadanie utrzymać widza w ciągłym niedosyć; od dawna znany jest zabieg urywania historii w kluczowym momencie, który powoduje u widza zaciekawienie. Otwarte zakończenia każdego odcinka/sezonu mają utrzymać zainteresowanie odbiorcy, ponieważ czasem na dalszą część opowieści trzeba zaczekać rok albo więcej.

Liczba odcinków serialu przestała być priorytetem dla platform streamingowych, co zaczęło wiązać się z potrzebą innego sposobu dystrybucji. Serial nie musi już być elementem wypełnienia telewizyjnej ramówki. Bardziej niż jego długość zaczęła liczyć się szybkość powstawania, ciekawa, trzymająca w napięciu fabuła, wysoki poziom produkcji, budżet, artyzm. Z tych też powodów podgatunkiem, który zyskuje coraz większą popularność, jest miniserial – produkcja o ograniczonej liczbie odcinków i zamkniętej historii (Czajka-Kominiarczuk 2021 :384). Twórcy zdają sobie sprawę z tego, że nie zawsze da się opowiedzieć daną historię językiem pełnometrażowego filmu. Wykorzystując serial, można przedstawić emocjonującą historię, ukazać różne ścieżki, nakręcić rozmaite sceny. Co ciekawe, okazuje się, że produkcje pierwotnie telewizyjne w momencie pojawienia się na platformach streamingowych ograniczają liczbę odcinków. Na przykład Netflix postanowił kontynuować serial pt. *Lucyfer* od razu po tym, jak zapowiedziano, że będzie on posiadał tylko 10 odcinków, a nie jak dotychczas 22 (Kacperski).

Jedną z ważniejszych rzeczy, która wpłynęła na ogromną popularność serwisów streamingowych, jest fakt, że w kluczowych, dramatycznych momentach nie pojawia się nagle w serialu reklama (brak reklamodawców), dzięki temu twórcy mogą używać „mocnego” języka, pokazują nagość oraz brutalne sceny (Ryszkiewicz 2014: 198). Każdy z tych elementów doprowadził do nasilenia się zjawiska *binge-watchingu*, kompulsywnego oglądania wielu odcinków serialu z rzędu, a nawet całych serii, liczących od kilku do kilkunastu odcinków. Nie jest to nowe zjawisko – zapoczątkował je Netflix w 2013 roku – ale w ostatnim czasie zyskało na popularności właśnie za pośrednictwem platform streamingowych (Konieczna 2021: 90). Twórcy wiedzą, że nie mogą utrzymać widza w jednej emocji, ponieważ oglądanie wszystkich odcinków na raz angażuje go w losy postaci i w fabułę, dlatego wprowadzają kilka wątków o różnym natężeniu emocjonalnym: komediowe, sensacyjne, momenty wyciszenia itd., a bohater musi ciągle się zmie-

niać, czasem nawet ten drugoplanowy może stać się pierwszoplanowym (*House of Cards*, *Gra o tron*). Takie przesunięcia stanowią element zaskoczenia i są nowym spojrzeniem na serial. Mirosław Filiciak pisze, że obecnie „jesteśmy świadkami prawdziwego zalewu seriali eksperymentujących z tradycyjną formułą, łamiących konwencje i równocześnie stawiających odbiorcom spore wymagania” (Filiciak 2011: 243).

Współcześnie widz pragnie rozrywki na najwyższym poziomie, ponieważ płacąc za streaming, oczekuje tym samym wysokiej jakości treści. Netflix rozwija swoją ekspansję na rynku dzięki oryginalnym produkcjom i to na nich opiera głównie swój rozwój. Seriale te osiągają pozycję TOP 10 niemalże na całym świecie – *Dom z papieru*, *Narcos*, *Dark*, *Stranger Things*, *Ozark*.

We współczesnych serialach tematyka jest bardziej skomplikowana. Warto wspomnieć na przykład o amerykańskim serialu telewizyjnym *Oz* z 2003 roku, istotnym ze względu na poruszany tam wątek homoseksualny, który otworzył perspektywy dla innych twórców (Baran 2016:11):

Za przełomowy dla podejścia do osób homoseksualnych, ich praw oraz życia rodzinnego uważa się jednak *Sześć stóp pod ziemią*. Wprawdzie pojedyncze wątki gejowskie i lesbijskie pojawiały się już wcześniej (*Dallas*, *Przyjaciele*, *Ally McBeal*, *Seks w wielkim mieście*), jednak dopiero po premierze *Sześciu stóp...* zaczęły one pewniej funkcjonować także poza serialami obyczajowymi. Stąd znajdziemy je w *Rodzinie Soprano*, *Gotowych na wszystko*, ale też np. w *Żywych Trupach*. (Baran 2016: 11)

Bohaterem-protagonistą może być człowiek niemoralny, łamiący prawo, tabu i normy obyczajowe. Najważniejsza jest złożoność, niejednoznaczność bohaterów, antybohater nie zawsze jest czarnym charakterem, dość często znajduje się na uprzywilejowanej pozycji. Postępuje niewłaściwie, a mimo to wzbudza sympatię widza, przede wszystkim posiada motywację, którą odbiorca akceptuje, chęć dążenia do wyznaczonego celu i pewne zasady postępowania (losy Waltera White’a z serialu *Breaking Bad*, więźniarki w *Orange is The New Black*, głowy karteli narkotykowych w *Narcos*, bohaterowie *Gry o tron*, włamywacze *Dom z papieru*). Jak pisze Dariusz Baran: „Popularność produkcji, których główne postacie zdobywają sympatię widzów nieetycznymi, bezprawnymi czy wątpliwymi moralnie zachowaniami, jest tak powszechna, jak sympatia dzieci do pozytywnych bohaterów kreskówek” (Baran 2016:15).

Rola serialowych kobiet też się zmienia, nie muszą już być „kurami domowymi”, stają się inspirującymi, silnymi postaciami. Wyróżniają się temperamentem i inteligencją, stanowią niebezpiecznego przeciwnika, ale też cennego przyjaciela. Kobiecość przedstawiana jest jako odwaga i siła woli oraz silny kodeks moralny.

W serialach od dłuższego czasu można zaobserwować także nową wersję feminizmu, wybrzmiewa w nich intensywnie nowa definicja kobiecości. W tym przypadku można mówić przede wszystkim o serialach z dosadnym, kobiecym, jak również równościowym przesłaniem. Część z tych produkcji korzysta z prawdziwych życiorysów niezwykłych kobiet, które miały w sobie ogromną odwagę, ryzykując i podejmując walkę o siebie

i swoje prawa, przełamując tym samym stereotypy męskiego świata¹. Na ich podstawie widać, iż „superbohaterka” nie musi być młodą i energiczną kobietą. Tak naprawdę może okazać się zmęczoną otaczającą ją rzeczywistością osobą, z którą może utożsamić się wiele oglądających serial kobiet². W ten sposób równolegle zaznacza się, że kobiety nie chcą i nie mają obowiązku odgrywać ról, jakie im przypisano.

Niezwykła popularność tych seriali może świadczyć o zapotrzebowaniu na tego typu treści. Warto wspomnieć, że Netflix stworzył nawet odrębną kategorię tematyczną: „Dramaty telewizyjne ukazujące silną postać kobiecą”.

Ten wątek znajdujemy w coraz liczniejszych produkcjach serialowych, m.in. właśnie w *Gambicie królowej*, jest bardzo popularny. Produkcja cieszyła się uznaniem odbiorców, w tym krytyków – zebrała wiele pozytywnych recenzji (pozytywnie wypowiedział się o niej m.in. Tomasz Raczek), a także wysoką średnią ocen na niezliczonych stronach internetowych poświęconych filmom oraz serialom. Zdobyła kilkadziesiąt nagród, w tym dwa Złote Globy, a także Nagrodę Emmy, co spotęgowało sukces tego serialu na arenie międzynarodowej.

Gambit królowej jest jedną z najlepszych produkcji oryginalnych Netfliksa, które zadebiutowały w ciągu ostatniego roku. Dobra gra aktorska głównej bohaterki³ (online: Kultura.onet.pl, <https://kultura.onet.pl/film/wiadomosci/gambit-krolowej-bije-rekordy-netfliksa-fenomenem-glowna-rola-beth-harmon/vm6he95>, dostęp: 12.03.2022), świetna muzyka, klimat i niezwykle montaż sprawiły, że nawet historia o szachistce może sprawić, iż nie oderwiemy się od monitora na kilka godzin (online: Wojtini, <https://pl.ign.com/gambit-krolowej/35329/review/gambit-krolowej-recenzja>, dostęp: 12.03.2022).

Inspiracją dla produkcji stała się powieść z 1983 roku autorstwa Waltera Tevisa pod tym samym tytułem. Autor powieści mówił, że ta historia to „hołd składany mądrym kobietom” (Hluzow). Główna bohaterka, Beth Harmon, jest postacią fikcyjną, choć wykazuje pewne cechy wspólne ze znanym szachistą – mistrzem świata Bobbym Fischerem. W latach 60. XX wieku, w szczytowym momencie zimnej wojny, Amerykanin grał prze-

---

¹ Sezon czwarty serialu *The Crown* opowiada m.in. o Margaret Thatcher, postaci która dzieliła ludzi, a jej wizerunek mocno zapadł w pamięć. W serialu widzimy dwoistość postaci, to kobieta wrażliwa, ale nieokazująca tego na zewnątrz, można stwierdzić, że tę emocje zostawiła dla sfery prywatnej. Z drugiej strony budziła zdenerwowanie i niepokój wśród ludzi. Walczyła o niezależność i samowystarczalność kraju, a pozycja jaką zajmowała stanowiła jej prawdziwą pasję.

² Główna bohaterka serialu *Mare z Easttown* to dojrzała kobieta, która zmaga się z codziennym życiem, jest mamą nastolatki i babcia. Postać ta skutecznie rozprawia się ze stereotypem silnej pani detektyw.

³ „*Gambit królowej* okazał się serialowym fenomenem, bo fenomenem jest grająca główną rolę szachistki Beth Anya Taylor-Joy – ocenia krytyk Tomasz Raczek (...). Ta 24-letnia Amerykanka o wielonarodowym pochodzeniu, wychowana w Szkocji i Argentynie, niewyedukowana do końca, ale z doświadczeniem pracy jako nowojorska modelka już od 14. roku życia okazała się Kaszpirowskim aktorstwa. Jej szeroko rozstawione, piękne oczy i nieco nieobce spojrzenie dają efekt hipnotyzujący widzów”.

ciwko największym sowieckim gwiazdom szachowym, którzy dominowali przez dziesięciolecia. Jako nastolatek nauczył się języka rosyjskiego, co pozwoliło mu na zrozumienie artykułów poświęconych jego rywalom, a także zagłębienie się w ich środowisko – ta umiejętność okazała się bardzo przydatna w walce o najwyższe tytuły; ma to swoje odbicie w serialu, ponieważ główna bohaterka bardzo wcześnie opanowała język rosyjski.

Punktem kulminacyjnym jego kariery było pokonanie w 1972 roku ówczesnego mistrza świata – Borisa Spasskiego. Wagę tego wydarzenia oddawało określenie „pojedynek stulecia”. Moment, kiedy do oszalemiającego aplauzu tuż po wygranej Amerykanina dołączył sam B. Spasski, był dla wszystkich bardzo zaskakujący, choć potwierdzał klasę rosyjskiego mistrza (Henderson).

Wspomniana chwila stała się inspiracją końcowej sceny *Gambitu królowej*, kiedy to okryty sławą szachista, pochodzący z ZSRR, Wasily Borgov (w tej roli znakomity polski aktor Marcin Dorociński), pogratulował wygranej swojej rywalce i także dołączył do oklasków.

Podobieństwa Bobby’ego Fischera oraz Beth Harmon nie kończą się jedynie na wyżej wymienionych. Oboje charakteryzowali się bardzo agresywnym stylem gry, błyskawiczną analizą sytuacji oraz nietuzinkowymi strategiami. Należy także dodać, że ich dzieciństwo nie było usłane różami: wychowywali się bez ojców, natomiast matki toczyły własne batalie – Regina Wender Fischer była osobą bezdomną w momencie narodzin syna, a Alice Harmon cierpiała na depresję, co pośrednio doprowadziło do jej śmierci w wypadku samochodowym.

W przeciwieństwie do Beth amerykański szachista nie trafił do sierocińca, ale z powodu braku odpowiedniej opieki zrezygnował z uczęszczania do szkoły na rzecz poświęcenia się grze w szachy (Henderson). R.W. Fischer już od najmłodszych lat spędzał długie godziny, oddając się swojej pasji, która z czasem przyniosła mu międzynarodową sławę i niezliczone tytuły.

Znaczącą cechą łączącą obie postacie jest także fakt, że odrzucili wsparcie finansowe organizacji chrześcijańskiej, choć w późniejszych latach Amerykanin stał się osobą nad wyraz religijną. Wszystkie te przymioty złożyły się na osobowość o skomplikowanej, inspirującej budowie, która zachwycała tłumy, wyrwała się spod szpon pewnych schematów, wryła się w sercach i pamięci rzeszy ludzi. Nie ma wątpliwości, że Beth Harmon to Bobby Fischer we własnej osobie (Henderson).

Gambit królowej to opowieść o dążeniu do wyznaczonego przez siebie celu, walce z ramami wytyczonymi przez społeczeństwo, a także przede wszystkim o nieprawdopodobnej sile, jaką kobieta musi się charakteryzować, aby osiągnąć sukces w środowisku zdominowanym przez mężczyzn. To historia o tym, jak przetrwać, mając niezwykły dar, przez który jest się niezrozumianym.

Akcja serialu rozgrywa się w latach sześćdziesiątych XX wieku. Szachy przez dziesięciolecia były dyscypliną, którą władał męski świat, skrzętnie dbając o to, aby nie wypuścić „berła” ze swoich rąk. Początkowo kobiety uczestniczyły w turniejach stworzonych wyłącznie dla nich; przez długi czas nie znalazło się dla nich miejsce w mistrzostwach ogólnonarodowych, a tylko nieliczne, dzięki swojej determinacji, pojawiły się później na zawodach najwyższej rangi. Przykładem jest Nona Gaprindaszwili, gruzińska

szachistka⁴ (Sport.tvp.pl), która w 1978 roku została okrzyknięta arcymistrzynią, której największym osiągnięciem, jak sama pisze,

było zdobycie (...) pierwszego miejsca w Lone Pine, w Stanach Zjednoczonych. Wtedy, jako pierwszą kobietę w historii, nagrodzono mnie tytułem arcymistrzyni. W tamtym czasie nawet tytuł mistrzyni był niezwykle ważny. Kiedy wspominałam rozgrywane przeze mnie tam zawody, zdaję sobie sprawę z tego, jakie to było dla mnie ważne. Nie byłam dobrze przygotowana pod względem teoretycznym, ale udało mi się stworzyć bardzo skomplikowane strategie podczas gry (Sakelsek).

Beth Harmon, centralna postać serialu, jest kobietą o nieprzeciętnej inteligencji, obdarzoną sprytem, determinacją oraz odwagą – właśnie ta ostatnia cecha pomaga jej mierzyć jak najwyżej; nie zamyka się we własnej strefie komfortu, a wychodzi naprzeciw swoim lękom i presji otoczenia. Beth skupia się na swojej inteligencji, a najważniejsza dla niej jest równość. Lubi wygrywać, uzależnia się od tego, uczucie kontrolowania sytuacji przynosi jej ukojenie, a gra w szachy to jedyna rzecz, którą potrafi kontrolować. Beth jest świadoma, że to czyni ją wyjątkową.

W toku trwania historii Beth właśnie w kobiecości odnajduje swoją siłę. Jako jedyna kobieta uczestnicząca w turniejach wewnątrz krajowych, a także międzynarodowych, toczy zażartą walkę z wymagającymi przeciwnikami. Bohaterka zamyka się w świecie szachów i zatracą się w nim, nie dopuszczając do siebie niemal nikogo. Jak sama mówi, „to cały świat tylko sześćdziesięciu czterech kwadratów. Czuję się tu bezpiecznie. Mam tutaj całkowitą kontrolę, mogę dominować. I wszystko jest bardzo przewidywalne. Więc jeśli ucierpię, będę mogła winić wyłącznie siebie”⁵.

Postać, choć na wskroś interesująca, nie jest idealna. Lata spędzone w sierocińcu zostawiły ślad w psychice bohaterki, ponadto spowodowały u niej uzależnienie od leków uspokajających. Samotność, poczucie pustki, bezradność – z tym Beth musiała się mierzyć od najmłodszych lat. Wszystkie czynniki sprawiły, że stała się kobietą, która usilnie dąży do alienacji; nie ufa ludziom, a czasami ma do nich lekceważący stosunek; najlepiej czuje się w towarzystwie środków, od których jest uzależniona, oraz szachów, obmyślając kolejne skomplikowane ruchy i strategie. Niekiedy dopadają ją demony przeszłości – mimowolnie wspomina śmierć matki.

Warto zaznaczyć, że tematyka szachów pojawiała się w licznych filmowych produkcjach. W latach 60. XX wieku powstawały filmy, w których ów motyw miał duże znaczenie dla fabuły, niekoniecznie w celu zwrócenia uwagi na konkretną postać czy turniej. Natomiast w latach 70. XX wieku stworzono dwie adaptacje *Dwunastu krzesel* autorstwa Ilji Ilfa oraz Eugeniusza Pietrowa, które także zawierały wątek szachowy (Szymala 2021: 193,195).

⁴ Ciekawostką jest fakt, że Nona Gaprindaszwili zażądała „od serwisu Netflix pięćdziesięciu milionów dolarów odszkodowania za przedstawienie jej kariery w serialu *Gambit królowej* w sposób „seksistowski i oczerniający”. Jeden z bohaterów serialu mówił, że gruzińska mistrzyni „nigdy nie mierzyła się w rywalizacji z mężczyznami”, co – jak stwierdzano w pozwie – jest zarzutem fałszywym. „Ponadto Netflix przedstawia Gaprindaszwili jako Rosjankę, chociaż wiedzą, że jest Gruzinką, a Gruzini cierpieli wskutek rosyjskich rządów, gdy byli częścią Związku Radzieckiego”.

⁵ *Gambit królowej*, reż. S. Frank, USA 2020, sezon 1, odcinek 3.

Twórcy *Gambitu królowej* uchwycili piękno gry w szachy połączone z burzliwym charakterem głównej bohaterki. Stanowi to pewien kontrast – spokój oraz cierpliwość, cechy, które charakteryzują tę dyscyplinę, zestawione z szalejącym sztormem w sercu oraz umyśle Harmon. Szachistka zaprezentowała widzom szerokie spektrum emocji i zachowań, także tych niestandardowych. Kobieta przebyła długą drogę – od ekscytacji spowodowanej błyskawicznym sukcesem, przez mimowolne przyzwyczajanie się do sławy, a tym samym popadanie w marazm, aż do stopniowego ulegania oczekiwaniom ludzi i jednocześnie pograżania się w uzależnieniu. Wydarzenia nabierają tempa na tle trudów okresu dojrzewania – widoczne są liczne problemy, z jakimi musi borykać się Beth oraz czyhające na nią pokusy, którym trudno jest się przeciwstawić (Maksimiuk 2020: 85).

Harmon jest indywidualistką niemal od początku do końca. Charakterystyczne jest to, że ma partnera, nie szuka miłości, a wręcz odwrotnie – to mężczyźni jej pragną, choć żaden nie jest w stanie zawładnąć jej sercem. Amerykanka została sportretowana jako ucieleśnienie fantazji – zachwyt i pożądanie nie przemijają nawet w momencie dotkliwego pokonania ich w rozgrywkach szachowych. Przeciwnie – silny charakter kobiety imponuje i sprawia, że chcą więcej. Najbardziej widoczne jest to w jej relacji z Harrym Beltikiem (Harry Melling), jednym z najlepszych szachistów w Kentucky. Bohaterka toczyła z nim zaciekle boje, a z których wyszła zwycięsko, a zafascynowany nią Amerykanin ignorował wszelkie sygnały oznaczające brak zainteresowania z jej strony, próbując się do niej zbliżyć. Warto dodać, że z czasem mu się to udało – na krótko zamieszkał w jej domu. Beth w pewnym momencie, będąc na etapie swoistego znudzenia życiem oraz poczucia pustki, staje się obiektem pożądania mężczyzn, którzy zaczynają to wykorzystywać – kobieta pozwala na wszystko, ponieważ wie, że uczucia nie są ważne w momencie, kiedy gra o wszystko, o sens jej istnienia, toczy się podczas kolejnych turniejów szachowych.

Serial w ujmujący sposób przemycą wątki feministyczne – centralną postacią jest silna, niezależna kobieta rzucona w głąb męskiego świata i tym samym pragnąca, aby traktowano ją na równi z innymi. Harmon to młoda bohaterka, która inspiruje swoją odwagą, umiejętnościami i determinacją w dążeniu do wyznaczonego celu. Amerykanka swoją osobowością, sposobem bycia wprowadziła „powiew świeżości” w dotychczasowy świat szachów; dumnie wspinała się po kolejnych szczeblach kariery, łamiąc wszelkie reguły i zasady znane szerszej publiczności. Kobieta stała się obiektem zainteresowania rywali, społeczności interesującej się tą dyscypliną, a także mediów, co widoczne jest podczas licznych wywiadów przeprowadzanych z szachistką. Przy każdej nadarzającej się okazji znacząco podkreślano jej sposób ubierania się, pleć, młody wiek oraz fakt, że styl gry kobiety niejako przypomina sposób gry mężczyzny – widoczne jest zdecydowanie oraz niestandardowe, odważne strategie.

Z czasami odbiorcy pomijają jednak jedną rzecz – autonomiczny charakter Harmon oraz jej niezależność przesłaniają fakt, że jest człowiekiem posiadającym swoje własne pragnienia. Sama Beth nie skupia się wyłącznie na byciu najlepszą kobietą w historii szachów – jej marzeniem jest zostać najlepszym człowiekiem, jaki kiedykolwiek brał udział w rozgrywkach. Szachistka nie zajmuje się tą dyscypliną sportu po to, aby udowodnić, że kobiety także potrafią nie tylko grać, ale i wygrywać; nie stara się za wszelką cenę zostać reprezentantką wszystkich kobiet, ikoną feminizmu (Weisbrot). Podróż Beth

jest inspirująca na każdym kroku. Kobieta podąża własną ścieżką, czasem nieświadomie przełamując wszelkie stereotypy i przyjęte konwencje.

Gambit królowej przekazuje treści, których wartość zaczynamy rozumieć na późniejszym etapie. Serial stał się bowiem źródłem inspiracji dla ludzi wywodzących się z różnych środowisk czy z różnych przedziałów wiekowych. Kluczowy dla omawianej w artykule sprawy jest wpływ serialu, a właściwie głównej bohaterki, na inne kobiety. Beth Behrs, amerykańska aktorka telewizyjna i filmowa, wyznała, że po obejrzeniu losów swojej serialowej imienniczki zainteresowała się szachami – stało się to wręcz jej obsesją, co momentami utrudniało pracę na planie. „Wczoraj krzyczeli na mnie, ponieważ tuż pod scenariuszem ukryłam telefon, aby móc zagrać w szachy. W ten sposób nie potrafiłam skupić się na wcieleniu się w postać” (McClain).

Kobiet zainspirowanych postacią Beth Harmon, jak się okazuje, jest znacznie więcej. Dla mieszkającej w Atenach Svetlany Timofejewej przygoda z szachami rozpoczęła się, gdy zobaczyła internetową reklamę przedstawiającą serialową amerykańską szachistkę. Zaczęła pobierać lekcje u znanej arcymistrzyni, Anastasiyi Karlovich. Kobieta wyznała, że szachy przypominają jej o ojcu, który uczył ją grać w dzieciństwie, kiedy mieszkała na Łotwie.

Z kolei dla 13-letniej Marisy Maisano, mieszkającej w Filadelfii, Beth stała się wzorem do naśladowania, przykładem silnej kobiety, która inspiruje ją do rozwijania swoich „szachowych zapędów”. Jak sama wspomina: „Ujrzenie progresu, jaki zrobiła w tak krótkim czasie i zobaczenie wspaniałych tego efektów, sprawiło, że zostałam moim prawdziwym autorytetem” (McClain).

Siła tego serialu tkwi przede wszystkim w kobietach – ich odwadze oraz podążaniu własnymi ścieżkami czasami nawet na przekór losowi. Przykładem jest Jolene (Moses Ingram), przyjaciółka bohaterki, która zmagająca się z uzależnieniem od środków uspokajających, a także odrzuceniem z powodu koloru skóry, a mimo to nie poddała się i rozpoczęła karierę prawniczą. Beth Harmon udało się to, o czym marzy niejedna z nas – stała się symbolem walki o marzenia, pokonywania trudów i zmagania się z szarą rzeczywistością. *Gambit królowej* przekazuje uniwersalną prawdę o wewnętrznych rozterkach, z jakimi zmagają się kobiety, ale także pomaga stworzyć w nas poczucie, że możemy pokierować życiem tak, aby stać się najlepszą wersją siebie.

Bibliografia

- Baran D. (2016), *Wymiary współczesnego serialu telewizyjnego*, [w:] *Seriale w kontekście kulturowym. Gatunki-motywy-mutacje*, red. D. Bruszczyńska-Przytuła, A. Naruszewicz-Duchlińska, Olsztyn.
- Bochyńska N. (2021), *Nielsen: Co czwarte gospodarstwo w Polsce korzysta z płatnych treści streamingowych*, <https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/nielsen-co-czwarte-gospodarstwo-w-polsce-korzysta-z-platnych-tresci-streamingowych> (dostęp: 09.03.2022).
- Borowiecki A. (2019), *Neoserial, serial premium czy post soap opera? W poszukiwaniu wyznaczników dla seriali nowej generacji*, „Images”, vol. XXV, no. 34.
- Czajka-Kominiarczyk K. (2021), *Seriale. Do następnego odcinka*, Warszawa.
- Darska B. (2012), *To nas pociąga! O serialowych antybohaterach*, Gdańsk.

- Filiciak M. (2011), *TV czy nie-TV? Telewizja doby post-soap i sieci peer-to-peer*, [w:] *Post-soap. Nowa generacja seriali telewizyjnych a polska widownia*, red. M. Filiciak, B. Giza, Warszawa.
- Filiciak M., Giza B. (2011), *Wstęp*, do: *Post-soap. Nowa generacja seriali telewizyjnych a polska widownia*, red. M. Filiciak, B. Giza, Warszawa.
- Henderson Jason, *The Queen's Gambit: meet the real Beth Harmon... Bobby Fischer*, <https://www.gq-magazine.co.uk/culture/article/the-queens-gambit-beth-harmon-bobby-fischer> (dostęp: 12.03.2022).
- Hluzow N., *Netflix odpowiada na pytanie, czy „Gambit królowej” to prawdziwa historia [WIDEO]*, <https://www.antyradio.pl/Filmy-i-seriale/Seriale/Gambit-krolowej-to-prawdziwa-historia-Netflix-rozwiewa-watpliwosci-fanow-WIDEO-45139> (dostęp: 12.03.2022).
- Kacperski K., *Jedna z szefowych Netfliksa wytłumaczyła, dlaczego platforma uratowała „Lucyferę”*, <https://www.antyradio.pl/Filmy-i-seriale/Seriale/Szefostwo-Netfliksa-wytlumaczylo-dlaczego-uratowali-Lucyfera-24525> (dostęp: 10.03.2022).
- Koniczna E. (2021), *Seriele i ich odbiór jako odbicie zmian społeczno-kulturowych*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, nr 22.
- Kyzioł A., *Nowy feminizm w kinie i telewizji*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1708952,1,nowy-feminizm-w-kinie-i-telewizji.read>
- Maksimiuk M. (2020), *Gambit królowej*, „Kino”, nr 641/642.
- McClain D.L., *How ‘The Queen’s Gambit’ Is Inspiring Women to Take Up Chess*, <https://www.nytimes.com/2020/12/10/arts/television/queens-gambit-netflix-chess.html> (dostęp: 15.03.2022).
- Mikhalchisin A., Sakelsek T., *Gaprindashvili: “I am very thankful that chess was my sport of choice”*, <https://en.chessbase.com/post/nona-gaprindashvili-interview-bled-2018> (dostęp: 12.03.2022).
- Milner S. B., *How The Queen’s Gambit Fixes The Strong Female Character Problem*, <https://screenrant.com/queens-gambit-elizabeth-strong-female-character-problems-fixes/>
- Muszyńska K. (2005), *Musisz to obejrzeć! Analiza funkcjonowania oraz oddziaływania seryjności i serialu telewizyjnego w kulturze popularnej*, [w:] *Między trendem a tradycją. Kulturowe oblicza seriali*, red. B. Panek, A. Wójtowicz, Lublin.
- Przemowa noblowska Olgi Tokarczuk*, <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/12/tokarczuk-lecture-polish.pdf> (dostęp: 10.03.2022).
- Ranking serwisów streamingowych i VOD za 2021 rok*, <https://brief.pl/ranking-serwisow-streamingowych-i-vod-za-2021-rok/>
- Ryszkiewicz J. (2014), *To nie telewizja...?*, [w:] *Władcy torrentów. Wokół angażującego modelu telewizji*, red. M. Major, J. Bucknall-Hołyńska, Gdańsk.
- Skąd wziął się fenomen „Gambitu królowej”? „Nie pasuje do żadnego schematu”*, <https://kultura.onet.pl/film/wiadomosci/gambit-krolowej-bije-rekordy-netfliksa-fenomenem-glowna-rola-beth-harmon/vm6he95> (dostęp: 12.03.2022).
- Słynna szachistka Nona Gaprindaszwili żąda od Netflixa milionów odszkodowania*, <https://sport.tvp.pl/55919359/slynnna-szachistka-nona-gaprindaszwili-zada-od-netflixa-milionow-odszkodowania> (dostęp: 12.03.2022).
- Sztaberek M. (2018), *Platforma strumieniowa Netflix – domena VOD czy nowa forma telewizji jakościowej? Historia i sposoby dystrybucji*, „Panoptikum”, nr 20.
- Szymala J. (2021), *Chess movies między ludologią a historią wizualną – wprowadzenie do zagadnienia. Od Gorączki szachowej (1925) po Gambit królowej (2020)*, „Homo Ludens”, nr 1 (14).
- Weisbrot R., *Chess Can Also Be Beautiful: Meaningful Feminism in “The Queen’s Gambit”*, <https://onceuponawrittenword.wordpress.com/2021/02/27/chess-can-also-be-beautiful-meaningful-feminism-in-the-queens-gambit/> (dostęp: 15.03.2022).
- Wojtini, *Gambit królowej – Recenzja*, <https://pl.ign.com/gambit-krolowej/35329/review/gambit-krolowej-recenzja> (dostęp: 12.03.2022).

ERNEST NOWAK, ADRIANNA MENDLEWICZ

Studenci I roku filologii polskiej, studia II stopnia
Studenckie Koło Naukowe „Teatr C112”
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Students of the first year of Polish Studies, second cycle studies
“Theatre C112” Student Scientific Association
Jan Kochanowski University of Kielce

Czas apokalipsy? Wizja końca świata w filmie Stevena Soderbergha *Epidemia strachu*

The time of apocalypse? The vision of the end of the world
in Steven Soderbergh's *Contagion*

Summary: The aim of this paper is to analyse and interpret the manner of presenting apocalypse in genre cinema on the example of Steven Soderbergh's *Contagion* of 2011. In the first part, the authors explain the cultural dimension of post-apocalypse works and attempt to give the genre of catastrophic fiction its place in contemporary pop culture, explaining the need for this genre to exist. In the second part of the paper, they analyse Soderbergh's film and the picture of apocalypse caused by an epidemic, which is presented in it.

Key words: post-apocalypse, plague, contemporary film, Soderbergh, *Contagion*.

Kiedy rozpoczął się koniec świata?

Koniec świata fascynował ludzkość od zarania dziejów. Dlatego też na przestrzeni setek lat w kulturze funkcjonowały różne wizje tego zdarzenia. Można tu mówić m.in. o wszelkich przepowiedniach, które zapowiadać miały koniec ówczesnego porządku. W tym kręgu zasłynął głównie Nostradamus, szesnastowieczny mistyk, doradca królowej Francji, Katarzyny Medycejskiej.

Pierwszych wizji końca świata należy jednak szukać o wiele wcześniej. Pojawiały się w dawnych mitologiach i w tradycjach kultury wielu ludów. Mitologia grecka opowiadała o tym, jak bogowie postanowili wytępić ród ludzki potopem (Parandowski 1992: 47-49), zaś w mitologii nordyckiej, koniec świata, czyli Ragnarok, ukazywano jako walkę pomiędzy bogami a olbrzymami, w wyniku której świat strawi ogień, wszystkie gwiazdy

zgasną, a Ziemię zaleje morze (wikipedia.pl 2022)¹. Trudno tu nie wspomnieć również o licznych próbach ustalenia daty końca świata z kalendarza Majów czy chrześcijańskiej wizji tego zdarzenia zawartej w *Apokalipsie św. Jana*².

Warto zatem zastanowić się nad kulturową potrzebą rozpatrywania tej kwestii. Lech Nijakowski, socjolog i publicysta, w swoim artykule³ pisał: „Niezależnie od tego, czy wierzone w cykliczne powstawanie i niszczenie światów, czy też w linearne, jednorazowe stworzenie, »dni ostatnie« pobudzały wyobraźnię, stanowiąc istotny czynnik kulturotwórczy” (Nijakowski 2011: 243). Stąd też motywu apokaliptycznego doszukać można się w każdej dziedzinie sztuki i w każdym okresie w dziejach świata. Przede wszystkim malarstwo pozwalało wizualizować obraz zagłady (*Sąd Ostateczny* ukazywany choćby przez: Hansa Memlinga, Jana van Eycka, Hieronima Boscha, Michała Anioła, czy przepełnione grozą wizje współczesnych nam malarzy, takich jak Zdzisław Beksiński lub Grzegorz Stec).

Sztuka, a co za tym idzie również film, pozwala odbiorcom dowolnie kształtować fikcyjne historie i doświadczyć emocji związanych ze skrajnym ryzykiem doświadczanym z bezpiecznego miejsca (Gąska 2016: 14).

Kino postapokaliptyczne – gatunki i podgatunki

Obecnie w popkulturze motyw apokaliptyczny jest bardzo popularny. Choć niniejszy artykuł dotyczy głównie obecności tego motywu w filmie, warto podkreślić, że jest on bardzo chętnie ukazywany w komiksach, grach komputerowych, czy grach planszowych. Mnogość przedstawień tego tematu może nasuwać pytanie – czy nie został on już wyeksploatowany.

Temat epidemii pochłaniającej całe kontynenty, a nawet i cały świat, to kolejny znamienny element kina science-fiction. Śmiercionośny potencjał niektórych wirusów i bakterii ujawnił się już na świecie w XX wieku. W zasadzie każdego dnia ludzkość jest zagrożona wybuchem epidemii obejmującej całą planetę. Coraz to nowsze obszary zakażeń wirusem Ebola zmuszają medycynę do nieustannego wyścigu z jego mutacjami. Tak oto u bram XXI wieku uwierzyliśmy, że „nauka to alfa i omega ludzkości, ostateczny sędzia, którego należy słuchać wszędzie tam, gdzie zaczynają cichnąć głosy ulicznych kaznodziejów. I chociaż nie ma niczego złego w penicylinie zamiast modlitwy czy psychoterapii zamiast rozgrzeszenia, zmiana perspektywy przeobraża oczekiwania wobec rzeczywistości”. Co jednak ważniejsze – ten ponowoczesny punkt widzenia generuje również szereg biotechnologicznych lęków związanych z przyszłością ludzkości.

¹ Szerzej o Ragnaroku: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Ragnar%C3%B6k> (dostęp: 14.03.2022).

² Zobacz szerzej: o kalendarzu majów i próbach wyliczenia daty końca świata: *Ostatnie Odliczanie: 1 Dzień Do Apokalipsy Majów*, <https://pl.wordssidekick.com/20196-final-countdown-1-day-until-mayan-apocalypse>, [dostęp: 14.03.2022], o Apokalipsie św. Jana: Biblia Tysiąclecia, Ap.1 – Ap. 22., <https://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=406> i dalsze strony (dostęp: 03.06.2022).

³ Artykuł ten nosi nazwę *Popularne postapokalipsy późnej nowoczesności*.

Powyższa tematyka stała się niezmiernie popularna w kinematografii science-fiction na przełomie wieków, nie tylko w kinie głównego nurtu, lecz także w niszowych produkcjach. Filmy opowiadające o śmiertelnych wirusach, niszczących ludzkość, w dużej mierze ilustrują społeczny niepokój, który wyrazić można w pytaniu: „Czy medycynie wolno zrobić wszystko co potrafi, nie zważając na ewentualne skutki?” (Kutyła 2019: 6).

Rzeczywistość okazuje się jednak inna, temat apokalipsy w filmie jest wciąż popularny i twórcy bardzo dowolnie przedstawiają motyw końca świata.

Apokalipsa, to z greckiego odsłonięcie, zdjęcie zasłony, objawienie (wikipedia.pl 2022)⁴. Co mogą objawić filmy dotyczące tej tematyki? Przede wszystkim ich popularność wiąże się z nieustanną ciekawością człowieka, który świadomie i podświadomie poszukuje odpowiedzi na nurtujące go pytania: co stanie się w przyszłości i jak kiedyś będzie wyglądał świat? Na te pytania odpowiada właśnie wizja postapokaliptyczna, gdyż jest wyobrażeniem świata po katastrofie. Takie wizje ludzie próbują projektować, by w jakiś sposób usprawiedliwić własne trudy i tragedie, do których co jakiś czas dochodzi w świecie.

Nic więc dziwnego, że pierwsze filmy, które dziś wpisują się w konwencję postapokaliptyczną, powstały już na przełomie lat 20. i 30. XX w. Były to: *The Last Man on Earth* z 1924, remake tegoż filmu *It's great to be alive* z 1933 oraz *Things to come* z roku 1936. Warto zwrócić uwagę na to, że już wtedy zaczęto kształtować wzór postaci, którą dziś nazwalibyśmy „zombie”. W *Things to come* przedstawieni są ludzie zarażeni „chorobą wędrowną”. Jednostki te bezmyślnie snują się po drogach, zarażając kolejne osoby. Jest to jeden z ważnych prototypów figury zombie (zanim do cech szczególnych zombie dołączono kanibalizm): mamy tutaj bezwolne, już nie-ludzkie istoty, których przejście przekształca nieszczęśliwców stojących na ich drodze w takie same byty (Gaska 2016: 19).

Zombie, jakie dziś znamy, ukształtowało się pod koniec lat 60. pod wpływem filmu *Nocy żywych trupów* (1968). Dziś jest jednym z najczęściej pojawiających się motywów w kinie w obrębie fantastyki postapokaliptycznej.

Swoją prawdziwy rozkwit postapo⁵ miało po drugiej wojnie światowej, kiedy do ludzkiej świadomości dotarło, jak niewiele dzieli nas od zagłady w wojnie nuklearnej. I tak motyw świata po katastrofie pojawia się w powieściach (np. seria *Uniwersum Metro 2033*), komiksach (*The Infinite Horizon*), filmach (seria *Mad Max*) i grach komputerowych (*Neuroshima*), a nawet muzyce – wielu rockowych i heavy metalowych twórców wplatało takie wątki w swoje utwory (Marylin Manson czy Metallica). Wydaje się, że kultura popularna nie potrafiłaby już istnieć bez postapo (Wójcikowska-Jakubiec 2022).

Wśród wyobrażeń zagłady bardzo częstymi motywami filmowymi są: zaraza (*Jestem legendą*, czy interesująca nas w tym referacie *Epidemia strachu*), katastrofy klimatyczne (2012), wojna (*The 100*), inwazje obcych (*Falling Skies*). W wizjach tych widz często musi zmierzyć się z upadkiem ludzkości i człowieczeństwa, barbarzyństwem i kanibalizmem.

---

⁴ Definicja według: *apokalipsa*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Apokalipsa> (dostęp: 14.03.2022).

⁵ Fantastyka postapokaliptyczna (postapokalipsa, postapo) konwencja ukazująca losy ludzkości tuż po kataklizmie, apokalipsie.

Próbując określić gatunki i podgatunki filmów postapo należy przede wszystkim zwrócić uwagę na to, że fabuła i styl postapokalipsy może nawiązywać do różnych klasycznych wzorów. I tak upadłe światy mogą być ukazywane w konwencjach: dramatu (*The walking dead*), westernu (*Neon City*), fantasy (*Shingeki no Kyojin*), science-fiction (*Geostorm*), antyutopii (*O-bi, O-ba: Koniec cywilizacji*), horroru (*Ciche miejsce, Dzień żywych trupów*), komedii (*Zombieland: Kulki w leb*), a nawet bajki (*WALL·E*) (Nijakowski 2020: 99).

Popularność filmów i powieści przedstawiających świat po zagładzie oraz związana z tym aktywność fanów wpłynęły na zmianę granic w polu tradycyjnych gatunków. Dzieła, postrzegane wcześniej jako należące do różnych gatunków, stały się reprezentantami tego samego wzorca [...]. Swego czasu głośny film *Nazajutrz* (1983), dziś uznawany za klasykę postapo⁶, promowany był w USA jako dramat społeczny, a w Wielkiej Brytanii prawnicowi krytycy uznali go za „film nieprzyzwoity” (*video nasties*), choć równie dobrze mógł być postrzegany jako melodramat, science fiction, film katastroficzny lub „film wojenny osadzony w przyszłości” (Nijakowski 2020: 100).

Film pt. *Epidemia strachu* jako przyczynek do rozważań o człowieku i świecie w sytuacji zarazy

Ciekawie problem współczesnej apokalipsy ujął w swoim filmie z 2011 roku pt. *Epidemia strachu / Contagion* reżyser Steven Soderbergh⁷ (filmweb.pl 2022)⁸. Okazuje się, że koniec świata może być przedstawiony w filmie w pewien symboliczny sposób jako koniec teraźniejszości człowieka i początek nowych czasów, w których przyjdzie mu żyć. Apokalipsa jest u S. Soderbergha związana z szerzącą się epidemią, degrengoladą społeczną, strachem oraz dezinformacją, które dodatkowo pogłębiają chaos społeczny.

Strach przed chorobami, które przychodzą znikąd, uderzają zniemacka i przynoszą śmierć, dziesiątkując całe społeczności, jest stary jak świat. Lęk przed pandemią nie

⁶ *Nazajutrz / The Day After*, dramat Sci-Fi z 1983 w reż. Nicholasa Meyera. Film opowiada o wojnie nuklearnej pomiędzy siłami NATO i Układu Warszawskiego, w wyniku której z nieba spada pył radioaktywny, ludzie zapadają na chorobę popromienną i masowo umierają. Świat pogrążony jest w anarchii. Co ciekawe, jedna z trzech głównych amerykańskich sieci telewizyjnych podczas premiery filmu uruchomiła specjalne gorące linie, by uspokajać ludzi w trakcie i po jej zakończeniu, tłumacząc im, że wydarzenia w filmie są fikcyjne. filmweb.pl 2022 (dostęp: 14.03.2022).

⁷ Steven Soderbergh – amerykański reżyser, producent filmowy, scenarzysta, operator i montażysta. Urodził się 14 stycznia 1963 roku w Atlancie. Reżyser takich filmów, jak: *Erin Brockovich* czy *Traffic*, które były nominowane do Oscara. Jego dzieła dotyczą różnych tematów, *Epidemia strachu* zdaje się być pierwszym jego filmem dotyczącym tematu zarazy i życia człowieka w jej czasie.

⁸ Szerzej o danych filmu i opiniach widzów: *Contagion – Epidemia strachu*: <https://www.filmweb.pl/film/Contagion+-+Epidemia+strachu-2011-559895> (dostęp: 14.03.2022).

jest znakiem naszych czasów, towarzyszył ludziom od zawsze. Niemniej jednak w kulturze strachu jest on podsycany przez media, które „poprzez promocję rozrywki i lęków” faszeryją zbiorową wyobraźnię wizualnymi i werbalnymi przekazami o czającym się wszędzie niebezpieczeństwie.

Pojęcie *Culture of Fear* do nauk społecznych w tym samym czasie⁹ wprowadzili F. Furedi (1997) i B. Glassner (1999). F. Furedi pisał, że to nie nadzieja, ale lęk jest tym, co pobudza i kształtuje wyobraźnię kulturową u progu nowego tysiąclecia. Charakterystyczną cechą kultury strachu jest przekonanie, że ludzie narażeni są na nieustanne ataki ze strony potężnych niszczących sił (Hodalska 2014: 1).

To strach i społeczne lęki, ale też realność wirusa i szerzącej się nieznannej choroby, tworzą w filmie S. Soderbergha atmosferę apokalipsy. Ludzie tracą rozsądek i wiarę w lepsze jutro, a każdy kolejny dzień, którego widz jest świadkiem, jest gorszy od poprzedniego. Zastosowany przez reżysera zabieg liczenia kolejnych dni epidemii oraz pokazywanie, jak zmienia się w tym czasie zarówno życie zwykłych jednostek, jak i pracujących przy wynalezieniu szczepionki lekarzy, i jakie wiążą się z tym dylematy, pozwala sądzić, że stan epidemii jest symboliczną apokalipsą nowoczesności.

Można powiedzieć, że film krytykuje też wartości, które rządzą światem współczesnym: pogoń za pieniędzmi, płytkość relacji, a także życie chwilą i w ciągłym biegu. Czas epidemii wszystkie te zjawiska w zasadzie od razu eliminuje: człowiek zwraca się w kierunku troski o najbliższych i potrzebie zapewnienia im podstawowych warunków materialnych (zdobycie żywności, broni, leków, itd.). Symboliczność apokalipsy w filmie to przede wszystkim wyjątkowość stanu epidemii i upadek starego świata: życie człowieka zmienia się całkowicie w czasie epidemii tajemniczego wirusa, zmieniają się też wartości i mechanizmy rządzące społeczeństwem.

Akcja filmu jest dynamiczna, w pierwszej scenie mamy relację z drugiego dnia od momentu pojawienia się wirusa w różnych miejscach globu, czyli wchodzimy w dziejącą się już sytuację. O tym, jak epidemia się zaczęła, czyli relacja z jej pierwszego dnia, zostanie pokazana na końcu filmu. Reżyser przedstawia obraz świata, w którym żyje współczesny człowiek (m.in. rola mediów społecznościowych, wyjazdy zagraniczne, olbrzymie metropolie i życie miejskie, a także swoiste poczucie bezpieczeństwa ludzi). Świat ten z czasem jednak zmienia się, aż w końcu całkowicie zanika. Otwartość świata i intensywne kontakty międzyludzkie zostają zastąpione przez dystans społeczny, noszenie maseczek, nieufność, strach, szerzącą się dezinformację i w końcu ogólną kwarantannę. Człowiek musi spróbować odnaleźć się w całkowicie nowych warunkach społecznych i obyczajowych, a wszystkie dawne przyzwyczajenia to utrudniają (np. dotykanie się po twarzy, w filmie pojawia się informacja, że człowiek robi to około 3000 razy dziennie, a każde dotknięcie może spowodować zakażenie się tajemniczym wirusem). W filmie groza nara-

---

⁹ W niniejszych pracach wydanych w 2002 i 2009: D. Altheide, *Creating Fear: News and the Construction of Crisis*, Aldine de Gruyter, New York 2002, s. 1. O tym, jak strach stał się elementem dyskursu społecznego, politycznego, medialnego pisał m. in. prof. T. Goban Klas w książce *Media i terroryści. Czy zastrasza nas na śmierć?* Wydawnictwo UJ, Kraków 2009.

sta z czasem: reżyser konsekwentnie informuje widza, który to już dzień choroby¹⁰, i jak bardzo zmienia się znany człowiekowi świat, jak przestaje obowiązywać w nim prawo i moralność, w końcu jak odżywają w nim pierwotne instynkty: każdy dba wyłącznie o siebie, a ludzie są w stanie nawet popełniać zbrodnie, by przetrwać w czasie epidemii.

Chcielibyśmy przedstawić bliżej trzy wątki w tym filmie, skoncentrowane wokół jego bohaterów: Mitcha Emhoffa (Matt Damon), ojca przeciętnej amerykańskiej rodziny, doktor Erin Mears (Kate Winslet) oraz Alana Krumwiedego (Jude Law), popularnego blogera. Historia tych bohaterów pozwala – w naszej ocenie – świetnie przedstawić różne ludzkie reakcje w czasie epidemii, czyli w stanie wyjątkowym, który można potraktować jako symboliczny wstęp do apokalipsy. Można go bowiem uznać za karę boską lub widomy znak początku końca świata (Achełtowiec, Wróblewski 2018: 93-94).

Film *Epidemia strachu* dobitnie pokazuje, że apokalipsa może mieć wymiar nie tylko czysto fizyczny, ale też duchowy, obyczajowy, prawny, a nawet ten związany z moralnością – w filmie bowiem etyczny wymiar czynów przestaje mieć znaczenie, jedynie niewielka grupka ludzi zachowuje trzeźwość umysłu, ale to i tak nie wystarcza, by opanaować niebezpieczne zbiorowe zachowania¹¹.

Główny bohater, Mitch Emhoff to przeciętny Amerykanin, który ma rodzinę i pracę. Mieszka z żoną i dzieckiem, ma także córkę z poprzednią partnerką, która przyjeżdża do niego w chwili, kiedy epidemia zaczyna się coraz bardziej szerzyć. Partnerka Mitcha, Beth, wyjeżdża w służbową delegację do Chin, gdzie zakaża się tajemniczym wirusem, a następnie wraca do domu. Choroba w jej przypadku rozwinęła się bardzo szybko: umiera ona, podobnie jak ich mały syn, który zakażył się w wyniku kontaktu z matką. Mitch trafia do szpitala i zostaje poddany kwarantannie, podczas której jest dokładnie przebadany przez lekarzy: okazuje się, że jest odporny na wirusa. Utrata dwóch bliskich osób zmienia bohatera: z lęku o zdrowie i życie córki izoluje ją w domu, ponieważ nie ma pewności, czy odziedziczyła po nim odporność na wirusa. Wkrótce ich świat zmienia się nie do poznania: w kraju zostaje ogłoszona kwarantanna, w sklepach nie ma dostaw, brakuje podstawowych produktów spożywczych. Mitch z córką starają się przetrwać w tych trudnych warunkach: nie wychodzą z domu, używają środków odkażających, Mitch stara się zdobywać żywność w punktach pomocy, gdzie jednak dochodzi do wybuchu zbiorowych emocji: ludzie atakują rozdających żywność, a gdy okazuje się, że rzeczywiście produkty się już skończyły, niektórzy zaczynają atakować siebie nawzajem. Presja, bezbronność człowieka w takiej sytuacji, a także paraliż instytucji państwowych i brak żywności w sklepach, powodują, że w człowieku wyzwalają się pierwotne instynkty przetrwania.

Dom sąsiadów bohatera zostaje obrabowany i słychać strzał: nie wiadomo, czy ktoś zginął, policja nie przyjeżdża na miejsce zdarzenia, a Mitch idzie do nich tylko po to, by

¹⁰ To bardzo ciekawy zabieg, który przykuwa uwagę widza. Pozwala uwypuklić, jak zmienia się świat znany człowiekowi i jak postępuje z biegiem czasu jego anarchizacja. Z czasem kolejne instytucje i mechanizmy społeczne przestają funkcjonować, a człowiek może liczyć wyłącznie na siebie i bliskich. Ukazanie akcji na przestrzeni kolejnych dni pozwala też reżyserowi na stopniowe wprowadzanie atmosfery grozy w filmie.

¹¹ Wywołane dezinformacją, stresem, paniką, lękami społecznymi.

wziąć strzelbę i sprawdzić, czy nie ma tam żywności. Pytanie, które nasuwa się widzowi, dotyczy owego strzału: po co go oddano i czy ktoś zginął? Buduje to obraz postępującej anarchii, ponieważ na miejsce zdarzenia nie przyjeżdżają żadne służby. W sytuacji epidemii państwo nie funkcjonuje normalnie, a jakiegokolwiek wcześniejsze umowy społeczne tracą swoje znaczenie. Człowiek jako jednostka nie jest w stanie we współczesnym świecie poradzić sobie sam: bez zaopatrzenia w sklepach, bez pracy, bez pieniędzy czy bez dobrze funkcjonującej służby zdrowia – jednostka zostaje pozostawiona sama sobie. W dodatku brak skutecznego działania państwa i ochrony obywateli prowadzi do moralnej degrengolady w myśl: „w stanie wyjątkowym wszystko jest dozwolone, byle tylko przetrwać”. To właśnie jeden z syndromów apokalipsy w filmie: świat nie musi bowiem skończyć się w jednej chwili, ale to, co dzieje się w terażniejszym życiu bohaterów, sprawia, że mogą oni doświadczać poczucia, że ten świat się kończy. Jest to o tyle trudniejsze, że nie dotyczy wszystkich ludzi (poczucie braku sprawiedliwości?) i nie jest jednym punktem w czasie: jest rozłożone w pewnym okresie i powoli doświadcza tego większość społeczeństwa.

Z czego wynikają te zależności? Ukazany w filmie człowiek współczesny przyjmuje życiową równowagę jako coś naturalnego. Lekarze leczą choroby, w sklepach kupuje się żywność, w szkole się uczy, w pracy pracuje – są to mechanizmy proste i znane każdemu. W czasie filmowej epidemii wszystko przestaje jednak funkcjonować jak należy, nagle cały system społeczny ulega rozpadowi, jednostka zostaje pozostawiona sama sobie i wszystko co wcześniej stanowiło pewien łańcuch zależności, teraz już nie istnieje:

Trzecia ważna dla nas kwestia związana jest z omawianymi wcześniej relacjami między nowoczesnością a chorobami zakaźnymi. Jeżeli zgodzimy się z argumentacją Anthony’ego Giddensa, że bezpieczeństwo ontologiczne jest w nowoczesności w dużej mierze zależne od sprawnego funkcjonowania instytucji, to pojawienie się lęków społecznych można wiązać ze wzrastającą obawą, że owe instytucje przestają dobrze działać. Wydaje się, że popularność motywu epidemii w różnych utworach popkulturowych wyraża lęk o to, że nowoczesność przestaje być gwarantem bezpieczeństwa, mało tego, sama jest źródłem problemów. Dobrze widać to w przypadku filmu *Contagion – Epidemia strachu*. Cały obraz jest ilustracją tezy Ulricha Becka o społeczeństwie ryzyka. Pojawienie się śmiertelniegroźnego patogenu okazuje się konsekwencją skażenia środowiska przez toksyczne odpady. Z kolei szybkie rozprzestrzenianie się choroby możliwe jest dzięki narzędziom globalizacji, czyli środkom transportu pozwalającym na pokonywanie dużych odległości w relatywnie krótkim czasie. Mamy tu zatem do czynienia z wątkiem technologicznym – to rozwój technologii w dużej mierze odpowiada za pojawienie się nieprzewidzianych konsekwencji, które w rezultacie mogą doprowadzić do wybuchu śmiertelnej epidemii (Achełtowicz, Wróblewski 2018: 94-95).

Ł. Afeltowicz i M. Wróblewski doskonale ujmują źródło problemu: nowoczesność, która dla współczesnego człowieka jest gwarantem bezpieczeństwa, okazuje się źródłem kryzysu i rozprzestrzeniania się choroby. Dzieje się tak, ponieważ cała współczesna cywilizacja oparta jest na ruchu – podróżach zagranicznych i krajowych: samolotami, pociągami, komunikacją miejską i na dużym skupianiu ludzi w małych przestrzeniach (np. w wieżowcach, biurach, szkołach, hotelach, szpitalach, centrach handlowych,

itp.). W inny sposób nie da się bowiem stworzyć tak funkcjonującej cywilizacji, chyba że większość osób pracowałaby zdalnie, co sprzyjałoby ograniczeniu kontaktów międzyludzkich, ale i tak w jakichś aspektach te kontakty by się utrzymały (choćby zakupy czy wyjście do lekarza). Z drugiej jednak strony, widz oglądając film ma wrażenie, że i tak doszłoby do wybuchu epidemii, i tak by się ona rozprzestrzeniła. Wystarczyłaby jedna osoba zakażona w kraju, ponieważ współczynnik zakaźności tym tajemniczym wirusem, jak oblicza doktor Erin Mears, w jednej z początkowych scen w filmie, jest bardzo wysoki. O ile nowoczesność i idące za nią technologie i środki komunikacji przyczyniają się do szybszego rozprzestrzeniania się choroby na świecie, to jednak także one prowadzą finalnie do wynalezienia szczepionki i opanowania epidemii.

Tu warto odnieść się do dwóch kolejnych, bardzo ważnych bohaterów filmu: wspomnianej wcześniej doktor Erin Mears i aktywisty społecznego Alana Crumwiedego. Erin jest wybitnym lekarzem-epidemiologiem i zostaje wysłana do pracy w terenie. Ma ona za zadanie poszukiwać ludzi, którzy mieli kontakt z żoną Mitcha i wysłać ich na kwarantannę, tak by zablokować dalsze rozprzestrzenianie się choroby, a także spróbować pomóc ludziom już zakażonym. Erin jako jedna z pierwszych osób w filmie uświadamia sobie zagrożenie wirusem: nie będzie to choroba podobna do większości znanych chorób, ale taka, której wskaźnik zakażenia będzie bardzo wysoki. Inne postacie w filmie bagatelizują pojawiającą się epidemię, a Erin podejmuje aktywne kroki, by lepiej poznać wirusa i móc z nim walczyć. Niestety, bohaterka sama zostaje zakażona i ma być przetransportowana do rządowego szpitala. Okazuje się jednak, że nie ma wolnych samolotów, Erin ciężko przechodzi chorobę, ostatecznie umiera w polowym szpitalu, który sama założyła. Tragiczny los pani doktor stawia przed widzem pytanie: dlaczego umarła? Widz nawet jest zszokowany, że Erin umiera w ciągu pierwszych kilkudziesięciu minut filmu. To klasyczny przypadek bohatera, który ma swoją misję i próbuje ją zrealizować za wszelką cenę, nawet jeśli naraża swoje życie. Erin umiera zakażona wirusem, a jej oddanie właściwie niewiele wnosi do walki z nim. Być może reżyser chciał pokazać, że nawet szczytne oddanie jednostki dla wzniosłej sprawy nie ma sensu albo też, w bardzo ciekawy sposób, bo uśmiercając jednego z głównych bohaterów już na początku filmu, pokazał widzom, że w obliczu choroby i śmierci wszyscy są równi i nie obowiązują wówczas żadne inne prawa. Jak można przeczytać w recenzji jednego z widzów:

Ze względu na to, że główni bohaterowie umierają zbyt szybko, nie mamy żadnego wstępu do ich życiowej historii. Widz nie zdąża przeniknąć empatią, a ilość bohaterów przetłacza i przeszkadza w koncentrowaniu się na historii konkretnej jednostki. Narracja zaczyna się drugiego dnia epidemii. Dopiero na końcu filmu dowiadujemy się, co stało przyczyną pandemii i kto pierwszy zachorował (Jelec 2021: 1)¹².

Rzeczywiście, trzeba przyznać recenzentce rację: śmierć wielu bohaterów już na początku filmu powoduje, że widz nie współczuje im, ponieważ widzi tylko urywki ich

¹² Pisownia oryginalna. Reżyser zapewne celowo stosuje taki zabieg: widz nie ma możliwości przywiązania się do bohaterów, a wszechobecna w filmie śmierć sprawia, że ma się poczucie, iż każdy bohater nagle może umrzeć.

życia i nie zna postaci jeszcze na tyle, by rozwinęły się w stosunku do nich jakieś głębsze emocje. Mimo to, śmierć Erin jest wydarzeniem wstrząsającym: intuicyjnie ma się wrażenie, że miała to być główna bohaterka, która być może powstrzyma wirusa. Tymczasem pada ona jego ofiarą, a atmosfera apokalipsy w filmie jeszcze bardziej się pogłębia. Reżyser w bardzo udany sposób buduje napięcie: śmierć bohaterki, która miała wiedzę i potrafiłaby zwalczyć wirusa, sprawia, że widz nie jest wcale pewny, jak skończy się film.

Można zauważyć, że Erin komunikuje się z innymi lekarzami za pomocą środków technologicznych (głównie telefon, ale i środki transportu). Próbuje zatem zwalczać epidemię tymi środkami, które de facto przyczyniły się do jej rozprzestrzenienia i być może ewolucji w kierunku wywołania bardziej śmiertelnej choroby (bo wirus w filmie mutuje i staje się coraz groźniejszy). Komunikacja pani doktor z innymi lekarzami ma służyć właśnie usprawnieniu walki z wirusem i eliminuje też problem kontaktów: nie trzeba podróżować, by spotykać się twarzą w twarz.

W filmie ekspertem od spraw wykorzystania technologii jest bloger Alan Krumwiede. To młody mężczyzna działający w sferze mediów społecznościowych i mający dość liczną grupę fanów. Widz poznaje go tuż po pierwszych zakażeniach tajemniczym wirusem: to on zdobywa nagranie ataku, którego doznaje jeden z zakażonych w autobusie. Wydawnictwo prasowe, do którego idzie z tym newsem, odrzuca ten materiał, a Alan zaczyna działać na własną rękę. Przedstawia w mediach społecznościowych teorię, że tajemniczy wirus to w gruncie rzeczy broń biologiczna stworzona przez koncerny farmaceutyczne, które żadne wpływow i zysków będą teraz próbowały stworzyć szczepionkę i uodpornić nią ludzi. Oczywiście produkcja i rozdysponowanie szczepionek na całym świecie sprawią, że firmy te (i przy okazji również lekarze) będą mieli realny wpływ na politykę i dorobią się fortun. Taką wersję wydarzeń Alan przedstawia w mediach społecznościowych i znajduje uznanie u części internautów. Ponadto, uważa on, że lek o nazwie „forsycja” działa przeciwko objawom wirusa, ale lekarze i koncerny ukrywają prawdę przed społeczeństwem¹³.

Alan, przez wielu uważany za „sumienie społeczeństwa”, działa – podobnie jak doktor Erin – w dobrej wierze i z dobrych pobudek. Próbuje objawić światu prawdę, która

---

¹³ Por. „Epidemia strachu to obraz podsuwający pewne wątpliwości, nie mówiący wprost, ale spoglądający krytycznym okiem na przemysł farmaceutyczny. Który jest czystym biznesem, wykorzystującym nadarżające się okazje. A jaka może być większa okazja niż światowa epidemia, rozprzestrzeniająca się w błyskawicznym tempie po kolejnych kontynentach? To film sugerujący, że potencjalne miliony zarobione na szerzącej się epidemii będą (są) znacznie ważniejsze od milionów ludzkich istnień. Bo przemysł ten, jak każdy inny, kieruje się przede wszystkim chęcią zysku, korzyściami finansowymi. Jest zależny, skomplikowany, stojący w poprzek innych, alternatywnych sposobów leczenia, odrzucających nowoczesną medycynę, zwracających się w kierunku tradycji, natury. Wychodzący z założenia, że skoro nie można na czymś wystarczająco dobrze zarobić, to nie może być to skuteczne. Stąd też orędowników alternatywy najlepiej byłoby jak najszybciej uciszyć, by nie przeszkadzali, nie podsuwali wątpliwości” (Błoński 2011). Pisownia oryginalna.

może okazać się dla ludzi o wiele gorsza niż sama epidemia: według niego to farmaceuci stworzyli wirusa, by się wzbogacić, a ofiary liczone w milionach nie mają żadnego znaczenia. To prawdziwy symbol apokalipsy nowoczesności: koncerty i firmy są w stanie poświęcić ludzkie życie, dokonać zamachu na stary świat i przyzwyczajenia ludzi, a także zniszczyć aktualny porządek społeczny wyłącznie po to, by zarobić. Alan staje się detektywem społeczeństwa, który próbuje odnaleźć prawdę. Ale czy ma rację? Czy Alan sam nie kieruje się chęcią zysku? Czy przedstawia słuchającym go ludziom prawdę. Film nie kategoryzuje postaci na dobre i złe, to do widza należy ocena konkretnych postaci i interpretacja ich zachowań i motywacji. Alan z pewnością jest postacią, którą trudno jednoznacznie ocenić: wydaje się jednak, że rzeczywiście mocno zaangażował się w sprawę rozszyfrowania zagadki pojawienia się wirusa i epidemii, i że coś za tym wszystkim może stać. Czy w rzeczy samej tak jednak jest?

Ostatnia scena w filmie prezentuje pierwszy dzień epidemii wirusa – stanowi kłamrę zamykającą całą kompozycję obrazu S. Soderbergha. Okazuje się, że wirus został wywołany przez dziwne połączenie DNA nietoperza i świni. Wirus zaczął rozprzestrzeniać się począwszy od pracowników rzeźni, przez dostawców mięsa, kucharzy, gości restauracji, aż po ich rodziny, współpracowników i sąsiadów.

W filmie zwraca się uwagę widza na to, jak globalizacja i funkcjonujące we współczesnej cywilizacji mechanizmy oparte są o komunikację międzyludzką. W zasadzie wszystko, co człowiek robi, każde działanie, jest pewnym punktem w łańcuchu procesów czy wydarzeń. W przypadku pojawienia się wirusa, który szybko się rozprzestrzenia i łatwo się nim zakazić, widać to doskonale: epidemia rozpędza się przez samych ludzi, którzy jakoś muszą funkcjonować. Jednak pojawienie się wirusa powoduje, że społeczne mechanizmy przestają funkcjonować, a człowiek zostaje zepchnięty do roli ofiary próbującej odeprzeć tajemniczego wirusa: „Największym pojedynczym zagrożeniem dla dominacji człowieka na naszej planecie jest wirus” – od tego ostrzeżenia doktora Joshui Lederberga, laureata Nobla w dziedzinie fizjologii i medycyny, rozpoczyna się *Epidemia* Wolfganga Petersena¹⁴ (Tvn24.pl 2022)¹⁵.

Jak rozumieć apokaliptyczny wymiar filmu S. Soderbergha? Czy świat w dziele literackim, filmowym czy grze komputerowej musi zostać całkowicie unicestwiony, by jego rzeczywistość uznać za apokaliptyczną? A czy w dziełach mogą występować przynajmniej pierwiastki takiej rzeczywistości? Z pewnością można uznać, że tak jest. Film *Epidemia strachu* przynajmniej w wymiarze symbolicznym jest apokaliptyczny, można nawet nazwać go „zapowiedzią apokalipsy”. Pokazuje, do czego mogą prowadzić pewne

¹⁴ *Epidemia / Outbreak* – amerykański film z 1995 roku w reżyserii Wolfganga Petersena (niemieckiego reżysera, scenarzysty i producenta filmowego i telewizyjnego). Film opowiada o zairskiej osadzie, której ludność wymarła wskutek zakażenia się zmutowaną wersją wirusa Ebola. Wirus przez podróż pułkownika, który akurat wizytuje wioskę, przedostaje się do USA. Jeden z zakażonych umiera w prowincjonalnym miasteczku Cedar Creek, a wkrótce dochodzi w nim do wybuchu epidemii.

¹⁵ <https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/zakazenie-epidemia-szczepionka-apokalipsa-scenariusz-naszej-przyszlosci-jest-juz-napisany,266,4663>, par. 8. (dostęp: 18.06.2022).

niezamierzone skutki wydarzeń i niekontrolowany rozwój technologii (czyli de facto nowoczesność, w której współczesny człowiek funkcjonuje).

Pewne zbiegi okoliczności i przypadki mogą przyczyniać się do pojawienia się nieznanych człowiekowi chorób i potrzeby walki z nimi. Świetnym przykładem jest oczywiście odwołanie do wirusa SARS-CoV-2, z którym świat do dziś walczy, i mimo dysponowania szczepionkami różnych firm, dalej nie istnieją skuteczne leki przeciwko wirusowi, a pandemia trwa. Film można potraktować jako przestrożę przed ogromnym i niekontrolowanym rozwojem cywilizacji i niemożności uzyskania pełnej kontroli nad naturą, która co jakiś czas może występować przeciwko człowiekowi. Temat ten jest szeroko poruszany w kinematografii, co świadczy o świadomości takiego zagrożenia i potrzebie refleksji człowieka nad tym zagadnieniem.

Wymiar apokaliptyczny filmu odnosi się nie tylko do tytułowej epidemii, która oczywiście jest stanem wyjątkowym, podczas którego wiele jednostek umiera, a samo społeczeństwo (światowe) zostaje wyniszczone wskutek wielu ograniczeń narzucanych przez władzę lub właśnie jak w filmie wskutek chaosu i postępującej anarchii. Film w pewnym symbolicznym wymiarze zadaje pytanie o człowieka i człowieczeństwo w czasie epidemii, ale i w szeroko pojętej nowoczesności. Kruchość życia człowieka i jego w gruncie rzeczy bardzo ograniczone możliwości reagowania w czasie kryzysowych sytuacji uświadamiają, że mimo technologii i jej prężnego rozwoju, społeczeństwa mogą być zależne od innych czynników i poddane zdecydowanie bardziej skomplikowanym procesom i próbom w historii.

Konkludując zatem, kino przedstawiające tematykę epidemii (i pandemii) można potraktować jako kino zawierające wątki apokaliptyczne. Znany człowiekowi świat bowiem ginie wraz z ludźmi zakażonymi wirusem i rodzi się „nowa normalność”, w której człowiek musi żyć, by zapewnić byt sobie i bliskim. Nurtujące jest także pytanie o świat po epidemii – tu reżyser w zasadzie zostawia zakończenie otwarte, a widz może jedynie sam wyobrazić sobie „nowy świat”. Z pewnością będzie to przynajmniej częściowo inny świat, co sprawia, że film może też zachęcać do refleksji o przyszłości (postapokaliptycznej).

Kino epidemiczne jest bardzo ważne społecznie i dobrze, że wciąż cieszy się popularnością. Tematy związane z epidemiami chorób i śmiercią ogromnej liczby osób oraz totalnym rozkładem społeczeństwa ciekawią widzów, którzy nie tylko łakną sensacji i emocji, ale poszukują też odpowiedzi na trudne, nurtujące ich pytania. Czy na przykład może powrócić epidemia dżumy, która dziesiątkowała społeczeństwa epoki średniowiecznej? Czy wirus SARS-CoV-2 może zmutować i wykazywać śmiertelność rzędu 15 procent zakażonych? Czy może dojść do pojawienia się nowych chorób zakaźnych albo reaktywacji starych? Takie pytania nie są bezzasadne: dostarczają bowiem widzom refleksji, uczą, jak radzić sobie ze strachem i pozwalają oswoić się z oczywistą prawdą, że epidemie są częścią historii ludzkości, tak samo jak śmierć jest nierozłącznym elementem życia.

Bibliografia

- Afeltowicz Ł., Wróblewski M. (2018), *Epidemie, nowoczesność i apokalipsa zombie. Motywy chorób zakaźnych w kulturze popularnej jako wyraz lęków społecznych*, „Kultura współczesna”, nr 2, s. 93-95, <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/5426/Epidemie%2c%20no>

- woczesność%20i%20apokalipsa%20zombie.%20Motyw%20chorób%20zakaźnych%20w%20kulturze%20popularnej%20jako%20wyraz%20lęków%20społecznych.pdf?sequence=1 (dostęp: 14.03.2022).
- Alteide D. (2002), *Creating Fear: News and the Construction of Crisis*, New York.
- Biblia Tysiąclecia, Ap1-22., <https://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=406> i dalsze strony (dostęp: 03.06.2022).
- Błoński T., *Forsycja*, <https://www.filmweb.pl/film/Contagion+-+Epidemia+strachu-2011-559895/discussion/forsycja,1760897> (dostęp: 14.03.2022).
- Contagion – Epidemia strachu*: <https://www.filmweb.pl/film/Contagion+-+Epidemia+strachu-2011-559895> (dostęp: 14.03.2022).
- Gąska P., 2016, *Historia rozwoju konwencji postapokaliptycznej jako odbicie lęków kultury zachodniej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF – Philologia”, t. 34, nr 2, s. 14, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_ff_2016_34_2_13 (dostęp: 14.03.2022).
- Globan Klas T. (2009), *Media i terroryści. Czy zastraszą nas na śmierć?* Kraków.
- Hasło: *apokalipsa*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Apokalipsa> (dostęp: 14.03.2022).
- Hasło: *Ragnarök*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Ragnar%C3%B6k> (dostęp: 14.03.2022).
- Hodalska M., 2014, *Pandemie w kulturze strachu*, [w:] *Komunikowanie w ochronie zdrowia – interpersonalne, organizacyjne, medialne*, red. T. Goban-Klas, Warszawa, s. 1, https://www.researchgate.net/profile/Magdalena-Hodalska-2/publication/282107261_Pandemics_in_the_Culture_of_Fear/links/578e883108ae35e97c3f7354/Pandemics-in-the-Culture-of-Fear.pdf (dostęp: 14.03.2022).
- Jelec W., „*Contagion – epidemia strachu*” – film, który stał się naszą rzeczywistością, <https://cdn.ug.edu.pl/70763/contagion-epidemia-strachu-film-ktory-stal-sie-nasza-rzeczywistoscia/> (dostęp: 14.03.2022).
- Kutyła D., 2019, *Postapokaliptyczna przyszłość świata w kinematografii*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. 16, nr 1, http://wrh.edu.pl/wp-content/uploads/2019/11/WRH_16_1_167_180-2.pdf (dostęp: 14.03.2022).
- Nijakowski L. (2011), *Popularne postapokalipsy późnej nowoczesności*, „Colloquia Anthropologica et Communicativa: Mit, prawda, imaginacja”, t. 3.
- Nijakowski L. (2020), *Postapokalipsy ekologiczne jako ćwiczenie wyobraźni apokaliptycznej*, „Kultura Współczesna”, nr 2, s. 98-112.
- Ostatnie Odliczanie: 1 Dzień Do Apokalipsy Majów*, <https://pl.wordssidekick.com/20196-final-countdown-1-day-until-mayan-apocalypse> (dostęp: 14.03.2022).
- Parandowski J. (1992), *Mitologia. Wierzenia i podania starożytnych Greków i Rzymian*. Londyn.
- Wójcikowska-Jakubiec E., *Czym jest właściwie postapo?*, <https://ostatniatawerna.pl/czym-jest-wlasciwie-postapo/> (dostęp: 14.03.2022).
- Zaraz nam tu syfa przyniesie. Brawa szybko umilkły, przyszedł hejt*, <https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/zakazenie-epidemia-szczepionka-apokalipsa-scenariusz-naszej-przyszlosci-jest-juz-napisany,266,4663> (dostęp: 14.03.2022).

Zeszyty Studenckiego Ruchu Naukowego
Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, 2022, tom 31, część 1

Fascicles of Student Scientific Movement
the Jan Kochanowski University in Kielce, 2022, volume 31, part 1

MAGDALENA PIERZCHAŁA-ANGIELSKA, MARCIN BIS

Studenci III roku bezpieczeństwa narodowego, studia I stopnia
Akademię Studenckie Koło Naukowe
Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim
Students of the third year of National Security, first cycle studies
Student Scientific Association of the College of Business and Entrepreneurship
College of Business and Entrepreneurship in Ostrowiec Świętokrzyski

Haktywizm grupy Anonymous w kontekście wojny Rosji przeciwko Ukrainie

Hactivism of Anonymous group in the context of Russian war against Ukraine

Summary: The Russian invasion on the Ukrainian territory in February 2022 disturbed the current world order. The hybrid character of this war made hactivists from Anonymous group engage in it. The aim of this paper is, therefore, to analyse the appropriateness and legality of hacker activities by members of Anonymous group against the Russian state. On the assumption that hacker activities are illegal under applicable law, the authors prove that during war, this kind of activities in cyberspace becomes justified and constitutes a weapon to fight the aggressor.

Key words: hactivism, war, Anonymous, cyberspace, law.

Wprowadzenie

We współczesnym świecie prowadzenie działań wojennych nie ogranicza się jedynie do konwencjonalnych działań rozgrywających się na polu walki. Takim polem staje się również sfera gospodarcza, a przede wszystkim – informacyjna. Wojna przybiera postać hybrydowej rywalizacji pomiędzy dwiema stronami (zasadnym jest określenie „strona”, bowiem mogą to być zarówno pojedyncze państwa, jak również bloki państw). Z pewnością o zjawisku hybrydowości możemy mówić od 2006 roku, kiedy termin ten został po raz pierwszy użyty przez Franka Hoffmana w stosunku do konfliktu zbrojnego między Izraelem a Hezbollahem (Hoffman 2007: 23-24). Hybrydowy charakter był równoznaczny z nową jakością konfliktów zbrojnych w okresie po zakończeniu zimnej wojny. Zwracano uwagę przede wszystkim na asymetryczność konfliktów, która stała się prawidłowością implementowaną w dyskurs współczesnych konfliktów (Arrequin-Toft 2001: 94-95).

Istotnym jest, iż konflikty zbrojne, będąc częścią życia społecznego, przekształcają się wraz z jego zmianą. Dzisiaj szczególne znaczenie dla ich ewolucji wydają się mieć zmiany na poziomie systemu międzynarodowego, utożsamiane z procesami globalizacji oraz wirtualizacji życia społecznego.

Odhodzenie od tradycyjnej, charakterystycznej dla systemu westfalskiego formuły konfliktów oznaczało, że przede wszystkim w Europie na przełomie XX i XXI wieku ukształtował się nowy typ prowadzenia walki, uwzględniającej wykorzystywanie różnych metod. Określono to mianem nowej, niekonwencjonalnej wojny, konfliktu postmodernistycznego, lub konfliktu niskiej intensywności (Kaldor 1999: 2-3). Istotną cechą takich konfliktów jest niezwykła złożoność i zacieranie różnic między działaniami wojennymi, a usprawiedliwianiem tych działań z perspektywy praworządności i ogólnych przyjętych zasad obowiązujących graczy na arenie międzynarodowej.

W obliczu tak skomplikowanego zjawiska, jakim jest współczesna wojna, należy poddać analizie działania w sferze wirtualnej, która z pewnością stanowi jeden z podstawowych filarów niekonwencjonalnej walki. Dlatego autorzy niniejszego artykułu zwracają szczególną uwagę na zaangażowanie grupy Anonymous w wojnę pomiędzy Rosją a Ukrainą, która *de facto* zaczęła się już w 2014 roku po wydarzeniach tzw. rewolucji godności. Wówczas anektowano Półwysep Krymski, który przez Rosjan był uważany na przyładek tzw. „ruskiego mira” w Ukrainie, jak również dokonano inwazji militarnej na część terytoriów w obwodzie Donieckim i Ługańskim. Skutkiem tego było przejęcie przez Rosję kontroli nad Półwyspem Krymskim i utworzeniem samozwańczych republik separatystycznych w obrębie donieckiego i ługańskiego obwodów – tzw. ŁNR i DNR. Zatem wirtualizacja wojny jest kolejnym krokiem na drodze do podkreślenia hybrydowości współczesnych konfliktów. Autorzy stawiają hipotezę, iż działania grupy Anonymous w kontekście wojny w Ukrainie są skutecznym narzędziem walki implementowanym w sferę informacyjną tej rywalizacji. Zasadnym jest więc poddanie analizie kwestię legalności działań grupy Anonymous zaangażowanej w wojnę Rosji przeciwko Ukrainie. Zatem nasuwają się pytania, czy zaangażowanie zespołu hakerów w działania wojenne po jednej ze stron są zgodne z normami prawa oraz jaki skutek przynoszą tego rodzaju działania w kontekście działań wojennych? Celem niniejszego artykułu jest analiza zasadności oraz legalności działań hakerskich podejmowanych przez członków grupy Anonymous wobec państwa rosyjskiego

Aby zweryfikować postawioną hipotezę oraz odpowiedzieć na powyższe pytania, autorzy zastosowali szereg metod badawczych właściwych dla nauk społecznych. Wykorzystano więc następujące metody badawcze: analizę treści, metodę porównawczą, metodę historyczną, metodę decyzyjną oraz metodę indywidualnych przypadków. W związku z tym, iż praca dotyczy sfery wirtualnej, zastosowaną również metodę net-scoutingu, stanowiącej jedną z metod jakościowych, polegających na analizie treści zawartych w Internecie. Miała ona charakter przede wszystkim site-centriczny, czyli podmiotem badań była witryna internetowa z określoną treścią i przekazem.

Jednak zanim analizie zostaną poddane konkretne działania grupy Anonymous, które stanowią treść narracyjną w niniejszym artykule, należy zastanowić się na zjawiskiem haktywizmu jako przestrzeni funkcjonowania hakerów na całym świecie.

Wirtualizacja nieposłuszeństwa społecznego – zjawisko haktywizmu

W końcu lat 90. XX wieku dostęp do Internetu był na tyle powszechny, iż umożliwiał masowe uczestnictwo w sieciowych demonstracjach politycznych, które stały się jedną z najwcześniejszych form elektronicznego protestu. Informacja o tego rodzaju aktywności następnie przenikała poza sieć, implikując aktywność offline – czyli bezpośrednie działania społeczne na masową skalę. Wówczas niezadowolenie w sieci było spowodowane przede wszystkim ograniczeniami wolności wypowiedzi, monopolizacją źródeł przekazu, manipulowaniem informacjami czy lobbieniem (Lakomy 2013: 182-183). W tym kontekście ukształtowało się pojęcie elektronicznego nieposłuszeństwa obywatelskiego, które inaczej można przedstawić jako forma pozbawionego przemocy elektronicznego protestu przeciwko instytucjom lub osobom podejmującym nieetyczne lub bezprawne czynności (Wray 1999: 108). Warto zaznaczyć, iż w tym typie działań niszczenie cudzych zasobów w sposób bezpośredni, fizyczny, jest niedozwolone, bowiem akcje protestacyjne mają być realizowane tak, aby atakowani doznawali uszczerbku polegającego na utrudnianiu normalnego funkcjonowania bądź też jego całkowitego uniemożliwienia.

Haktywizm jest więc zjawiskiem polegającym z reguły na symbiozie anonimowej aktywności politycznej i technologicznej w celu zmanifestowania sprzeciwu wobec działań w sferze szeroko rozumianej polityki (Lakomy 2013: 183). Haktywizm polega na wykorzystywaniu komputerów i sieci komputerowych jako środka protestu i manifestacji określonych żądań politycznych. W tej konwencji narracyjnej Alexander Samuel z Uniwersytetu Harvarda twierdzi, że haktywizm jest pokojowym, niemilitarnym, wykorzystywaniem nielegalnych lub prawnie niejednoznacznych cyfrowych narzędzi do osiągnięcia konkretnych celów politycznych (Lakomy 2015: 124-125). Tym niemniej warto zauważyć, że określenie haktywizm zostało użyte już w 1995 roku przez Jasona Sacka, lecz do szerszego użytku trafiło rok później za sprawą działań grupy hakerów Cult of the Dead Cow. Zatem haktywizm zaczął oznaczać aktywność w Internecie polegającą na stosowaniu metod hakerskich w celu osiągnięcia celów politycznych lub społecznych. Obiektem ataków haktywistów są zwykle konta e-mailowe, witryny powiązane ze zwalczanym światopoglądem czy grupą społeczną. Haktywiści często stosują metodę ataku nazywaną DoS (ang. Denial of Service), której celem jest zablokowanie usługi sieciowej lub systemu komputerowego przez przeciążenie serwerów lub aplikacji obsługującej określone dane. Ataki tego typu opierają się na założeniu, że każdy serwer może obsłużyć w danym czasie określoną liczbę zapytań płynących z sieci. Wysłanie przez haktywistę bardzo dużej ilości danych w krótkim czasie powoduje, iż serwer nie będzie w stanie działać prawidłowo, w związku z czym nastąpi odmowa usługi, a strona internetowa będzie niedostępna. Odmianą ataku DoS, która również często jest wykorzystywana przez grupy hakerów, jest DDoS (ang. Distributed Denial of Service). Atak DDoS jest przeprowadzany równocześnie z wielu komputerów w celu zajęcia wszystkich wolnych zasobów. Do przeprowadzenia ataku często wykorzystuje się komputery zombie, czyli komputery, nad którymi przejęto kontrolę (niejednokrotnie bez wiedzy ich właścicieli) za pomocą specjalnego oprogramowania. Zainfekowane komputery na sygnał sprawcy zaczynają atakować system kompute-

rowy ofiary wysyłając ogromną liczbą zapytań, których system ofiary nie jest w stanie obsłużyć. Metodą taką posłużyli się hakerzy atakujący portale rządowe w Estonii w 2007 roku. Co więcej, istnieje jeszcze metoda określana mianem DRDoS (ang. Distributed Reflected Denial of Service), stanowiąca odmianę ataku DoS. Atak ten polega na generowaniu specjalnych pakietów SYN, które powodują zalewanie ofiary ogromną liczbą pakietów z wielu hostów, co bardzo utrudnia wykrycie rzeczywistego źródła ataku (Wrona 2020: 332-333).

Ważnym elementem ruchu hakywistów, na którym opiera się ich działalność, jest specyficzna etyka, odnosząca się do idei wolności słowa. Jej kanonem jest nieskrępowane prawo do informacji, nawet w sytuacji, gdy znajdują się one w cudzych komputerach. Dlatego wejście i „złamanie” obcego komputera, jak również ściągnięcie programów lub danych, dla hakywistów nie jest etycznie naganne. Stąd też przejęcie danych z komputerów instytucji rządowych czy korporacyjnych w celu ich upublicznienia jest wręcz moralnym obowiązkiem hakywistów. Co więcej, hakywiści ustanowili swoisty etos postępowania i radyklany, rebeliancki duch, poczucie walki w słusznej sprawie i spełnienia się w niej (Lakomy 2013: 185). Warto jednak jednoznacznie stwierdzić, iż hakywizm, zdaniem autorów, nie jest jedną z form cyberterroryzmu. Istnieją bowiem opinie, iż działania hakywistów można zakwalifikować do jednej z trzech form cyberterroryzmu, odwołując się w tym zakresie przede wszystkim do pracy D. E. Denninga *Activism, Hactivism and Cyberterrorism: The Interest as a Tool for Influencing Foreign Policy*. Tym niemniej, zdaniem gen. Romana Polki, cyberterroryzm jest nowym kierunkiem destruktywnego działania, polegającego na wykorzystywaniu informacji jako narzędzia walki (Polko 2001: 9-11). Nie ulega jednak wątpliwości, iż postrzeganie hakywistów jako cyberterrorystów zależy przede wszystkim od punktu widzenia, bowiem w ten sposób postrzegani są oni przez rządy państw i korporacji, przeciwko którym skierowane są działania grup hakywistów.

Interesującym faktem jest to, iż hakywiści nie wzbraniają się przed włamaniami do systemów informatycznych w poszukiwaniu niejawnych dokumentów czy tworzeniem „politycznych” wirusów. Egzemplifikacją tego typu działań był program *Injustice* z 2001 roku, którego celem było ujawnienie informacji o zabiciu dwunastoletniego Palestyńczyka w Strefie Gazy (Leyden 2001, et al.). Mimo to, warto zaznaczyć, iż hakywiści preferują z reguły metody nieinwazyjne i interaktywne, co oznacza zaangażowanie większej rzeszy użytkowników (Lakomy 2013: 185-186).

Jednym z najistotniejszych elementów hakywizmu jako formy sieciowej demokracji obywatelskiej, są tzw. kolektywy hakywistów. Możemy do nich zaliczyć, między innymi: już wspomniany Cult of the Dead Cow, Electronic Disturbance Theatre, Chaos Computer Club, LulzSec oraz obecnie najsłynniejszy ruch Anonymous. Aktywność Anonymous jest dzisiaj znana przede wszystkim z zaangażowania w wojnę Rosji przeciwko Ukrainie. Warto więc zastanowić się, jak działania tej grupy hakywistów są postrzegane przez opinię międzynarodową oraz w jakim stopniu są one zgodne z ogólnie przyjętymi normami praworządności.

Anonymous jako jeden z filarów wojny hybrydowej

Podążając w duchu przyjętej w niniejszym artykule konwencji narracyjnej, grupę haktywistów Anonymous można z pewnością określić mianem współczesnych „bojowników” sprzeciwiających się łamaniu praw obywatelskich, ograniczeniu wolności, a przede wszystkim niesprawiedliwej i irracjonalnej wojnie, którą prowadzi Rosja w stosunku do Ukrainy.

Działania grupy Anonymous stały się powszechnie znane przede wszystkim wskutek ich sprzeciwu wobec przyjęcia ustawy ACTA. W 2012 roku ataki hakerskie związane z tą ustawą zostały przeprowadzone na strony rządowe i korporacyjne m.in. w takich państwach jak USA, Polska, Irlandia, Słowenia oraz Francja. Haktywiści związani z ruchem Anonymous ujawnili adresy e-mail, loginy i hasła niektórych polityków, w tym wielu polityków w Polsce popierających przyjęcie tej ustawy. Zostały również ujawnione różnego rodzaju informacje dotyczące życia prywatnego owych polityków, co odbiło się głośnym echem w mediach, stanowiąc dla wielu „sensację” oraz otwierające oczy na rzeczywisty stan życia politycznego w kraju i za granicą. Działalność grupy Anonymous była skierowana nie tylko na konkretnych polityków, lecz na całe systemy informatyczne, co więcej obejmujące często rządowe systemy. Zaangażowanie haktywistów z grupy Anonymous osiągnęło zamierzony cel i zwróciło uwagę opinii publicznej na treść ustawy ACTA, która w zdecydowany sposób naruszała wolność dostępu do informacji. Skutkiem tego było odrzucenie przez Parlament Europejski pierwotnego projektu tej ustawy. Uwzględniono wówczas żądania środowiska protestującego i zachowano określony parytet w dostępie do informacji odpowiadający obydwu stronom (Kewlani 2021: 87-88).

Stany Zjednoczone w związku z sprzeciwem wobec ACTA również miały problemy z Anonymous, bowiem zostały zaatakowane strony CIA. Dodatkowo została upubliczniona kodowana telekonferencja pomiędzy FBI a Scotland Yardem, która dotyczyła ataków hakerskich (Kewlani 2021: 90).

Warto zaznaczyć, że haktywizm, w tym działania grupy Anonymous, nie są jednorodną formą działalności w cyberprzestrzeni. François Paget wyróżnił trzy grupy aktywistów w cyberprzestrzeni. Anonymous zaliczył do grupy, której funkcjonowanie obejmuje włamanie na witryny internetowe, zdobywanie poufnych informacji oraz blokowanie określonych usług sieciowych. Często dane te mają istotną wartość w kontekście bieżącej debaty publicznej, tak na poziomie regionalnym, państwowym, jaki międzynarodowym (Paget 2012: 14-16). To właśnie François Paget nazwał grupę Anonymous „cyberwojownikami”. Działają oni przede wszystkim w obronie określonych wartości lub postaw politycznych właściwych danemu państwu. W tej perspektywie działalność „cyberarmii”, którą obecnie stanowią haktywiści z grupy Anonymous, ma często kontekst międzynarodowy lub objawia się w trakcie konfliktów zbrojnych. W porównaniu do konwencjonalnego haktywizmu inne są więc nie tylko jego motywacje, ale także stosowane metody działania (Paget 2012: 18-21).

Haktywizm oraz zaangażowanie różnych grup hakerskich w działania polityczne oraz w obecnych czasach również militarne spowodowało potrzebę wprowadzenia określonych regulacji, skierowanych przede wszystkim na ochronę jednostki w świecie wirtualnym. Podstawowym instrumentem takiej ochrony jest prawo, a zwłaszcza normy re-

gulating cyberprzestrzeń. Dokumenty takie powstają zarówno w NATO, które uznało cyberprzestrzeń jako czwartą przestrzeń działalności militarnej państw (po siłach lądowych, powietrznych i morskich), jak również i w innych instytucjach międzynarodowych oraz poszczególnych państwach (Wrona 2020: 45-46).

Największy wpływ na ujednoczenie przepisów dotyczących cyberprzestępczości ma Rada Europy, która opracowała Konwencję o cyberprzestępczości. W tym kontekście istotnym jest zacieśnienie współpracy międzynarodowych organów ścigania – Interpolu, Europolu, i Europejskiego Centrum do spraw Walki z Cyberprzestępczością. Celem konwencji jest zapewnienie ochrony użytkowników cyberprzestrzeni oraz bezpieczeństwa sieci (Tarnogórski 2009: 78-80).

Konwencja ta kategoryzuje czyny cyberprzestępczości w następujący sposób:

Kategoria I – przestępstwa przeciwko poufności, integralności i dostępności danych informatycznych i systemowych :

- Nielegalny dostęp do systemu informatycznego
- Nielegalne przechwytywanie danych
- Naruszanie integralności danych
- Naruszanie integralności systemu
- Niewłaściwe użycie urządzeń

Kategoria II – przestępstwa komputerowe:

- Fałszerstwo komputerowe
- Oszustwo komputerowe

Kategoria III – przestępstwa ze względu na charakter zawartych informacji:

- Przestępstwa związane z pornografią dziecięcą

Kategoria IV – przestępstwa związane z naruszeniem praw autorskich i praw pokrewnych (Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości 2015, et al.).

24 lutego 2022 roku Rosja dokonała inwazji na Ukrainę. Czyn ten natychmiast został potępiony przez wszystkie kraje europejskie i większość państw z innych kontynentów. Zdecydowany sprzeciw wobec agresji Rosji najbardziej widoczny jest w nałożonych sankcjach zarówno na przywódców rosyjskich, jak i na towary oraz usługi importowane bądź eksportowane z i do państwa rosyjskiego. Jedną z najdotkliwszych jest z pewnością wyłączenie części rosyjskich banków z systemu SWIFT, jak również zamknięcie przestrzeni powietrznej dla samolotów rosyjskich w Unii Europejskiej. Oczywiście pamiętać należy, iż Ukraina broni się dzielnie, pozostawiona przed ostrzałem rosyjskich wojsk, zaś sami Rosjanie o rzeczywistych powodach rozpoczęcia zbrojnych działań albo nie wiedzą (ze względu na propagandę w mediach rosyjskich), albo pozory nieświadomości zachowują.

Sytuacja mająca miejsce w Ukrainie nie mogła nie zwrócić uwagi grupy Anonymous, która, jak wspomniano już we wcześniejszych rozważaniach, jest grupą hakerską zrzeszającą członków z całego świata. W kontekście wojny Rosji przeciwko Ukrainie działania Anonymous były skierowane przede wszystkim przeciwko oficjalnym stronom oraz rządowym instytucjom państwa rosyjskiego. W wyniku ich działań sparaliżowano między innymi funkcjonowanie Roskosmosu, instytucji kontrolującej działania rosyjskich satelitów w kosmosie.

Oczywiście pozostaje kwestia, czy Anonymous jest grupą altruistyczną? Czy może bardziej o charakterze, jednak, terrorystycznym? Według Macieja Góry, eksperta z Instytutu Kościuszki, odpowiedź nie jest w pełni jednoznaczna, albowiem bardzo trudno jest zidentyfikować i namierzyć, kto tak naprawdę ukrywa się pod charakterystyczną już i rozpoznawalną na całym świecie maską Anonymous. Część osób działających pod tym szyldem może mieć inny niż prospołeczny interes. Jednakże większość ich działań na przestrzeni lat była powodowana ideologicznie i związana była z walką o wolność słowa, i reagowaniem na patologie, jakich dopuszczały się wielkie korporacje czy rządy państw (Wysocka 2020, et al.)

Grupa Anonymous angażując się po stronie Ukrainy i zasadniczo całego zachodniego świata wręcz deklaruje stan wojny w stosunku do państwa rosyjskiego. Przy czym również bardzo znamienne jest to, iż atak ten nie jest skierowany w społeczeństwo rosyjskie, które wręcz jest przez członków grupy uspakajane, o czym można było dowiedzieć się za pośrednictwem komunikatów umieszczanych przez Anonymous w mediach społecznościowych, przede wszystkim Twitterze: „*Chcemy, żeby rosyjscy obywatele zrozumieli, że dobrze wiemy jak trudno jest sprzeciwić się dyktatorowi ze strachu przed represjami*” (Polska Agencja Prasowa 2022, et al.). Na tym samym portalu wystosowali również wiadomość do Władimira Putina: „*Związek Radziecki poległ wiele lat temu, ale świat nie zapomniał brutalności tego reżimu. Ludzie z całego świata będą ci stawiać opór na każdym kroku. To nie jest wojna, którą wygrasz*” (Polska Agencja Prasowa 2022, et al.).

W dniu inwazji Rosji na Ukrainę Anonymous poprzez zastosowanie DDoS zaatakowali rosyjski serwis medialny RT. Co więcej, atakowi zostały poddane serwisy rządowe, a najbardziej dotkliwe były skierowane wobec Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej oraz Gazpromu, rosyjskiego giganta surowcowego.

Pod presją działań grupy hakerów znalazła się również telewizja publiczna, która wskutek owych ataków 26 lutego b.r., w trzeciej dobie ataku Rosji na Ukrainę, emitowała przekazy telewizji ukraińskiej. Opinia publiczna Rosji tym samym została poinformowana o rzeczywistych działaniach wojska rosyjskiego na terytorium Ukrainy. Tło przekazu stanowiła narodowa muzyka Ukrainy i jej symbole narodowe.

Przechwycono także rosyjską komunikację wojskową, która kompletnie nie była przygotowana na tego typu działanie. Anonymous podali częstotliwość, jak również krótkie nagrania żołnierzy rosyjskich z momentu przeprowadzania działań wojennych.

Działania Anonymous dotknęły również Białorusi, która jest sprzymierzeńcem Kremła w tej wojnie. Zablokowany został dostęp do stron Białoruskiego Ministerstwa Komunikacji i Informatyzacji. Przy czym warto wspomnieć, że przed tym atakiem prezydent Białorusi Aleksander Łukaszenko został poinformowany o planach i o tym, iż w momencie zrezygnowania z pomocy Rosji, atak grupy Anonymous nie będzie miał miejsca.

Wspomniany we wcześniejszych rozważaniach atak na rosyjskie media został powtórzony 28 lutego, lecz tym razem poprzedzony apelem wystosowanym na stronach rosyjskiej agencji TASS, w którym ogłoszono, iż: „*Władimir Putin zmusza do kłamstwa i stwarza zagrożenie dla całego świata. To nie wojna Rosjan, powstrzymajmy go!*” (Gorzowska 2022, et al.). Podobny cyberatak dotknął stację telewizyjną RBK oraz internetowe wydanie gazety „Izvestia”. Niemniej jednak hakerom z grupy nie udało się przejąć kontroli nad wszystkimi częściami zaatakowanego systemu. Faktem natomiast jest, iż

grupa przyznała się do blokady stron: sovam.com, com2com.ru, ptt.ru, mail.ru, government.ru, kremlin.ru, rt.com.

Atak Rosji na Ukrainę jest dla wielu największą tragedią od czasów II wojny światowej. Jest to wojna, która była zaskoczeniem dla wszystkich – zarówno ekspertów z dziedziny bezpieczeństwa, jak również każdego pojedynczego mieszkańca zachodniego, demokratycznego świata. Tym niemniej, wojsko ukraińskie stawia skuteczny opór rosyjskim najeźdźcom, a grupa Anonymous jest, jak wynika z powyższych rozważań, skutecznym środkiem walki.

Wnioski

Zaangażowanie hakywistów z grupy Anonymous w wojnę Rosji przeciwko Ukrainie spełniło dwa niezwykle ważne zadania. Po pierwsze, poprzez złamanie systemów zabezpieczeń kanałów informacyjnych udało się dostarczyć rosyjskiemu społeczeństwu informację o rzeczywistych działaniach wojska rosyjskiego na terytorium Ukrainy. Stanowiło to zaprzeczenie oficjalnej, propagandowej narracji kierowanej przez kanały masowego przekazu w Rosji do zwykłych obywateli. Po drugie, działania grupy Anonymous sprzyjały zablokowaniu niektórych strategicznie ważnych domen internetowych oraz stron internetowych rosyjskich instytucji rządowych.

Jest to niezwykle wyczyn, bowiem jak zostało wspomniane w powyższych rozważaniach, Anonymous wypowiedział cyberwojnę państwu rosyjskiemu. Rzecz jasna spotkało się to z natychmiastową reakcją ze strony rosyjskich środowisk hakerów, którzy wypowiedziały walkę przeciwko Anonymous. W ten sposób, można stwierdzić, iż wojna trwa nie tylko na polu bitwy, lecz została również przeniesiona do sieci, co stanowi jeden z charakterystycznych przejawów współczesnych hybrydowych konfliktów.

Warto również podkreślić, iż szeroko dyskutowana kwestia legalności działań grupy Anonymous w kontekście tej wojny sprowadza się jedynie do eksperckiej debaty na ten temat, gdyż w rzeczywistości każdy atak hakywistów, który dochodzi do skutku, jest bezprecedensową pomocą w walce z rosyjską agresją. Mimo istnienia wielu regulacji prawnych, zwłaszcza tych zawartych między poszczególnymi państwami, działania grupy Anonymous stanowią skuteczne narzędzie walki.

Bibliografia

- Arrequin-Toft I. (2001), *How the Weak Win Wars?*, „International Security” nr 1, vol. 26, s. 93-102.
- Gorzowska K. (2022), *Anonymous atakuje Rosję – hakerzy na froncie cyberwojny*, <https://www.prawo.pl/prawo/wojna-cybernetyczna-z-rosja-aspekty-prawne,513867.html> (dostęp: 3.03.2022).
- Hoffman F. (2007), *Conflict in the 21th Century. The Rise of the Hybrid Wars*, Arlington.
- Kaldor M. (1999), *New and Old Wars. Organized Violence in a Global Era*, Cambridge.
- Kewlani L. (2021), *Anonymous Method*, Morrisville.
- Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzona w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r., Dz.U. 2015 poz. 728, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=W-DU20150000728>.

- Lakomy M. (2013), *Demokracja 2.0. Interakcja polityczna w nowych mediach*, Kraków.
- Lakomy M. (2015), *Cyberprzestrzeń jako nowy wymiar rywalizacji i współpracy państw*, Katowice.
- Leyden J. (2001), *Pro-Palestinian virus raises its head*, „The Register”, https://www.theregister.com/2001/03/20/propalestinian_virus_raises_its_head/ (dostęp: 12.02.2022).
- Paget F. (2012), *Hacktivism: Cyberspace Has Become the New Medium for Political Voices*, McAfee Labs White Paper, (Pozyskano z: <https://www.mcafee.com/us/resources/white/papers/wp-hacktivism.pdf>).
- Polska Agencja Prasowa, <https://www.pap.pl/aktualnosc/news%2C1105172%2Cukrainskie-media-grupa-anonymous-zhakowala-rosyjskie-panstwowe-kanaly> (dostęp: 5.03.2022).
- Polko R. (2001), *Terroryzm jako zagrożenie cywilizacji XXI wieku*, Warszawa.
- Tarnogórski R. (2009), *Konwencja o cyberprzestępczości – międzynarodowa odpowiedź na przestępczość ery informacyjnej*, [w:] *Bezpieczeństwo teleinformatyczne państwa*, red. M. Madej, M. Terlikowski, Warszawa, s. 72-96.
- Wray S. (1999), *On electronic civil disobedience*, „Peace Review” vol. 11, s. 107-111.
- Wrona J. (2020), *Cyberprzestrzeń a prawo międzynarodowe*, Warszawa.
- Wysocka K. (2022), *Wojna w sieci. Hakerzy z Anonymous po stronie Ukrainy. Właśnie zaatakowali satelity szpiegowskie Rosji*, <https://www.euractiv.pl/section/gospodarka/news/ukraina-rosja-wojna-anonymous-atak-hakerzy-komputery-sankcje-atak-agresja-polska/> (dostęp: 10.03.2022).

Zeszyty Studenckiego Ruchu Naukowego
Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, 2022, tom 31, część 1

Fascicles of Student Scientific Movement
the Jan Kochanowski University in Kielce, 2022, volume 31, part 1

TETIANA SOKOLOVSKA

Studentka I roku instrumentalistyki, studia I stopnia

Koło Naukowe Pianistów Akademii Muzycznej w Łodzi

Akademia Muzyczna im. Grażyny i Kiejstuta Bacewiczów w Łodzi

Student of the first year of Instrumental Studies, first cycle studies

The Scientific Association of Pianists of the Grażyna and Kiejstut Bacewicz University of Music in Łódź

The Grażyna and Kiejstut Bacewicz University of Music in Łódź

Inspiracje folklorem w twórczości wybranych kompozytorów ukraińskich jako przejaw idei wolności i patriotyzmu

Folklore inspirations in the work of selected Ukrainian composers
as the manifestation of the concept of freedom and patriotism

Summary: This scientific paper presents the most important aspects of the musical culture of Ukraine of the 19th and 20th centuries, with two extraordinary composers – Mykola Leontovych and Myroslav Skoryk – who greatly contributed to its development. In spite of strict censorship imposed by Russian and Soviet authorities, their posture and creative output inspired by Ukrainian folklore was often the medium to transmit the concept of freedom and patriotism, which united the nation in its attempts to protect its identity. Analysis of literature and available sources enabled presenting the work of the above-mentioned composers and determine their contribution not only to preserving the extremely beautiful Ukrainian folklore, but also to collecting and nurturing a rich cultural heritage.

Key words: Ukrainian music, musical culture, Ukrainian composers, Ukrainian folklore melodies, Ukrainian folklore, musical art of the 19th and 20th centuries.

Wprowadzenie

Życie muzyczne Ukrainy oraz jej kultura od wieków stanowiły atrakcyjny obszar badawczy dla historyków, muzykologów czy etnografów, którzy chcieli poznać tajemnice niezwykłego dziedzictwa, pielęgnowanego przez naród cieszący się opinią muzycznego, ogromnie przywiązanego do rodzimych tradycji, pielęgnującego idee wolności i patriotyzmu. Powszechną formą muzykowania był śpiew, w szczególności zbiorowy. Pieśni tworzone przez ludność miały różnorodną treść, charakter, wywoływały określone emocje, z reguły były wykonywane zespołowo i bez akompaniamentu. Ukraińska muzyka choć

ralna wyrażała mądrość narodu, porywające pragnienia, idee wolnościowe, umiłowanie ziemi ojczystej, marzenia o świetlanej przyszłości. Na przełomie XIX i XX wieku część terytorium Ukrainy leżała w obrębie ówczesnego Cesarstwa Rosyjskiego. Język ukraiński został prawie całkowicie wycofany przez władze rosyjskie. Ograniczenia objęły sferę kultury i sztuki, czemu starali się przeciwstawiać kompozytorzy ukraińscy. Począwszy od działalności ukraińskiego prekursora i twórcy muzyki XIX wieku Mykoły Łysenki, sztuka chóralna rozwijała się w różnych gatunkach muzycznych (kantaty, suity, pieśni), zawierających teksty literackie odzwierciedlające ducha narodu. Wielogłosowość w muzyce chóralnej uważa się dziś za najcenniejszą zdobycz kultury muzycznej Ukrainy, w czym wielkie zasługi położył wybitny kompozytor i folklorysta XIX i XX wieku – Mykoła Leontowycz. Opracowane przez niego utwory ukazują szlachetne piękno śpiewu ludowego, zaś styl *a cappella* stał się dla niego podstawową formą twórczą, sposobem opanowania i przekazywania uczuć i pragnień narodu. Warto dodać, że Mykoła Leontowycz jest uważany za prekursora stylu chóralnego *a cappella* w muzyce ukraińskiej (Довженко 1947: 9).

Druga połowa XX wieku stanowi ważny etap w historii muzyki ukraińskiej, przede wszystkim ze względu na rozpowszechnienie nowych stylów oraz nurtów muzyki awangardowej, która stawia kompozytorów ukraińskich obok innych twórców europejskich (Корній, Сютя 2014: 498). Warto tu wymienić najstarszych przedstawicieli, których twórczość stanowiła fundament rozwoju modernizmu w muzycznej kulturze ukraińskiej, takich jak m.in. Borys Latoszynski, Łew Rewucki, Stanisław Ludkiewicz, Mykoła Kołesa i in. Ich spuściznę kontynuowało następne pokolenie kompozytorów awangardowych lat 60. XX wieku, w tym Leonid Hrabowski, Witalij Hubarenko, Łesia Dyczko, Iwan Karabyć, Lew Kołodub, Myrosław Skoryk i inni (Крыць 1997: 45).

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie teoretycznych rozważań, poprzedzonych analizą twórczości kompozytorów ukraińskich, którzy inspirując się rodzimym folklorem nawiązywali do wartości kultury, w której takie pojęcia jak: wolność, patriotyzm, umiłowanie ojczyzny były i są niemalże świętością. Na podstawie dokumentów i dostępnych źródeł Autorka próbuje odpowiedzieć na pytania:

- W jakim stopniu tradycje folklorystyczne znajdują odzwierciedlenie w twórczości kompozytorów ukraińskich XIX i XX wieku?
- W jakim zakresie postawa i twórczość kompozytorów ukraińskich była nośnikiem idei wolności i patriotyzmu?
- Jakie zasługi dla rozwoju ukraińskiej kultury muzycznej położyli kompozytorzy Mykoła Leontowycz oraz Myrosław Skoryk?

Tradycje folklorystyczne w twórczości Mykoły Leontowycza

Twórczość kompozytorska Mykoły Leontowycza opiera się prawie wyłącznie na ukraińskich pieśniach ludowych, którym nadał oryginalny sens. Pisał utwory o różnorodnej tematyce, m.in. pieśni liryczne, o miłości, żartobliwe, historyczne, obrzędowe, religijne, dziecięce oraz do tekstów poetów i pisarzy ukraińskich (Довженко 1947: 56). Komponował też jednozwrotkowe pieśni ludowe na chóry mieszane, męskie, żeńskie oraz szkolne

(Завальнюк 2002: 60). W swoich opracowaniach wprowadził nowe zasady poparte szeroko rozwiniętymi środkami ekspresji muzycznej (Довженко 1947: 16). Wiele faktów z jego krótkiego i tragicznego życia było ukrywanych przez niemal cały okres postrewolucyjny XX wieku, a twórczość poddawana sowieckiej cenzurze. Dopiero rok 1990 przyniósł zmianę tej sytuacji. Muzyce M. Leontowycza przywrócono należne miejsce, a jego utwory znalazły szerokie rzesze wykonawców. Twórczość i działalność kompozytora stała się tematem wielu opracowań i publikacji, m.in. współczesnego ukraińskiego badacza życia i twórczości Mykoły Leontowycza, folklorysty Anatolija Zawalniuka. Jako propagator ukraińskiej muzyki klasycznej i pieśni ludowych wywierał ogromny wpływ na rozwój rodzimej kultury muzycznej Podola na początku XX wieku, za co, według jednej z wersji, został zabity przez tajną policję CZEKA (Wszechrosyjska Komisja Nadzwyczajna do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem). Policja państwowa, dbając o wewnętrzne bezpieczeństwo, prowadziła politykę prześladowania działaczy społecznych, promujących ukraińską kulturę narodową (Публика 2006: 248-252; Sokolovska 2019: 17-18).

Dorobek twórczy M. Leontowycza zawiera ponad 100 utworów, w tym opracowania melodii ludowych, 4 formy fabularne: na chór – *Льодолом (Lodolom)*, *Літні тони (Тону летніе)*, utwory na głos solo z chórem oraz akompaniamentem fortepianowym – *Легенда (Legenda)*, *Моя пісня (Moja pieśń)* oraz fragmenty z niedokończonej opery *На Русалчин Великдень (Na Wielkanoc syrenki)* (Довженко 1947: 16). Większość swoich oryginalnych pieśni kompozytor tworzył na podstawie melodii ludowych, takich jak *Щедрик, Прząсничка, Dudaryk, Gra w zajęczka*. Są to większe formy chóralne, zawierające elementy polifonizacji na dość wysokim poziomie i ujawniają talent M. Leontowycza jako nowatora w gatunku muzycznym *a cappella* (Завальнюк 2002: 57).

Za początek twórczości kompozytorskiej M. Leontowycza uważa się *Drugi zbiór pieśni z Podola*, w którym uwidoczniły się charakterystyczne cechy indywidualnego stylu artysty. Leontowycz dążył do połączenia wielogłosu z polifonią klasyczną. Typowym przykładem takiego utworu jest pieśń *Ой від саду та й до моря (Och od sadu i do morza)*. Kompozytor wykorzystał tutaj tembr głosów do przekazania obrazu poetyckiego przedstawiającego historię dziewczyny porzuconej przez ukochanego. Pierwsze zwrotki pieśni są intonowane przez głosy żeńskie, dalej odpowiedź kontynuują głosy męskie lub chór mieszany, zgodnie z treścią utworu. Zmiennosc głosów w niektórych strofach pieśni była początkiem techniki wariacyjnej, z której w przyszłości kompozytor chętnie korzystał (Завальнюк 2002: 58). *Drugi zbiór pieśni z Podola* jest jedną z ważniejszych pozycji Leontowycza w jego twórczości. Kompozytor rozumiał, czym naprawdę charakteryzuje się śpiew zbiorowy oraz folklor. Zauważył, że w zależności od treści i nastroju każda nowa zwrotka pieśni jest wykonana przez śpiewaków ludowych inaczej i zawiera różnorodne elementy improwizacji. Licząc się z tym, w swoich opracowaniach podawał kilka wariantów harmonizacji głównej melodii, w różnych utworach tego zbioru, takich jak: *Сивий голубочку, сидиш на дубочку (Sivy golubeczek siedzi na dębie)*, *При долині, при оці (Przy dolinie, przy rowie)*, *Летіла зозуля (Leciła kukulka)*. Dotychczas większość aranżacji chóralnych ograniczała się do harmonizacji tylko jednej zwrotki. Leontowycz pragnął przekazać pełnię pieśni ludowej i poszerzyć jej przekaz za pomocą harmonizacji każdej ze zwrotek. Z powyższego wynika, że kompozytor w swoim zbiorze podjął pierwsze próby tworzenia formy wariacyjnej nie tylko w swoich opracowaniach, ale również na gruncie szeroko rozumianej muzyki ukraińskiej

(Завальнюк 2002: 105). M. Leontowycz za pomocą różnorodnych środków wyrazowych opisywał piękno ziemi ukraińskiej. W opracowaniu pieśni czumackiej *Над річкою бережком* (*Nad brzegiem rzeki*) ukazał step ukraiński, po którym idzie nędzny czumak, w zużytej odzieży i ze smutkiem śpiewa swoją pieśń. Jest to pieśń jednozwrotkowa, w której kompozytor za pomocą zwięzłych środków wyrazowych rysuje pełny obraz z życia prostych, ciężko pracujących ludzi, i ich smutny los. Utwór utrzymany jest w polifonicznej formie kanonu, co wyraźnie uwypukla efekt echa melodii, unoszącej się nad stepem (Гордійчук 1960: 20).

Jednym z ważnych tematów, podejmowanych przez M. Leontowycza w jego twórczości, jest los ukraińskich kobiet. Postacie samotnych, często biednych i cierpiących niewiast, matek, siłą zmuszanych do małżeństwa dziewczyn, krzywdzonych przez mężów i szykanowanych przez teściowe, potrafiących jednocześnie być szlachetnymi i wiernymi swoim uczuciom, zostały szczerze ukazane przez kompozytora m.in. w takich opracowaniach pieśni, jak *Мала мати одну дочку* (*Miała matka jedną córkę*), *Піють півні* (*Pieją koguty*), *Ой з-за гори кам'яної* (*Och zza góry kamiennej*) oraz *Пряля* (*Prząśniczka*) (Гордійчук 1960: 27). Ostatnia z wymienionych pieśni opowiada o trudnym losie młodej kobiety, która wyszła za mąż i zamieszkała w rodzinie męża, gdzie nie była akceptowana przez teściów. Dziewczyna umęczona fizycznie i psychicznie opowiada o swoich przykrych doświadczeniach. Utwór rozpoczyna się czterotaktowym wstępem, za pomocą którego kompozytor stara się zilustrować stan psychiczny bohaterki, pracującej przy kołowrotku. Na początku każdej zwrotki stałym elementem jest jednolity i monotony temat imitujący odgłos kołowrotka. Na tym podkładzie harmonicznym sopranem śpiewany jest cichy, pełen rozpaczy temat. Dalej obraz nagle się zmienia, wchodzi teściowa i zaczyna „syczeć jak wąż”. Po łagodnie przeprowadzonym temacie w sopranach, cały chór zaczyna śpiewać w unisonie, a następnie temat jest poprowadzany w basie, zaś pozostałe głosy rozchodzą się w różnych kierunkach. Zastosowanie przez kompozytora takiej techniki budowało napięcie i podkreślało dramatyzm utworu. W trzeciej i piątej zwrotce powraca obraz kobiety przy kołowrotku, natomiast czwarta zwrotka oparta na melodii zwrotki drugiej, pokazuje obraz złego teścia. Szósta zwrotka jest całkiem emocjonalnie odmienna od poprzednich, pojawia się bowiem obraz ukochanego męża, który jako jedyny ze swojej rodziny współczuje żonie i okazuje jej miłość. Na tle spokojnej melodii w sopranach i altach, tenory zaczynają śpiewać ważny motyw, będący echem melodycznym, podsumowujący cały utwór i uspokajający dziewczynę: *А мій милий йде, як голуб гуде – А мій милий йде і брзeczy як голуб* (Гордійчук 1960: 26).

Twórczość Leontowycza poświęcona była nie tylko trudnemu życiu prostego ludu ukraińskiego, ale zawierała również pieśni obrzędowe, pieśni-gry oraz pieśni-tańce, będące nieodłącznym elementem ludowej muzyki ukraińskiej. Są to żartobliwe utwory zawierające partie solowe i chóralne. Kompozycje takie są utrzymane w wesołym i podniosłym nastroju. Do tej grupy należą m. in. pieśni: *За городом качки пливають* (*Płyną kaczkę za ogrodem*), *А в тому саду* (*A w tym ogrodzie*), *Мак* (*Мак*) i in. (Гордійчук 1960: 27-28).

Kompozytor tworzył również piosenki, które były dedykowane dzieciom. Teksty takich piosenek ukazywały szczęśliwe dziecko z jego czystym sumieniem i lekką duszą. Ukraińskie piosenki dziecięce z reguły mają charakter taneczny oraz zawierają charakterystyczny układ homofoniczny, gdzie głos najwyższy prowa-

dzi melodię główną, a reszta głosów pełni funkcje akompaniamentu. M. Leontowycz trzymał się tej zasady, lecz nie we wszystkich zwrotkach swoich piosenek. Wprowadził imitację, która nadała ekspresji poszczególnym głosom. Przykładem takim jest pieśń *Дударук (Dudaryk)*, należący do tej kategorii utworów, nad którymi kompozytor pracował w ciągu kilku lat (Гордійчук 1960: 28). Najpierw była to wersja pieśni zaaranżowana na orkiestrę szkolną, lecz później stała się arcydziełem chóralnym według formy, nastroju, oryginalnego i kreatywnego stylu M. Leontowycza, zapisana w tonacji D-dur. Opowiada o dziadku dudziarzu, który zmarł i zostawił swoje dudy. Utwór zaczynają głosy męskie w kwincie, imitującej ten instrument. Na tym tle wchodzi głosy żeńskie z jednotaktowym tematem ostinatowym, obrazującym postać wnuka, który wspomina dziadka i jego dudy. Charakter melodii jest szczerzy i radosny. Kolejne wejście tematu jest wprowadzone na zasadzie echa w rejestrach wysokich i średnich. Kompozytor w tym przypadku osiągnął pożądaną efekt za pomocą kontrastów dynamicznych. W trzecim przeprowadzeniu tematu, zmieniony został tryb, pojawia się pogłos w sopranach, będący swoistą wokalizą, która wypływa z motywu ostinatowego, wyrażającego tęsknotę wnuka za dziadkiem. To przykre doświadczenie dziecka różni się od zmartwień ludzi dorosłych. Tenory i basy w tym czasie podtrzymują napięcie brzmieniem kwarty na nucie pedałowej. W ostatnim czwartym przeprowadzeniu tematu kompozytor wykorzystał barwną kolorystykę melodii, jako środek kontrastu. Emocje zaczynają stopniowo słabnąć. Ten efekt kompozytor uzyskał wprowadzeniem powtórzenia tego samego początkowego motywu w dominancie (Fis-dur) tonacji paralelnej (h-moll), na tle opadającej melodii w altach i tenorach. Napięcie dominantowe stwarza wewnętrzny niepokój, który dopiero na koniec wygasa, rozwiązując się na tonikę (Завальнюк 2002: 72). Tematyka dziecięca zajmowała specjalne miejsce w twórczości Leontowycza, chociaż pieśni dziecięce zawierały te same zasady komponowania jak i inne utwory kompozytora (Завальнюк 2002: 70).

Pieśń ludowa w twórczości M. Leontowycza stanowi nowy etap nie tylko w historii muzyki ukraińskiej, ale również w myśleniu kompozytorskim związanym z wątkami narodowymi, realizmem oraz istotą pieśni narodowej (Довженко 1947: 16). Wielkim osiągnięciem w dorobku kompozytorskim M. Leontowycza jest znany na całym świecie utwór, zatytułowany *Szczedryk*. Należy on do grupy tych pieśni, nad którymi kompozytor pracował prawie przez całe swoje życie (Довженко 1947: 73). Inspiracją do jej napisania były zimowe ukraińskie pieśni obrzędowe zwane szchedriwki (Ольховський 2003: 390). Tekst pieśni powstał w dobie przedchrześcijańskiej, kiedy nowy rok zaczynał się wczesną wiosną i kiedy przylatywały jaskółki (Мопі 2020). Wersję angielską pieśni, pod tytułem *Carol of the Bells* opracował w roku 1930 Piotr Wilhowski – kompozytor amerykański, aranżer i pedagog pochodzenia ukraińskiego (Кудіна 2014). W Hollywood do tej pory istnieje tradycja, że w noc sylwestrową ludzie słuchając *Szczedryka* otwierają szampana, modlą się oraz składają sobie życzenia. *Szczedryk* został wykorzystany w filmach amerykańskich, takich jak *Miasteczko South Park*, *Kevin sam w domu*, *Szklana pułapka*, *Rodzina Addamsów* i in. W Wielkiej Brytanii *Szczedryk* nazwano *serenadą noworoczną*, w Ameryce Łacińskiej – *pieśnią wielkiej magii* lub *pieśnią burzliwego morza*, natomiast w Kanadzie – *nowonarodzonym sfinksem* (Кващук 2012: 353).

Inspiracje folklorem w twórczości kompozytorów ukraińskich XX wieku

Zaczynając od lat 50. XX wieku zaobserwowano przełom stylistyki muzycznej w twórczości kompozytorów w kierunku doskonalenia zdobyczy ubiegłych lat, jak również powrotu do tematu folkloru, eksperymentów muzycznych, dodekafonii i atonalności, serializmu, sonorystyki i polistylizmu, którymi na początku wieku XX. byli zainteresowani Bela Bartok, Igor Strawiński, Siergiej Prokofiew, Karol Szymanowski i inni (Kpyc 1997: 45). Ich niezależność oraz w jakimś sensie „rewolucja” muzyczna spotkała się z niezrozumieniem oraz podlegała krytyce ze strony muzyków tradycyjnych. Dopiero twórczość kompozytorów nowego pokolenia przyczyniła się do kształtowania odmiennych poglądów oraz rozpoczęcia badań w tym kierunku. Zaczęły się dyskusje na temat muzyki tradycyjnej oraz nowatorskiej, po jednej i po drugiej stronie byli zarówno jej zwolennicy, jak i przeciwnicy. W latach 60. XX wieku nastąpiło rozpowszechnianie tzw. „nowego” folkloru (Копній, Сюра 2014: 498-499).

Mimo rozwoju kultury muzycznej ideologia rządu sowieckiego wprowadzała cenzurę. Utwory kompozytorów, które nie podlegały pewnym kanonom władz, były rzadziej wykonywane lub wcale niepublikowane. Przykładowo, dodekafonia uważana jako „obca”, była wrogiem dla człowieka radzieckiego. Wykorzystał ją w swoich *Freskach symfonicznych* Leonid Hrabowski. Dopiero w latach 80. XX wieku współczesne techniki kompozytorskie zaczęły powoli być akceptowane i rozumiane. Służyły również wyrażaniu idei wolności i protestom przeciwko jej ograniczeniu (Копній, Сюра 2014: 500).

Jeżeli chodzi o gatunki muzyczne, które powstawały w latach 60. XX wieku, należy zaznaczyć, że kompozytorzy również zaczęli korzystać ze zdobyczy poprzednich epok. Swoją rozkwit miała muzyka symfoniczna oraz gatunek suity (choćby wspomniana wcześniej suita orkiestrowa *Freski symfoniczne* L. Hrabowskiego). Mimo, że utwór doznał krytyki, miał wielki wpływ na twórczość kompozytorów współczesnych i do tej pory stanowi dobry przykład współczesnej muzyki lat 60. Hrabowski zainspirował się kolekcją obrazów malarza Borysa Prorokowa pod tytułem *To nie powinno wrócić*, poświęconych tematyce II wojny światowej. Kompozytor w swoim utworze zaprezentował tragedię oraz okropność, jaka spotkała ludzi w tym czasie, wykorzystując całą ekspresję brzmieniową, która miała wywołać u słuchacza współczucie oraz protest. Utwór składa się z 7 części: *Przedmowa autora, Lęk, Najazd, W gruzach, Matka, Hiroszima, Przeklęcie katów* (Копній, Сюра 2014: 505-506).

Oprócz suit pojawiły się również takie gatunki muzyczne, jak *poema orkiestrowa* czy *uwertura*. Znanym przykładem jest kompozycja Borysa Latoszynskiego *Poema liryczna* ku pamięci Reinholda Gliere’a, w którym panują jaskrawe oraz pełne emocji kontrasty intonacyjne, operowanie szerokim wachlarzem dynamicznym potęgującym dramatyzm tego utworu (Копній, Сюра 2014: 505-506).

Ważnym przykładem gatunku orkiestrowego jest również dzieło Lwa Kołoduba *Ukraińska Karpacka Rapsodia* zawierające odniesienia do folkloru ukraińskich Karpat. Kompozycja prezentuje autorski materiał muzyczny, oparty na własnej skali kompozytora, odzwierciedlającej specyfikę i koloryt muzyki regionu. L. Kołodub logicznie przemyślał oraz odpowiednio dobrał główny temat rapsodii, który w trakcie przetworzenia przez

wszystkie części nabiera formy tanecznej i uroczyste zamyka cały utwór (Корній, Сюра 2014: 506-507).

W latach późniejszych swoją popularność w twórczości kompozytorów ukraińskich zdobywają takie gatunki muzyczne, jak koncert oraz tryptyk występujące w twórczości ukraińskiego kompozytora Igora Szamo *Sinfonietta – koncert*, Gennadia Laszenki *Ukraiński tryptyk* oraz w utworze Lwa Hrabowskiego *Concerto misterioso* ku pamięci ukraińskiej malarki XX wieku – Kateryny Biłokur (Корній, Сюра 2014: 507).

Myrośław Skoryk jako wybitny kompozytor XX wieku

Ważnym dziedzictwem dla kultury ukraińskiej II połowy XX wieku była twórczość wybitnego kompozytora Myrośława Skoryka, którego utwory są znane nie tylko na ziemiach ukraińskich, ale również na całym świecie. Jego dzieciństwo oraz młodość przypadły na trudne powojenne czasy (Корній, Сюра 2014: 507).

Myrośław Skoryk urodził się 13 lipca 1938 roku we Lwowie. Jego ojciec Mychajło Skoryk miał dawne kozackie korzenie oraz uczestniczył w walkach Ukraińskiej Armii Halickiej w 1910 roku. Mama kompozytora – Marija-Sołomija Ochrymowycz-Skoryk pochodziła z rodziny duchownych prawosławnych. Siostrą babci kompozytora ze strony mamy była Sołomija Kruszelnyćka – wybitna ukraińska śpiewaczka operowa, która właśnie jako pierwsza zauważyła zdolności muzyczne małego Skoryka oraz słuch absolutny, kiedy ten powiedział o rozstrojonym o pół tonu fortepianie. Później Skoryk skomponował i zadedykował swojej babci balet *Madame Butterfly*. W wieku 9 lat kompozytor wraz z represjonowaną rodziną został wysłany przez komunistów na Sybir, gdzie spędził 8 lat, daleko od rodzinnego Lwowa. Po przeprowadzce rodziny na Sybir zaczął uczyć się gry na fortepianie u uczennicy Siergieja Rachmaninowa, która również znalazła się na zesłaniu. W 1955 r. rodzina Skoryków powróciła do Lwowa, gdzie Myrośław zaczął studia w Konserwatorium. Będąc na studiach otwarcie mówił swoim profesorom, w tym czasie znanym kompozytorom muzyki ukraińskiej, że nie rozumie ich koncepcji kompozytorskich, przez co był wyprowadzany z zajęć i wyśmiewany. Kompozycji uczył się najpierw u Stanisława Ludkiewicza, a później u Romana Simowycza (Mopi 2021).

Lata 60. XX wieku w ukraińskiej kulturze muzycznej były czasem poszukiwania nowych środków wyrazu. M. Skoryk zaczął stwarzać własny styl muzyczny, bazując na prostych formach. Kompozytor interesował się folklorem swojego kraju oraz systematycznie wprowadzał jego elementy do swoich utworów. Kompozycje mistrza przepełnione były melodiami, które nie posiadały dokładnego źródła pochodzenia, a razem z tym stwarzały pewną przestrzeń, swoistą plazmę dźwiękową. Oprócz tego zaczynał interesować się jazzem (Ланина 2018: 186).

W 1963 roku kompozytor stworzył swój pierwszy zespół estradowy pod nazwą *Wesołe skrzypcze*. Zespół był znany z piosenki p.t. *Не топчить конвалії* (*Nie deptać konwalii*), która stała się pierwszym ukraińskim twistem. Zdobyła ona na tyle wielką popularność, że była wykonywana przez różnorodne estradowe zespoły ukraińskie, m.in. *Via Bukowynka*, *Via Oreol*, trio Łybid, zespół *Mandry*. Piosenka była motywem przewodnim w ukraiń-

skim filmie z 2019 roku p.t. *Zabroniony*, wykonywana przez ukraińskiego piosenkarza i kompozytora Sergija Fomenki (Мусаєва, Гайворонська 2018).

Ważnym punktem w dorobku kompozytora było skomponowanie w 1964 roku muzyki do filmu *Cienie zapomnianych przodków* w reżyserii Sergieja Paradżanowa. Film jest nazywany ukraińskim *Romeo i Julią*. Paradżanow wraz ze Skorykiem w ciągu półtora roku badali folklor huculski i w związku z tym powstała perła sztuki filmowej na Ukrainie, która również zdobyła uznanie międzynarodowe. Akcja filmu toczy się na terenach ukraińskich Karpat i prezentuje życie Huculów – góralskiej grupy etnicznej. W niewielkiej huculskiej wsi w Karpatach młody chłopak Iwan zakochuje się w Maricdze – córce człowieka, który zabił jego ojca. Iwan i Mariczka znali się już od dzieciństwa, a ich rodziny żywiły do siebie od zawsze wielką wrogość. Muzyka w tym filmie odgrywa wielką rolę zagłębiając słuchacza w całą mistykę, przyrodę i piękno życia karpackiego. Motywy huculskie, folklor ukraiński, które wykorzystał kompozytor uważane są w swoim rodzaju za nowatorskie. Nie można ich spotkać w żadnym innym ukraińskim filmie (Бут 2019). Kompozytor wykorzystał specyficzne instrumentarium, które oddało klimat kultury karpackiej, przede wszystkim sopilkę, floyarę, kozę, drumłę oraz trombitę. Oprócz tego, słyszymy pieśni ludowe, melodie ludowych muzyków weselnych, jak również lamenty, kołędy oraz szchedriwki. (Корній, Сютя 2014: 509). Ścieżką dźwiękową filmu jest *Tryptyk huculski* Myrosława Skoryka, który składa się z 3 części – *Dzieciństwo*, *Iwan i Mariczka* oraz *Śmierć Iwana* (Олійник, Мендюк 2020).

Jednym z najczęściej wykonywanych utworów M. Skoryka jest *Melodia a-moll*, która zdobyła popularność nie tylko na Ukrainie, ale również poza jej granicami. Utwór był skomponowany na prośbę reżysera Włodzimierza Denysenki do jego filmu *Високий перевал* (*Wysoka przełęcz*). Film opowiada o czasach powojennych na terenach Galicji oraz o tragedii rodziny podczas II wojny światowej. Powstał w 1980 roku. Pod naciskiem władzy akcja filmu została tendencyjnie zmieniona, zgodnie z ideologią radziecką. W związku z tym reżyser wystąpił z prośbą do kompozytora, aby ten skomponował utwór, który mógłby przekazać widzowi to, czego nie można prezentować na ekranie (Гоцуп 2013).

Lata 60-80. w życiu oraz twórczości Myrosława Skoryka były ważnym etapem w zdobyciu uznania kompozytora jako godnego przedstawiciela ukraińskiej kultury muzycznej XX wieku. Oprócz muzyki filmowej popularność zdobyły takie utwory jak *Recytatyw i rondo* na trio fortepianowe, *Koncert karpacki* na orkiestrę symfoniczną, *Partita* nr 5 na fortepian oraz nr 7 na kwintet instrumentów dętych, *Toccata* na fortepian. Skomponował również koncerty skrzypcowe, fortepianowe, koncert na wiolonczelę z orkiestrą, 12 preludiów i fug na fortepian, utwory na skrzypce, utwory fortepianowe oraz kompozycje na wiolonczelę, muzykę teatralną oraz muzykę filmową (Корній, Сютя 2014: 508).

Kolejnym osiągnięciem w twórczości Myrosława Skoryka było skomponowanie *Koncertu karpackiego*, który jest świetnym przykładem nowego folkloryzmu w muzyce i do tej pory jest częścią repertuaru różnorodnych orkiestr symfonicznych. Często kompozycja jest porównywana z *Tryptykiem huculskim* w zakresie muzyki regionu karpackiego. W *Koncertie* kompozytor prezentuje motywy muzyczne regionu oraz ich współczesne autorskie opracowanie, w tym technikę aleatoryczną, elementy so-

norystyczne oraz technikę serialną. Już na samym początku kompozycji można usłyszeć bogatą warstwę muzyczną, w tym wyraźny temat, który ma pewną logikę w swoim rozwoju, różnorodność brzmieniową oraz oryginalność (Корній, Сютя 2014: 509). W kolejnej II części słyszymy główny temat, który przekazuje najważniejszą myśl utworu. Ulega on przetworzeniu pod względem brzemieniowo-kolorystycznym oraz akcentów metro-rytmicznych i przypomina charakterem kołomyjkę – ludowy ukraiński taniec. W III części *Andante rubato* kompozytor wykorzystał instrumentalną deklamacyjność (ulubiony środek wyrazowy), którą prezentują takie instrumenty jak waltornia, trąbka oraz flet. Przed słuchaczem otwierają się obrazy przyrody karpackiej oraz sceny z filmu *Cienie zapomnianych przodków*. W ostatniej części *Allegro* nagle słyszymy brzmienie waltorni, która przerywa wspomniany taneczny charakter. W tej części waltornia imituje brzmienie ludowego instrumentu trombity i przekazuje odmienny, smutny charakter części, związany z obrzędem żałoby. Później powraca wesoły, taneczny charakter, który podsumowuje całość utworu. Wszystkie części koncertu są wykonywane *attacca* (Корній, Сютя 2014: 509).

Prawdziwym arcydziełem w twórczości M. Skoryka było napisanie opery *Mojżesz* w 2001 r. Początkowo miała być skomponowana z okazji 100. Rocznicy istnienia Lwowskiej Opery Narodowej, lecz z powodów przeniesienia premiery o rok później została poświęcona wizycie papieża Jana Pawła II na Ukrainie. Było to pierwsze w historii wsparcie teatralnego projektu świeckiego przez Watykan. Chóry oraz tańce w operze przekazują kluczowe symbole, przede wszystkim zniewolenie ludu, konfrontację z nim proroka, wątpliwości, które spotykają się na drodze do prawdy. Kompozytor traktuje je jako ogólnonarodowy mit narodowy (Белік-Золотарьова 2013). Opera cieszy się ogromnym sukcesem do dnia dzisiejszego również i w Polsce była wystawiana prawie we wszystkich wielkich miastach.

Podsumowanie i wnioski

Jak wynika z przedstawionego materiału, bogata twórczość wybitnych ukraińskich kompozytorów Mykoły Leontowycza oraz Myrosława Skoryka pozostawiła trwałe ślady nie tylko w kulturze ukraińskiej, ale również światowej. Nowatorstwo Leontowycza w stosunku do kompozytora Mykoły Łysenki polegało na polifonizowaniu melodii oraz w umiejętnym poprowadzeniu głosów w pieśniach. Leontowycz doskonale znał się na polifonizacji, a jego ulubioną i najczęściej stosowaną techniką była imitacja. Leontowycz wykorzystywał melodie ludowe o ograniczonej liczbie głosów i przekształcał je, wykorzystując techniki polifoniczne. Polifonizacja oraz myślenie horyzontalne w fundamentalny sposób zmieniło pojęcie folkloru w twórczości Leontowycza, tworząc nowy etap w rozwoju pieśni ukraińskiej (Довженко 1947: 8).

Różnorodność utworów Myrosława Skoryka nie pozwala określić jego stylu kompozytorskiego. Na tym chyba polega wartość tych dzieł dla współczesnej muzyki ukraińskiej, którą M. Skoryk godnie reprezentuje. Z powodu istnienia pewnych „stereotypów” kompozytorskich nie dla każdego twórczość Skoryka jest zrozumiała, zwłaszcza, że twórca poszukiwał nowych rozwiązań w muzyce. W swoim życiu kompozytor otrzymał

wiele nagród i wyróżnień (Bohater Ukrainy, Artysta Ludowy Ukrainy, laureat nagrody im. Tarasa Szewczenki). W 2004 roku otrzymał tytuł *Lwowianina roku*. Słynny kompozytor w latach 2011-2016 był również dyrektorem artystycznym Opery Kijowskiej. W latach 2006-2010 był współprzewodniczącym Związku Kompozytorów Ukrainy. Utwory Myroslawa Skoryka są regularnie wykonywane na Ukrainie, a także w Niemczech, Francji, Austrii, Holandii, Bułgarii, Czechach, Słowacji, Polsce, Wielkiej Brytanii, USA, Kanadzie i Australii (Poй 2020).

Odniesienia kompozytorów ukraińskich do tradycji, tematyki pieśni ludowych stanowią wyraz silnego zespolenia z kulturą przodków, dla których umiłowanie ojczyzny i jej wolności to najważniejsze wartości, jakie należy pielęgnować, gdyż one świadczą o sile i tożsamości narodu.

Jakże aktualne są słowa Ryszarda Kapuścińskiego, który twierdził, że:

Pozycja narodu w świecie, jego akceptacja, szacunek do niego, mierzy się wartością jego kultury, siłą jej promieniowania i dlatego dbałość o nią, o jej duchowe i materialne bogactwo, jej nowoczesność i otwartość jest formą w jakiej wyraża się współczesny patriotyzm (Kapuściński 2000; Parkita, Łyjak 2016: 298).

Bibliografia

- Kapuściński R., (2000). *Kultura narodowa w erze globalizacji*, <https://kapuscinski.info/kultura-narodowa-w-erze-globalizacji/> (data dostępu: 16.03.2021).
- Parkita E., Łyjak W. (red.) (2016), *Studia z życia muzycznego regionu świętokrzyskiego. Tradycja – współczesność*, Kielce.
- Sokolovska T. (2019), *Mykoła Leontowycz – działalność pedagogiczna i artystyczna*, niepublikowana praca dyplomowa, Kielce.
- Гордійчук М. (1960), М.Д. Леонтович, Кі́їв.
- Довженко В. (1947), М.Д. Леонтович. Збірка статей і матеріалів, Кі́їв.
- Завальнюк А. (2002), Микола Леонтович. Дослідження, документи, листи. До 125-ї річниці від дня народження. Вінніца.
- Квашук В. (2012), *Співець народних мелодій*, „Педагогічна освіта: теорія і практика”, вип. 12, s. 353-356.
- Корній Л., Сюта Б. (2014), *Українська музична культура. Погляд крізь віки*. Кі́їв.
- Крусь О. (1997), *Історія української музики ХХ століття*. Łuck.
- Ланіна Т. (2018), *Естрадна творчість Мирослава Скорика 60-х років ХХ ст. контексті історії українського вокального ансамблевого виконавства*, «Молодий вчений». Педагогічні та психологічні науки, вип. 11 (63), s. 185-188.
- Публіка Т. (2006), *Культурне життя на Поділлі в 20-30-ті роки ХХ ст.*, „Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського”, вип. 10., s. 248-252.
- Ольховський А. (2003), *Нарис історії української музики*. Кі́їв.

Źródła internetowe:

- Белік-Золотарьова Н., *Дія та протидія в хоровій драматургії опери М. Скорика «Мойсей»* [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B9%D1%81%D0%B5%D0%B9_\(%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0\)#cite_note-9](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B9%D1%81%D0%B5%D0%B9_(%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0)#cite_note-9) (dostęp: 17.03.2022).
- Бут О., *У фільмі «Тіні забутих предків» задіяна рекордна кількість гуцульських народних інструментів – фольклористка* <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=90417> (dostęp: 01.03.2022).
- Гоцур О., *Іван Вакарчук: «Мирослав Скорик – це творча особистість, без котрої українську музику не можна уявити»* <https://web.archive.org/web/20131105060357/http://www.franko.lviv.ua/cult%26sport/skoryk22.htm> (dostęp: 10.03.2022).
- Кудіна А., Щедрик у Голлівуді, Офіційний сайт газети Верховної Ради України *Голос України* <http://www.golos.com.ua/article/32941> (dostęp: 15.01.2022).
- Морі Є., «Щедрик» Леонтовича: легендарна українська композиція. СУСПІЛЬНЕ | МУЗИКА, Офіційний мовник *Суспільне/Новини* <https://suspilne.media/88951-sedrik-leontovica-legendarna-ukrainska-kompozicia-suspile-muzika/> (dostęp: 10.02.2022).
- Морі Є., «Я з тобою»: спогади про видатного українського композитора Мирослава Скорика <https://suspilne.media/47599-a-z-tobou-spagadi-pro-vidatnogo-ukrainskogo-kompozitora-mirolava-skorika/> (dostęp: 07.03.2022).
- Мусаєва С., Гайворонська О., *Мирослав Скорик. Інтелігентний бешкетник* <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/06/28/7184473/> (dostęp: 02.03.2022).
- Олійник С., Мендюк Н., *10 творів Мирослава Скорика, і його одвічна «Мелодія»...* <https://moderato.in.ua/malenki-muzychni-istoriyi/10-tvoriv-mirolava-skorika-i-yogo-odvichna-melodiya.html> (dostęp: 10.03.2022).
- Рой В., *Упам'ять про Мирослава Скорика. Найцікавіші твори та факти про видатного маестро* <https://portal.lviv.ua/news/2020/06/02/u-pam-iat-pro-myrolava-skoryka-najtsikavishi-tvoryta-fakty-pro-vydatnoho-maestro> (dostęp: 17.03.2022).

ANASTASSIYA STARODUBTSEVA

Studentka II roku językoznawstwa, studia doktoranckie
Koło Naukowe Studentów i Doktorantów „Tekst”
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Student of the second year of Linguistics, doctorate studies
“Text” Scientific Association of Students and Doctoral Students
Jan Kochanowski University of Kielce

Specyfika funkcjonowania języka rosyjskiego w Azji Centralnej: aspekt socjolingwistyczny

Specification of functioning of the Russian language in Central Asia: sociolinguistic aspect

Summary: In the times of the Soviet Union, its territory was perceived as one sphere of dominance of the Russian language. After the fall of the USSR, the position of the Russian language in countries with titular non-Slavic nations greatly decreased and not to the benefit of Russian speakers. The most profound changes have taken place in Central Asia. Gradual reduction in the number of ethnic Russians and Russian speakers in the designated region led to a limitation of the functioning not only of the Russian language, but also of the Russian Federation influence sphere and interactions with the Russian culture. Furthermore, the position of the so-called “Russian world” in the region was also affected by gradual latinisation of the alphabets of Central Asian countries. The aim of this paper is to consider the current position of the Russian language in the region, its possible prospects, as well as the prospect of Russian language in the context of labour migration of Central Asian ethnic groups to Russia.

Key words: Central Asia, derussification, Russian diaspora, language policy.

Introduction

Functioning as a lingua franca in the multi-ethnic Soviet Central Asia, the Russian language used to be an instrument of interethnic communication, education, science, and culture.

Thirty years after the collapse of the USSR, the Russian language remains a type of cultural foundation that connects the inhabitants of the former Soviet republics and is a significant component of the ethnocultural identity of the Russian diaspora. Despite the

constant strengthening of national languages, Russian continues to function and maintain a strong position.

Central Asia is a multi-ethnic, multilingual, and multicultural area and provokes constant interest among researchers after the collapse of the USSR with the entry of new countries into the international arena: Kyrgyzstan, Kazakhstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan.

Countries authorities aspired to transform *homo sovieticus* and did not focus much on Central Asian identity (Zinoviyev 1986). The republics have been recovering their lost selves and dissociating from the Soviet past. One of the most significant measures that can be identified is encouraging usage of local languages and reversing from Cyrillic to Latin alphabet (Turkmenistan, Uzbekistan, and Kazakhstan in the process).

For 30 years now, Central Asia has been re-emerging as a Eurasian economic centre, where competition for influence from China, Russia, and Turkey is again intensifying.

Russia traditionally plays the most significant role in the trade, economy, and investment in Central Asia. Among the aspects that define the qualities of interaction between Russia and the states of Central Asia, their mutual geopolitical position is in the first place.

Thus, the Russian language, despite the collapse of the Soviet Union and the actual decline of influence, the presence of the Russian diaspora, and common economic space make it conceivable to maintain the spheres of functioning of the Russian language.

The purpose of this study is to determine the possible prospects for the preservation of the Russian language in contemporary geopolitical conditions, as well as the impact of ethnic Russians and Russian speakers' reduction in the region. Another point to consider is the prospects of the language in the context of labour migration of the ethnic groups of Central Asia to Russia.

Furthermore, in the framework of this study, we deliberately excluded Kazakhstan because of its border with the Russian Federation and closer contacts within the Eurasian Economic Community and the Collective Security Treaty Organization.

Russians and Russian language in Central Asia

The tendency of the widespread Russian and Russian-speaking ethnocultural outflow from the Central Asian region has been maintained throughout the entire period since the collapse of the USSR. However, the most acute and noticeable phase of this process arose in the 90s and 2000s. And if the indigenous ethnic groups were characterized by high rates of natural growth, then the depopulation of non-indigenous ethnic groups was due to a rapid decline in the birth rate and an increase in mortality, as well as an outflow to their historical homeland.

Sufficiently precise information about the demographic dynamics of Russian communities during the first two decades of the 21st century is obtainable solely in Kyrgyzstan. Whereas the population census conducted in Tajikistan in 2010 also makes it possible to accurately reckon the number and spatial distribution of Russians in this Central Asian country in the late 2010s. For Uzbekistan, official statistics are depicting the data of the current demographic record. These data may be overestimated, but in any case, it expands

the possibilities of an expert assessment of the geodemographic dynamics of the Russian community in this country in the 2000s–2010s. Fragmentary information is also available on the Russians of Turkmenistan. However, this information is usually presented in unofficial sources. Since after the death of the first President Saparmurat Niyazov (December 2006) population data was no longer published. In 2012, Turkmenistan conducted a census, but the results were never made public.

The largest reduction in the Russian diaspora, as well as other predominantly Russian speaking ethnic groups, occurred in Turkmenistan and Tajikistan, which, in turn, led to a narrowing of the scope of the Russian language and a significant decrease in demand for its study. If in Ashgabat the process of Russian ethnocultural retreat remained smooth until the very end of the Soviet period, then in Dushanbe, it accelerated sharply in early 1990 – in mid-February, large-scale anti-Russian rebellions took place in the capital of Tajikistan under the slogans: «Tajikistan for Tajiks!, Russians, get out to your Russia!» (Суций 2019: 280).

Intrinsically, these events could not but affect the language issue. Determining the place and status of the Russian language was seen as one of the essential measures to emphasize their deliverance from the Soviet past.

In Turkmenistan, a language law was adopted in 1990, according to which Russian was considered «the language of interethnic communication» (Закон Туркменской ССР от 24.05.1990). However, the 1992 Constitution declared Turkmen the «state language» depriving Russian of any particular status (Конституция Туркменистана от 18.05.1992).

Presently the only Russian school remained in Ashgabat. Other schools have Russian languages classes, but rural areas are on the verge of closing due to a lack of funding and demand. Russian classes began to accept only children whose parents have Russian citizenship or the status of a migrant to Russia. Other children are not officially accepted, but according to the media and independent researchers, the ban can be overcome with the help of bribes (Население Туркменистана и его национальный состав).

As for Tajikistan, despite the above circumstances and the vulnerable position of Russians and Russian speakers, this country is the only one in the former USSR where the status of the language of international communication is legally assigned to Russian.

According to the Constitution adopted in 1994, Tajik was declared the state language, and education is also conducted on it. At the same time, the law on education since 2013 allows «all educational institutions provide the study of foreign languages, including Russian and English, as a means of mastering the scientific and cultural heritage of mankind, scientific and technological achievements, and modern technologies» (Закон об образовании Таджикистана).

Thus, the Russian language continues to function in the field of education, which allows the ethnic Russians to provide education for their children in their native language, and to continue it in neighbouring countries, including Russia.

The functioning of the Russian language in the field of education is also preserved in Uzbekistan. The current Constitution of the Republic of Uzbekistan unequivocally defines Uzbek as the state language, but at the same time admits the right of national minorities to communicate in their native language. As well as it guarantees «the conditions for the development» and functioning of languages and cultures «of all nationalities and

ethnic groups living on its territory» (Constitution of the Republic of Uzbekistan). The Russian language has ceased to function as the dominant means of communication, but its status is still ambiguous. The principal reason is that it is defined as the language of a national minority, but it is still a Russian-speaking stratum in the country – people of the so-called *Russian culture*, which can comprise, in addition to ethnic Russians, also representatives of other nationalities who adopted the Russian language and culture.

At the beginning of 2000, in Uzbekistan, with its population of 24.5 million inhabitants, the Russians already accounted for «1 199 015 people» (Ильхамов 2002: 188). Since no more censuses have been conducted in Uzbekistan since independence (the first census in the history of the country is due to take place in 2023) and there is no other official information regarding the ethnic composition of the country, it can be assumed that the process of «quantitative marginalization of this minority will continue» (Jadlovsky 2003: 54).

Due to the decline of ethnic Russians (as well as Russian speakers), the number of schools with Russian as the language of instruction is also decreasing. However, the steady demand for Russian-language education can be explained by the desire to ensure and facilitate student and labour migration of the indigenous population.

Kyrgyzstan can be named the country with the most favourable circumstances for the Russian language from the region under study. The Kyrgyz Constitution of 2001 Article 5 states that the state language in the country is Kyrgyz, but Russian is entitled as «the official language» (Kyrgyzstan Constitution).

At the same time, it cannot be said that the Russian-speaking population is in the minority in Kyrgyzstan. According to the latest data (2021), approximately 6.6 million people live in the country, of which about 40-50% speak Russian, while the number of ethnic Russians is 341 351 (Statistics of the Kyrgyz Republic). It is most widely used only in Bishkek and the Chui region, while in others, the overwhelming majority of citizens of the republic use Kyrgyz.

In Kyrgyzstan, the demand for education in the Russian language is still heightened, but due to lack of funding, the number of Russian classes is limited; as a result, their occupancy is very high.

In March 2021, the Minister of Education and Science of Kyrgyzstan, Almazbek Beishenaliev, and his Russian counterpart, the head of the Ministry of Education, Sergey Kravtsov, signed «a plan of priority actions to expand cooperation between the two ministries» (В Киргизии строят школы). According to the educational department of Kyrgyzstan, the signed protocol, in particular, provides for a project to build nine secondary schools with Russian as the language of instruction. Schools will be opened in seven regions, Osh and Bishkek, uniting the educational standards of Kyrgyzstan and Russia.

It is expected that educational cooperation with Russia in Kyrgyzstan will serve to strengthen interstate ties, such as volunteer support by teachers from Russia of schools in Kyrgyzstan with the Russian language of instruction as part of the humanitarian project *Russian teacher abroad* and an increase in the quota for budget places for admission to universities of the Russian Federation.

In addition, the President of the Kyrgyz Republic, S. Zhaparov, at the end of February 2021, opposed «changing the status of the Russian language in the republic». In addition,

he proposed extending «the cross-year of Кыргызstan and Russia» which indicates the desire of the authorities to preserve the functioning of the Russian language and its status in society (Официальный сайт Президента Кыргызской Республики).

Thus, we can see that despite the reduction of the Russian diaspora and Russian speakers, the functioning of the Russian language, albeit to varying degrees, is preserved. A crucial role in this matter is played not only by local authorities but also by Russia. This is principally due to political and only in the second – economic reasons. The Russian Federation is currently creating zones of their particular interests in the former Soviet territory, and, if possible, limiting influence primarily from «the United States and China» (Малашенко 2013: 21).

Position of Russian Federation

All former Soviet republics in different years adopted laws aimed at the priority development of titular languages. At the same time, as the analysis showed, teaching in minority languages was guaranteed, but in practice, it sharply reduced. However, the Russian government allocates financial assistance for local teachers, few and often insufficiently trained based on branches of Russian universities, Russian ethnocultural centers, and at the representative offices of Rossotrudnichestvo.

Currently, migration flows are very mobile and dynamic. They are steadily increasing, including in the post-Soviet space. The main direction of migration of the Central Asian republics is in Russia. In general, the migration corridor between Russia and Central Asia is one of the most stable in the world since the collapse of the USSR. The flow of forced labour migration to Russia is conditioned by the unstable political and economic situation in the region.

Thus, not only the problem of preserving the Russian language in Central Asia as an element of the ethnocultural identity of the Russian diaspora or Russian-speaking groups is solved, but also the problem of its study by labour migrants with the aim of integration and legalization in Russia.

According to the Russian Ministry of Internal Affairs for 2021, the total number of illegal migrants is «about 1.1 million people, most of them are from Central Asia» (Трудовая миграция из Центральной Азии). These numbers will likely increase due to an even worse economic situation correlated with the coronavirus pandemic. It should be noted that the majority of labor migrants are young people. We may note that Uzbekistan and Tajikistan are most actively involved in migration processes, that is, those countries where there was the largest outflow of the Russian diaspora, and since gaining independence, there have been active processes to reduce the functioning of the Russian language. Labour migrants from Uzbekistan and Tajikistan work in almost all Russian regions. Their main areas of activity are construction, trade, services, agriculture, industrial enterprises, transport. That is, migrants are employed in those areas where knowledge of the Russian language is required, at least at the initial level.

For a long time, a large part of labour migrants in Russia had an illegal status, but in recent years the Russian government has begun to take steps to streamline the legal registration of migrants.

Per Presidential Decree No. 602 *On ensuring interethnic harmony*, from 01.01.2015 it becomes mandatory to pass an exam in the Russian language, the history of Russia, and the basics of the legislation of the Russian Federation for foreign citizens engaged in labour activity, except for highly qualified specialists.

The passing by migrant workers of a mandatory exam in the Russian language, the history of Russia, and the fundamentals of the legislation of the Russian Federation is one of the components of the migration policy, which provides as an important element the creation of conditions for the adaptation and integration of migrants, the protection of their rights and freedoms, and the provision of social security.

On June 7, 2021, a new legislative norm came into force on the introduction of a unified procedure for conducting an exam for foreigners (Документы – Правительство России). The document establishes requirements for the minimum level of Russian language proficiency for migrants, which depend on the purpose of the stay – obtaining a patent for work or a temporary residence permit.

Thus, the Russian language acts as a key component of culture and the crucial means of adaptation of migrants in the Russian Federation, it must be stated that for the successful integration of foreign citizens in the host community, they need to study history, legislation, mentality, traditions, and customs of the regions Russia, the business environment in the intended place of work, etc.

In the light of the evolution of the migration issue, it seems relevant to create an even more adequate and efficient system for preparing future labour migrants from Central Asia to Russia, by working to improve knowledge, first of all, of young migrants. These efforts can and should be carried out through joint coordinated activities of educational, training language centers and representative offices of Rossotrudnichestvo, Russian embassies.

In this situation, the method of creating additional prerequisites for the wide dispersion of the Russian language through free courses, by allocating grants from the Russian side for institutes and educational centres in the Central Asian region can be sufficient. It is also necessary for the near future to pay close attention to organizational, educational, methodological, and financial support for schools and universities teaching in Russian, as well as to achieve the opening of new national-Russian educational institutions.

The adoption of appropriate measures can become a catalyst in increasing the share of legal employment of foreign citizens, in ensuring a qualitative increase in Russia, and in directing migration flows with knowledge of the Russian language to labour-sufficient regions. In addition, all these measures can contribute to a more favourable position of the Russian language in Central Asia, the Russian diaspora, and, importantly, Russian-speaking groups.

Summary

According to our forecast, the fate of the Russian language in the states of Central Asia concisely will depend on several important factors. Firstly, the language policy of the independent post-Soviet states, together with the expected natural development of demographic indicators, will lead to the gradual introduction of national languages in all spheres of life, which can significantly limit the presence of the Russian language or completely replace it.

Practically in all the republics mentioned in the study, the volume of education in the Russian language is gradually decreasing. The decrease in the number of Russian schools and classes occurs for several reasons: the outflow of the Russian diaspora to their historical homeland – to Russia, the increased interest of Russian-speaking representatives of the titular ethnic groups in their native languages, and, of course, the impact of political decisions on the popularization of state languages and the dependence of the position of the Russian language on ties with Russia.

However, one of the substantial factors that maintain the demand for education in the Russian language in Central Asia is labour migration to Russia. Knowledge of the Russian language facilitates the legalization and integration of labour migrants, which can positively affect the preservation of the Russian language in this region and contribute to its further functioning.

References

- Jadlovsky T. (2003), Русский язык в современном Узбекистане и его перспективы, „*Opera Slavica*”, z 13, p. 53-56.
- Зиновьев А. (1986), *Homo sovieticus*. Grove Atlantic.
- Ильхамов А. (2002), *Этнический атлас Узбекистана*. Ташкент.
- Малашенко А. (2013, February), *Интересы и шансы России в Центральной Азии*, „Pro et Contra”, 17, p. 21-34, https://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_58_21-34.pdf
- Суцкий С.Я. (2019), *Русские ближнего зарубежья: история, современность, перспективы*, Ростов-на-Дону.

Internet sources:

- Constitution of the Republic of Uzbekistan*, <https://constitution.uz/en/clause/index> (accessed: 17.02.2022).
- Kyrgyzstan Constitution*, <https://constitutionnet.org/sites/default/files/Kyrgyzstan%20Constitution.pdf> (accessed: 18.02.2022).
- Total population by nationality – Statistics of the Kyrgyz Republic*, <http://www.stat.kg/en/opendata/category/312/> (accessed: 18.02.2022).
- В Киргизии построят школы, которые будут работать по российским образовательным стандартам*, <https://edu.gov.ru/press/3493/v-kirgizii-postroyat-shkoly-kotorye-budut-rabotat-po-rossiyskim-obrazovatelnyim-standartam/> (accessed: 18.02.2022).
- Документы – Правительство России*, <http://government.ru/docs/all/134469/> (accessed: 15.02.2022).
- Закон Республики Таджикистан об Образовании*, <http://ncz.tj/content/закон-республикитаджикистан-об-образовании> (accessed: 18.02.2022).

- Закон Туркменской ССР от 24 мая 1990 года №202-XII*, [http:// base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=10680](http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=10680) (accessed: 18.02.2022).
- Индекс положения русского языка в мире*, <https://www.pushkin.institute/science/publikacii/detail.php?ID=27603> (accessed: 17.02.2022).
- Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 года*, http://base.Spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2376 (accessed: 18.02.2022).
- Население Туркменистана и его национальный состав в 2020 году*, <https://meteojournal.ru/naselenie-turkmenistana-i-ego-nacziionalnyj-sostav-v-2020-goduoczenka/> (accessed: 18.02.2022).
- События – Официальный сайт Президента Кыргызской Республики*, http://www.president.kg/ru/sobytiya/18661_prezident_sadir_ghaparov_perekryostniy_god_sta_1_eshyo_odnim_stimulom_dlya_dalneyshego_razvitiya_otnosheniy_rossii_ikirgizstana (accessed: 16.02.2022).
- Трудовая миграция из Центральной Азии*, <https://cabar.asia/ru/trudovaya-migratsiya-iztsentralnoj-azii-postoyanno-rasschityvat-na-rossiyu-oshibochnaya-strategiya> (accessed: 18.02.2022).

PATRYCJA WALKIEWICZ

Studentka I roku pedagogiki, studia II stopnia
Akademickie Studenckie Koło Naukowe
Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim
Student of the first year of Pedagogics, second cycle studies
Student Scientific Association of the College of Business and Entrepreneurship
College of Business and Entrepreneurship in Ostrowiec Świętokrzyski

Rola bajki w życiu dziecka w wieku przedszkolnym The role of fairy tale in the life of pre-school child

Summary: The aim of the presented research was to determine the role of fairy tale in the life of pre-school child. Research conducted among kindergarten teachers showed that fairy tale is a very important element in their daily didactic work. Fairy tales stimulate children emotionally and support their emotional and moral development, incite joy, sadness and laughter, encourage to conversations about the fairy tale, to engage in creative activities on a given subject and artistic activities. Teachers use fairy tales when they want to talk about or conduct an activity on a certain subject. They often use fairy tales when working on subjects related to human emotions and morality. Among those covered by the study, there are no teachers who do not read to children, and the vast majority of them reads to preschoolers several times a week, mainly to relax them and encourage them to talk about a certain subject. Therefore, fairy tales play a very important role in the child's life, and reading is an activity that they enjoy.

Key words: fairy tale, child's development, kindergarten, teachers.

Wprowadzenie

Czytanie to czynność, która bardzo mocno wpływa na rozwój intelektualny, emocjonalny, moralny i społeczny dziecka. Ma więc na nie wszechstronne oddziaływanie. Dlatego już od najmłodszych lat należy „oswajać” dziecko z książką i czytaniem. Opowiadanie i czytanie bajek ma ogromny udział w kształtowaniu wyobraźni dziecka. Jeśli od najmłodszych lat dziecko nie będzie uczone obcowania z książką, w życiu dorosłym może ono nie odczuwać potrzeby czytania. Ponadto czytanie dziecku to pretekst to przebywania razem, wspólnego spędzania czasu i rozmowy na temat fabuły i treści. Słuchanie bajek to czas relaksu i odpoczynku oraz „wczuwanie” się w losy bohaterów. Moment ten

wpływa pozytywnie na koncentrację uwagi, aktywne słuchanie, kształtowanie wyobraźni. Bajki wzbogacają słownictwo i sprawiają, że dziecko chętniej rozmawia, jest bardziej otwarte i łatwiej mu zrozumieć pewne emocje, z którymi samo styka się na co dzień.

Książka jest również bardzo ważnym narzędziem dydaktycznym pomagającym w codziennej pracy nauczyciela. Bajki odgrywają niebywale istotną rolę w życiu małego dziecka, dlatego nauczyciele przedszkolni powinni często czytać dzieciom na zajęciach oraz dyskutować z nimi na temat treści i losów głównych bohaterów. Wspólne czytanie to nie tylko moment przebywania razem, relaksu i odpoczynku od innych zajęć szkolnych, ale również kształtowanie sfery emocjonalnej, moralnej i społecznej dziecka. Należy czytać dzieciom bajki dostosowane do ich rozwoju intelektualnego, tak aby je rozumiały i potrafiły dobrze je zinterpretować.

Bajki są tak ważne, ponieważ odzwierciedlają sposób postrzegania dziecka. bohaterowie często czują i myślą podobnie jak młody odbiorca, który może się z nimi utożsamiać, dlatego bajka tak mocno na nie oddziałuje. Dlatego wspiera również proces wychowawczy.

Cel pracy

Niniejsza praca ma na celu określenie roli bajki w życiu dziecka w wieku przedszkolnym. W pracy skupiono się na bajkach czytanych, z pominięciem bajek animowanych. W tym celu przed rozpoczęciem badań przeprowadzono przegląd literatury dotyczącej tematu. Zawarto w nim charakterystykę bajki jako utworu literackiego, jej definicję, rodzaje i jej funkcje w życiu dziecka. Ponadto opisano jej wpływ na rozwój dziecka, zwłaszcza w wymiarze intelektualnym i psychicznym. .

Badania własne – opis procedury

Celem prowadzenia badań naukowych jest poznanie pewnych zjawisk interesujących badacza. Aby je poznać, należy zgromadzić informacje dotyczące danego zagadnienia, a w tym celu konieczne jest wykorzystanie odpowiedniej metody badawczej oraz narzędzia badawczego. Badania powinny być prowadzone metodycznie, według zasad i reguł stworzonych przez daną dyscyplinę naukową (Kamiński, Półturzycki 2006: 274).

Metody badawcze to zespół wskazań i reguł, który posiada pewne cechy charakterystyczne:

- metoda badawcza opiera się na obiektywnych zasadach, które opisują przedmiot poznania lub badania; prawidłowości te opisywane są w postaci zasad teoretycznych,
- metodę badawczą wybiera się i określa ze względu na charakter badanego zjawiska,
- metoda stanowi dostępny w danym momencie środek badania (Skarbek 2013: 51).

Wybór metody badawczej powinien uwzględniać przede wszystkim jej użyteczność w badaniu, rodzaj badania oraz brać pod uwagę narzędzie, które badacz chce wykorzystać. Cechą charakterystyczną metody badawczej jest jej celowość. Dzięki niej możliwe jest osiągnięcie celów badania (tamże: 52).

W przeprowadzonych badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego.

M. Łobocki definiuje ankietę jako arkusz z pytaniami i miejscem na udzielenie odpowiedzi lub też z gotowymi odpowiedziami, które respondenci mają do wyboru i uważają za właściwe (Łobocki 2000).

Narzędziem badawczym wykorzystanym w badaniach był kwestionariusz ankiety, który stanowi zbiór pytań otwartych lub zamkniętych. Technika badań była ankietą.

Wykorzystując metodę sondażu diagnostycznego, osoba prowadząca badania powinna wybrać próbę reprezentatywną, która będzie najlepszym źródłem informacji na temat interesujący badacza.

Wyniki badań

W badaniach przeprowadzonych na potrzebę niniejszej pracy zastosowano autorski kwestionariusz ankiety, o którego wypełnienie zostali poproszeni nauczyciele wychowania przedszkolnego pracujących w szkołach podstawowych w Ostrowcu Świętokrzyskim. Do wypełnienia przekazano 40 kwestionariuszy, które były przekazywane zarówno drogą tradycyjną, jak i w formie elektronicznej. Odesłanych zostało 31 poprawnie wypełnionych ankiet.

Tab. 1. Częstotliwość czytania bajek przez nauczycieli podczas zajęć

Częstotliwość	Liczba [n]	Procent [%]
Kilka razy w tygodniu	16	51,7
Raz na tydzień	9	29,0
Kilka razy w miesiącu	4	12,9
Około raz w miesiącu	2	6,4
Wcale	0	0,0
Ogółem	31	100,0

Źródło: Opracowanie własne

Dane z tabeli 1 pokazują bardzo zadowalający fakt – wśród respondentów nie ma nauczycieli, którzy nie czytają dzieciom. Natomiast większość respondentek czyta bajki dzieciom nawet kilka razy w tygodniu 16 odpowiedzi (51,7%), a 9 osób (29,0%) czyta dzieciom raz w tygodniu. Tylko 2 osoby (6,4%) czyta dzieciom tylko około 1 raz w miesiącu. Odpowiedzi na to pytanie dowodzą, że nauczyciele chętnie i często sięgają po bajkę jako formę pracy dydaktycznej.

Nauczycieli poproszono o wyrażenie opinii na temat tego, czy ich zdaniem dzieci lubią, kiedy czyta się im bajki. Odpowiedzi zawiera tab. 2.

Tab. 2. Reakcje dzieci na czytanie bajek w opinii nauczycieli

Odpowiedzi	Liczba [n]	Procent [%]
Tak	25	88,6
Nie	3	9,6
Trudno powiedzieć	3	9,6
Ogółem	31	100,0

Źródło: Opracowanie własne

Zdaniem większości nauczycielek dzieci lubią, kiedy czyta się im bajki. Uważa tak 25 osób czyli (88,6%) badanych. Tylko 3 osoby są odmiennego zdania (9,6%), taka sama ilość nauczycielek nie potrafi jednoznacznie określić. Bajki są więc nie tylko doceniane przez nauczycieli, ale również lubiane przez dzieci. W pracy dydaktycznej z małymi dziećmi ważne jest wybieranie form pracy, które wzbudzają zainteresowanie i chęć do pracy u dziecka.

Nauczyciele zostali poproszeni o wskazanie dowolnych tytułów bajek, które najczęściej czytają dzieciom w swojej pracy – (tab. 3)

Tab. 3. Najczęściej czytane bajki przez nauczycieli

Odpowiedzi	Liczba [n]	Procent [%]
Baśnie H.Ch. Andersena	13	41,9
Baśnie braci Grimm	12	38,7
J. Tuwim <i>Lokomotywa i Ptasię radio</i>	12	38,7
S. Szuchowa <i>Mateuszka na czarowanej wyspie</i>	10	32,2
W. Osiejewa <i>Czarodziejskie słowo</i>	9	29,0
Inne	9	29,0

Źródło: Opracowanie własne

Badane nauczycielki wskazały wiele tytułów, jednak do najczęściej wskazywanych należą baśnie autorstwa H. Ch. Andersena – wskazane 13 razy (41,9%), *Baśnie braci Grimm* zostały wskazane 12 razy (38,7%).

Czytanie bajek sprzyja podejmowaniu różnych aktywności przez dzieci: prac plastycznych, śpiewu oraz zabawy.

Tab. 4. Formy ekspresji twórczej, które dzieci najchętniej wybierają po przeczytaniu bajki

Formy ekspresji twórczej	Liczba [n]	Procent [%]
prace plastyczne	13	41,9
zabawy tematyczne	10	32,2
śpiewanie piosenek	9	29,0
teatrzyk kukielkowy	11	35,4
dzieci chętnie tworzą własne bajki i opowiadania	13	41,9

Źródło: Opracowanie własne

Odpowiedzią, która padała najczęściej, były prace plastyczne – wskazano ją jako pierwszą aż 13 razy (41,9%). Najrzadziej dzieci decydują się na opowiadanie własnych bajek – aż 13 osób wskazało tę odpowiedź. Czytanie bez wątpienia zachęca dzieci do podejmowania różnego rodzaju aktywności, a także wywołuje u nich różne reakcje.

Tab.5. Pozytywne emocje okazywane przez dzieci podczas czytania bajek

Pozytywne emocje	Liczba [n]	Procent [%]
zaangażowanie	15	48,4
radość	11	35,5
zachwyt	12	38,7
entuzjizm	9	29,0
współczucie	10	32,2
beztroskę	9	29,0
nie okazuje żadnych pozytywnych emocji	13	41,9

Źródło: Opracowanie własne

Zdaniem ankietowanych najczęściej podczas czytania bajek dzieci wykazują zaangażowanie – odpowiedź tę wskazano 15 razy (48,4%). Jest to bardzo ważne, ponieważ dziecko angażując się i współodczuwa emocje bohatera, jest empatyczne. Zaangażowanie wymaga aktywnego słuchania i koncentracji uwagi. Brak zaangażowania może oznaczać, że dziecko nie słucha bajki lub nie umie skupić się na czytanych treściach. Emocją, którą badani najczęściej wskazywali na drugim miejscu, jest radość – wskazało tak 11 osób (35,5%), która pozwala dziecku się odprężyć i zrelaksować. Podobnie jak zachwyt i entuzjizm czy beztroska.

Tab. 6. Negatywne uczucia, które okazują dzieci podczas czytania bajek według respondentów

Negatywne emocje okazywane przez dzieci podczas czytania bajek	Liczba [%]	Procent [%]
smutek	14	45,2
złość	12	38,7
strach	14	45,2
żał	11	35,5
gniew	10	32,2
wrogość	12	38,7
wstręt	9	29,0
nie okazują negatywnych emocji	12	38,7

Źródło: Opracowanie własne

Negatywną emocją, którą nauczyciele najczęściej zauważają u dzieci podczas czytania, był smutek – aż 14 osób (45,2%) wskazało tę odpowiedź na pierwszym miejscu. Na drugim miejscu wskazywano złość – zdaniem 12 osób (38,7%). Dość często zdarza się również, że dzieci odczuwają strach. Podobnie jest z reakcją „nie okazują żadnych emocji” – jako 8 wskazało ją 12 osób (38,7%).

Losy bohatera bajki mogą cieszyć, smucić, a jego zachowania mogą złościć. Reakcje dzieci podczas czytania bajki również bywają różne, wpływ na to ma temperament dziecka oraz jego nastrój danego dnia.

Tab. 7. Najczęstsze reakcje dzieci na losy bohatera

Najczęstsze reakcje dzieci na losy bohatera	Liczba [n]	Procent [%]
śmieją się	11	35,5
smucą się	9	29,0
złoszczą się	12	38,7
mają mieszane uczucia	8	25,8
krzyczą	7	22,6
placzą	9	29,0

Źródło: Opracowanie własne

Reakcją, która najczęściej była wskazywana jako pierwsza, jest śmiech – na miejscu pierwszym wskazano ją 11 razy (35,5%). Jak wiadomo, śmiech doskonale odpręża i relaksuje dziecko, jest bez wątpienia bardzo pozytywną reakcją. Najrzadziej natomiast zdarza się, że dzieci płaczą – odpowiedź ta zdaniem największej grupy powinna znaleźć się na miejscu 5, 9 odpowiedzi (29,0%).

Bajki są dla dzieci bardzo ważne, szczególnie te czytane, które mają ogromny wpływ na ich rozwój oraz oddziałują na nie w różny sposób.

Tab. 8. Sposób, w jaki bajki oddziałują na dzieci

Sposoby oddziaływania bajki na dzieci	Liczba [n]	Procent [%]
pobudzają sferę emocji	14	45,1
kształtują sferę społeczno-moralną	8	25,8
pobudzają wyobraźnię	8	25,8
rozwijają sferę intelektualną	9	29,0
wzbogacają słownictwo	11	35,5
motywują do spełniania marzeń	10	32,2
pobudzają twórczość plastyczną	8	25,8
kształtują cechy charakteru	7	22,5

Źródło: Opracowanie własne

Odpowiedzią, która najczęściej była wskazywana, dotyczyła pobudzania emocji – jako pierwszą wskazało ją 14 osób (45,1%). Na drugim miejscu najczęściej wskazywano odpowiedź, że kształtują sferę społeczno-moralną – odpowiedź ta pojawia się u 8 osób (25,8%).

Tab. 9. Wpływ bajek na psychikę i emocje dziecka w opinii respondentów

Wpływ bajek na psychikę i emocje dziecka w opinii respondentów	Liczba [n]	Procent [%]
relaksują dziecko	12	38,7
pokazują wzorce określonych zachowań	10	32,2
dzieci uczą się nazywać emocje i mówić o nich	7	22,5
pomagają radzić sobie dziecku z trudnymi emocjami	9	29,0
obniżają poziom lęku	7	22,5
pomagają radzić sobie dziecku z problemami	11	35,6
oswajają dziecko z zagrożeniem	12	38,7

Źródło: Opracowanie własne

Nauczyciele najczęściej na pierwszym miejscu wskazywali na fakt, że bajki przede wszystkim relaksują dziecko – na tej pozycji wskazano tę odpowiedź najwięcej razy, bo aż 12 (38,7%). Najrzadziej, według ankietowanych, bajki pomagają radzić sobie dziecku z emocjami oraz oswajają dziecko z zagrożeniem – 12 osób (38,7%).

Zgodnie z danymi w tabeli 10 bajki najbardziej rozwijają wyobraźnię oraz poprawiają zdolność aktywnego słuchania. Odpowiedź „rozwija wyobraźnię” była najczęściej wskazywana na pierwszym miejscu – według 11 osób (35,6%).

Tab. 10. Wpływ bajki na rozwój intelektualny dziecka w opinii nauczycieli

Wpływ bajek na rozwój intelektualny dziecka w opinii respondentów	Liczba [n]	Procent [%]
rozwija wyobraźnię	11	35,6
poprawia zdolność aktywnego słuchania	8	25,8
uczy formułować poprawne wypowiedzi	9	29,0
poprawia koncentrację uwagi	11	35,6
rozwija zasób słownictwa	10	32,2
rozwija zdolności plastyczne	13	41,9

Źródło: Opracowanie własne

Ostatnie pytanie dotyczyło sposobu wpływania bajek na rozwój społeczny dziecka.

Tab. 11. Wpływ bajki na rozwój społeczny dziecka w opinii respondentów

Wpływ bajek na rozwój społeczny dziecka w opinii respondentów	Liczba [n]	Procent [%]
podnoszą się umiejętności komunikacyjne dzieci	9	29,0
dzieci stają się bardziej pewne siebie	11	35,6
dzieci stają się bardziej otwarte na otoczenie	8	25,8
dzieci chętniej rozmawiają	12	38,7
dzieci pozbywają się kompleksów	9	29,0

Źródło: Opracowanie własne

Według nauczycieli bajki najczęściej podnoszą umiejętności komunikacyjne dzieci – była to odpowiedź, która najczęściej była wskazywana na miejscu pierwszym, bo aż 9rotnie (29,0%).

Z badań wynika, że nauczyciele stosują bajki w swojej pracy dydaktycznej z dziećmi w wieku przedszkolnym, ponieważ ich zdaniem mają one wpływ na ich rozwój poznawczy, społeczny, intelektualny i etyczny. Jest to też metoda pracy, która nie tylko dostarcza wielu emocji, ale również pozwala dziecku zrelaksować się i odpocząć.

Wnioski

Na podstawie badań własnych udało się sformułować pewne wnioski, które stanowią odpowiedź na postawione wcześniej problemy badawcze:

Z przeprowadzonych badań wynika, że bajka przede wszystkim pobudza w dzieciach emocje, a także relaksuje, pokazuje wzorce określonych zachowań oraz uczy dzieci mówić o emocjach i je nazywać. Emocjami, które bajki najczęściej w wywołują u dzieci, są radość, śmiech i smutek.

Bajki najbardziej rozwijają wyobraźnię oraz poprawiają zdolność aktywnego słuchania. Ponadto zdaniem wielu ankietowanych uczą formułować poprawne wypowiedzi.

Na podstawie badań można stwierdzić, że dzieci lubią, kiedy czyta się im bajki – takiego zdania jest 88,6% badanych. Bajki są doceniane nie tylko przez nauczycieli, ale również lubiane przez dzieci. W pracy dydaktycznej z małymi dziećmi ważne jest wybieranie takich form pracy, które wzbudzają zainteresowanie i chęć do pracy u dziecka. Ponadto według większości nauczycieli dzieci same upominają się o czytanie bajek.

Badania wykazały, że po przeczytaniu bajki dzieci najchętniej wybierają prace plastyczne. Chętnie też podejmują zabawy tematyczne. Czytanie bez wątplenia zachęca dzieci do podejmowania różnego rodzaju aktywności.

Bajka dla dziecka jest czasem relaksu i przeniesienia się w wyobraźni w bajkowy świat. Pozwala dziecku zrozumieć emocje, relacje międzyludzkie i lepiej je zrozumieć, ponieważ jest dostosowana do jego sposobu pojmowania świata.

Bibliografia

- Kamiński A. (2006), *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, [w:] J. Półturzycki, Aleksander Kamiński, Instytut Technologii Eksploatacji, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa-Radom.
- Łobocki M. (2000), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Impuls, Kraków.
- Pilch T. (2001), *Zasady badań pedagogicznych: strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa.
- Skarbek W.W. (2013), *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski.

DOROTA ZĄBEK

Studentka I roku edukacji artystycznej w zakresie sztuki muzycznej, studia II stopnia
Studenckie Koło Muzyków
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Student of the first year of Music Education, second cycle studies
Student Scientific Association of Musicians
Jan Kochanowski University of Kielce

Piosenka jest dobra na wszystko – rola muzyki w kształtowaniu relacji międzyludzkich

A song always helps (phrase from a Polish popular song: “piosenka jest dobra na wszystko”) – the role of music in shaping relations between people

Summary: This article presents the most important aspects of the influence of music, and its most popular form – the song – on the functioning of humans and shaping their relations with the environment. For this purpose, some musical works, which the author finds important and which greatly affect the way people feel and express their emotions, were selected and presented – from the aesthetics of sung poetry, through socially engaged vocal creative work (Kaczmarek, Pietrzak) and a song (support) created to improve the well-being of people during the period of the pandemics. The aim of this article is not only to present the creative work of selected artists, but also to reflect on the importance of the music’s role in the dynamics of depicting reality and improving it by musical therapy.

Key words: social role of music, musical education, cabaret songs, music therapy.

Wprowadzenie

Parafrazując powiedzenie Arystotelesa „Muzyka wpływa na uszlachetnianie obyczajów” (Aristoteles 2001), Jerzy Waldorf – pisarz i publicysta mawiał „Muzyka łągodzi obyczaje”¹. Jak bardzo to sformułowanie jest trafne i zasadne, wie każdy, kto ma kontakt z muzyką, słuchając jej lub uczestnicząc w jej tworzeniu. Stefan Kolsch, niemiecki psy-

---

¹ Jerzy Waldorf – na łamach „Polityki” od 1969 roku zamieszczał felietony, początkowo o muzyce, z czasem dotyczące zabytków, teatru dramatycznego i problematyki społecznej, z coraz większym naciskiem na tę ostatnią. Po stanie wojennym cykl nosił tytuł *Uszy do góry*, tak samo

cholog i neurobiolog, grający na skrzypcach muzyk, uważa, że „świat bez muzyki byłby światem bez ludzi” (Kolsch 2019: 23), a w toku ewolucji dała ona człowiekowi większą zdolność przetrwania oraz bardziej pełne i dłuższe życie (Kolsch 2019: 26). Wśród argumentów, których używa Kolsch, wymienia m.in.: olbrzymi ładunek emocjonalny muzyki kształtujący ludzkie życie niemal od poczęcia do śmierci i niezwykle społeczną rolę mającą wpływ na kreowanie i powstawanie więzi międzyludzkich. Autorka niniejszego tekstu na podstawie analizy utworów oraz dostępnych źródeł próbuje odpowiedzieć na pytania:

- Jakie miejsce w twórczości współczesnych artystów zajmuje piosenka i jakie może pełnić funkcje w wyrażaniu i komentowaniu otaczającej rzeczywistości?
- W jakim stopniu muzyka (piosenka) może oddziaływać na różne aspekty funkcjonowania człowieka?
- Czy uczestnictwo w różnych formach aktywności muzycznej może oddziaływać na relacje międzyludzkie?

Celem niniejszego opracowania jest próba zaprezentowania twórczości muzycznej jako obszaru, w którym wyraża się dynamika relacji międzyludzkich. Każda przecież forma twórczości artystycznej, poza walorami natury estetycznej, niesie w sobie także ładunek emocjonalny, będący odzwierciedleniem rozumienia otaczającej rzeczywistości, sposobu jej odbierania i odczuwania. Społeczno-kulturowa funkcja artysty polega w dużym stopniu na zaspokajaniu potrzeb odbiorców, przełamywaniu granic, wzruszaniu, przekraczaniu barier, łączeniu i zestawianiu tego, co pozornie odległe i przeciwstawne. Obserwując i analizując wybrane fakty z życia społecznego oraz utwory muzyczne, widzimy jaki mają one niebagatelny wpływ na świadomość ludzką, kształtowanie relacji i w konsekwencji wpływ na życie.

Kabaret Starszych Panów

Świadomość ogromnego wpływu muzyki na świadomość społeczną na pewno mieli twórcy *Kabaretu Starszych Panów* – Jeremi Przybora oraz Jerzy Wasowski, którzy swoimi utworami dzielili się z odbiorcami telewizyjnymi w cyklu przedstawień teatralno-muzycznych emitowanych w latach 1958–1966 w Telewizji Polskiej. Widowiska zyskały sobie wielką popularność w tamtych czasach, a obecnie są traktowane jako klasyka gatunku i niemalże dzieła sztuki (Kowalczyk 2015).

Utwory muzyczne napisane specjalnie do przedstawień przez Jerzego Wasowskiego i Jeremiego Przybory miały charakter poezji śpiewanej, a muzyka doskonale podkreślała poetyckie teksty, przedstawiające w humorystyczny sposób relacje międzyludzkie, opatrzone optymistyczną puentą. Wiele cytatów pochodzących z *Kabaretu Starszych Panów* funkcjonuje do dziś, są tak charakterystyczne i mają cechy sentencji, co sprawia, że są chętnie wykorzystywane w różnego rodzaju publikacjach i rozmowach towarzyskich.

---

jak cykl audycji poświęconych muzyce prowadzonych przez Jerzego Waldorffa w Telewizji Polonia.

Popularność programu była ogromna, w czasie emisji odcinka pustoszały ulice, a całe rodziny, znajomi, sąsiedzi zasiadali przed telewizorami (w latach 60, było ich około pół miliona), aby posłuchać szlachetnych utworów o mądrych tekstach i choć trochę oderwać się od szarej rzeczywistości (Kowalczyk 2015).

Fot.1. *Kabaret Starszych Panów*; Jeremi Przybora i Jerzy Wasowski (fot. Archiwum TVP / Forum)

Źródło: J. R. Kowalczyk, *Kabaret Starszych Panów*, <https://culture.pl/pl/tworca/kabaret-starszych-panow> (dostęp: 16.03.2022).

Piosenka to jest kliniek na spleinek
Na brzydki bliźniego uczynek
Na braczek rzucony na rynek
Na taki jakiś nie taki ten byt (Doleżał, Jaworska, Lisicka, 1965: 85-88).

Fragment tekstu piosenki przedstawia przesłanie autorów, że „Mniej negatywnych ocen czyni nasze życie bardziej pozytywnym” (Kolsch 2021: 89)

Ponadczasowość i wielki wpływ przedstawień, ich lekkość w odbiorze i humor sytuacyjny zawdzięczamy nie tylko mistrzowskim tekstom i muzyce, ale doskonałej obsadzie aktorskiej, z takimi wybitnymi aktorami, jak: Kalina Jedrusik, Wiesław Michnikowski, Wiesław Gołas, Mieczysław Czechowicz, Zofia Kucówna, Irena Kwiatkowska. Wszystkie elementy tego dzieła prowokowały widzów do ekspresji w wyrażaniu emocji. W tamtych nieciekawych, gomułkowskich czasach z pewnością było to jedno z niewielu źródeł estetycznych przeżyć, jakich mógł doświadczyć odbiorca telewizyjny. Emocje mają niebagatelny wpływ na człowieka, na ich wyrażanie: „[...] przez ekspresję rozumie się zazwyczaj uzewnętrznienie przeżyć, a ściślej akt przedmiotu, dzięki któremu życie wewnętrzne przedostaje się poza granice świadomości i uzyskuje formę zewnętrzną, widzialną, dostępną dla drugiego człowieka” (Gołaszewska 1977: 128-129). Zatem kontakt

ze sztuką, przeżywanie i dzielenie się jej wytworami jest wpisane w ludzkie życie, wspólne spotkania przy piosence w czasach, gdzie kultura uchodziła za rarytas, działalność *Kabaretu Starszych Panów* była najlepszą receptą na dobry humor. Słuchacze doskonale pamiętali o maksymach pochodzących z piosenek, a niektóre z nich doczekały się swojego miejsca w *Wielkim Słowniku Cytatów Polskich i Obcych*. Oto niektóre z nich:

- *Jeżeli kochać – to nie indywidualnie!*
- *Współ w zespół.*
- *Albowiem przysły zmysły, jak pajęczyny wątaś nić.*
- *Rodzina, ach rodzina nie cieszy, nie cieszy, gdy jest – lecz kiedy jej ni ma – samotnyś jak pies!*
- *Ni wyżyna, ni nizina, ni krzywizna, ni równina – taka gmina.*
- *Lecz choć tak bym chciał, nie dorówna już obcowaniu ciała – obcowanie dusz* (Markiewicz, Romanowski 2005).

Kabaret Starszych Panów spełniał ważną rolę społeczną w latach 60. i 70. ubiegłego stulecia, choć to wsparcie emocjonalne różniło się od tego, jakiego doświadczyli Polacy walczący bezpośrednio z reżimem komunistycznym.

Piosenka w okresie przemian ustrojowych

W dobie gwałtownych przemian ustrojowych i społecznych (rok 1978) powstała pieśń-hymn *Mury* autorstwa Jacka Kaczmarskiego.

Fot. 2. Jacek Kaczmarski Foto: Studio69/Forum.

Źródło: <https://www.polskieradio.pl/7/178/Artykul/2924044> (dostęp: 16.03.2022).

Piosenka zagrzewała do walki o wolność, śpiewali ją uczestnicy strajków w Stoczni Gdańskiej, wykonywana była podczas nielegalnych koncertów i w obozach dla internowanych. Hymn *Mury* ma w sobie wielką siłę i nie jest przypadkiem, że siłą muzyczną wdarł się w świadomość Polaków. Geneza powstania utworu to właściwie dwie historie.

Pierwszą, bardziej dramatyczną, napisało życie hiszpańskiego barda Luisa Llacha. Pieśń *l'Estaca* (Pal), którą stworzył w 1968 roku, szybko stała się hymnem ruchu niepodległościowego Katalonii. Powstała z zamysłem muzycznego protestu przeciwko dyktaturze generała Franco i w wersji hiszpańskiej opowiadała o uciemżonych ludziach, którzy traktowani jak zwierzęta mogą uwolnić się z jarzma przewracając pał, do którego są przywiązani. Za tę piosenkę skazano poetę na wygnanie z kraju (PPR).

Jacek Kaczmarski znając pieśń i wszystkie okoliczności z nią związane, postanowił napisać do niej własny polski tekst.

Mury

On natchniony i młody był,
ich nie policzyłby nikt
On im dodawał pieśnią sił,
śpiewał, że blisko już świt(...)
Śpiewał, że czas, by runął mur,
oni śpiewali wraz z nim

Wyrwij murom zęby krat
Zerwij kajdany, połam bat
A mury runą, runą, runą
I pogrzebią stary świat.
(1978)

Z tą pieśnią wiąże się wiele różnych skojarzeń, a ze względu na symboliczne słowa, każdy może interpretować je w inny sposób. Sam J. Kaczmarski, jak pisze Igor Bielów, nie chciał, aby rozumiano ją jak protest song, lecz jako sposób wyrażenia egzystencjonalnej samotności poety, pełnego wewnętrznych rozterek i problemów z przełamywaniem własnych ograniczeń. Pieśń stała się jednak elementem muzycznej walki z reżimem komunistycznym i niosąc przesłanie o możliwości pokonania wroga, jednoczyła Polaków w proteście, pomagała walczyć i była hymnem wolności. Analizując słowa pieśni *Mury*, mamy jeszcze jeden wątek symbolicznego buntu, przeciw wewnętrznym uprzedzeniom, przemocy wobec innych. Ludzie powinni w życiu kierować się prawdą, a siłę wykorzystywać tylko do walki z nienawiścią i kłamstwem (Bielów 2017). Patrząc na utwór *Mury* oczami Krzysztofa Stachyry możemy doszukać się tam jak najbardziej muzykoterapeutycznego oddziaływania na słuchaczy, mającego cechy wizualizacji muzycznej „Muzyka nie tylko stymuluje wyobraźnię [...] także tworzy same wyobrażenia. Wizualizacja programowa, której prawdopodobnie poddali się Polacy, jest oparta na sugestiach poprzez metafory (wyrwij murom zęby krat) i odpowiednio potęgującą słowa muzykę sprawiła, że piosenka J. Kaczmarskiego wdrukowała się w świadomość słuchaczy na tyle, że stała się artystyczną bronią i wiarą, że śpiewając jej słowa stają się bardziej silni i mogą wygrać walkę z wrogiem czy tu jest koniec cytatu? (Stachyra 2012: 116-119). Muzykoterapia szeroko pojęta wyjaśnia też kwestię poddania się podświadomej terapii grupowej (słuchanie pieśni na koncertach), działającej bardziej na grupę ludzi wzajemnie się obserwujących niż na pojedynczą osobę, utwory muzyczne prezentowane na żywo przez

artystę-terapeutę, szamana, mają dodatkowy wpływ na wyobrażenia słuchaczy (Stachyra 2012: 140).

Pieśń *Mury* miała zatem wielki zasięg oddziaływania, nawet doczekała się kolejnych wykonań i nowych wersji o międzynarodowym zasięgu jako rewolucyjny song w Rosji i na Białorusi.

Pieśni, jednoczące ludzi w walce z wrogiem to utwory naładowane energią muzyczną połączoną ze słowem w taki sposób, aby odwoływały się do historii, tak ważnej dla każdego Polaka. Przykładem takiej pieśni jest utwór pt. *Żeby Polska była Polską*. Muzykę napisał Włodzimierz Korcz, a słowa Jan Pietrzak. Utwór został wykonany po raz pierwszy w 1978 roku.

Fot. 3. Jan Pietrzak

Źródło: <https://janpietrzak.pl/biografia> (dostęp: 16.03.2022)

Żeby Polska była Polską

Z głębi dziejów, z krain mrocznych
 Puszczy odwiecznych, pól i stepów
 Nasz rodowód, nasz początek
 Hen, od Piasta, Kraka, Lecha
 Długi łańcuch ludzkich istnień
 Połączonych myślą prostą
 Żeby Polska, żeby Polska
 Żeby Polska była Polską!
 Żeby Polska, żeby Polska
 Żeby Polska była Polską!

Zrzucał uczeń portret cara
 Ksiądz Ściegienny wznosił modły
 Opatrywał wóz Drzymała
 Dumne wiersze pisał Norwid

I kto szablę mógł utrzymać
Ten formował legion, wojsko
Żeby Polska, [...]).

Piękny poetycki tekst, przywołuje „ducha przeszłości”, honoru, ojczyzny czy wreszcie zagrzewa do walki o wolność, dając Polakom świadomość i poczucie tożsamości, przypomina, że nie wolno się poddać, trzeba walczyć z komunizmem. W 1981 roku Jan Pietrzak wykonał ją na Festiwalu Piosenki Polskiej w Opolu i otrzymał główną nagrodę.

Pieśń tę znają wszyscy w każdym wieku, tak jak i Jana Pietrzaka, polskiego satyryka piosenkarza i publicystę. Potrafią ją zanucić, znają jej słowa, a na koncertach śpiewają razem z wykonawcą.

Terapeutyczne oddziaływanie piosenki w okresie pandemii

Piosenka jest nie tylko dobra na brzydki bliźniego uczynek, czyli na poprawę nastroju, gdy ktoś zachował się w stosunku do nas niewłaściwie, ale może pełnić inne funkcje, jak na przykład przyczyniać się do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, zmieniać nastawienie do świata, poglądy, wspierając i dając nadzieję. Społeczne uwarunkowania muzycznych przekazów niosą olbrzymi potencjał energetyczny, a jej w pewnym sensie muzykoterapeutyczne działania pozwalają na zmianę świadomości społecznej, co ma prowadzić do „[...] pełnego i różnego udziału w procesach społecznych i kulturowych” (Cylkowska-Nowak, Strzelecki 2017: 12). Muzyczne i artystyczne odczucia przy słuchaniu piosenek „zaangażowanych społecznie” dają ludziom wiarę, że „[...] wszyscy ludzie czują się wartościowi, reprezentowane przez nich zróżnicowania są respektowane, a ich podstawowe potrzeby mogą być zaspokajane, pozwalając im na godne życie” (Cylkowska-Nowak, Strzelecki 2017: 13).

Oddziaływanie muzykoterapeutyczne piosenki mogliśmy zauważyć także w okolicznościach bardzo trudnych dla całego społeczeństwa – w okresie pandemii koronawirusa. Zaskoczenie wywołał fakt gwałtownego przebiegu sytuacji, kiedy to z dnia na dzień Polacy zostali zamknięci w domach bez możliwości bezpośredniego kontaktowania się z rodziną i przyjaciółmi. Przerażającym był fakt, że w okresie *lockdownu* ludzie, pozostawieni samym sobie lub zdani na pomoc innych w czasie choroby, zwyczajnie się bali. Puste ulice, brak kontaktu i wsparcia ze strony bliskich były dla niektórych wielkim obciążeniem psychicznym i emocjonalnym trudnym lub niemożliwym do samodzielnego pokonania. Szczęśliwie dostępność nowych informacji i kontakt z innymi zapewniały media społecznościowe. Należy tu podkreślić rolę takich portali, jak: YouTube, Facebook, Tweeter. Polscy muzycy o wielkim sercu, ku wsparciu innych nagrywali swoje piosenki, w których starali się przekazać pozytywną energię odbiorcom, przełamać trudności związane z izolacją w domach i brakiem kontaktu z żywą kulturą muzyczną, wyzwolić w nich chęć działania i zmotywować do nawiązywania relacji z innymi. W Polsce powstało w tym czasie kilkanaście nowych oryginalnych utworów ku pokrzepieniu serc, parafrazujących satyrycznie utwory innych twórców, dowcipnie, prześmiewczo, lekko, zabawnie traktujących chorobę. Na szczególną uwagę zasługuje piosenka Andrzeja Pia-

secznego z muzyką Katarzyny Lisowskiej o enigmatycznym tytule *Jutro*. Utwór miał swoją premierę na YouTube w maju 2020 roku. Pomysł na piosenkę z emocjonalnym, refleksyjnym tekstem, który w zamyśle miał wspierać przekonując, że będzie normalnie i „gdyby jutro miało przyjść nie tak znów dużo lepsze niż dzisiaj”, „znów jak było będzie”, „mamy siebie więcej, rozkoszuj się prezentem”... Takie niebanalne podejście do *lockdownu* było próbą artystycznego przekonania ludzi o tym, że łatwiej będzie się żyło, gdy będziemy się starać dostrzec i wykorzystać sytuację zamknięcia w domach jako okazje do pogłębienia wzajemnych relacji, na które wcześniej nie było czasu. Konieczność zastanowienia się nad sobą, życiem też jest pozytywem, o którym przypomina nam w piosence autor. Utwór utrzymany jest w charakterze filozoficznej pocieszanki, a melodia wymyślona przez K. Lisowską doskonale komponuje się z tekstem wzmacniając jego przesłanie i jest „małym cudem” (wyrażenie z tej piosenki) przekazanym słuchaczom.

Fot. 5. Zdjęcie z teledysku „Piasek i przyjaciele przyjaciół”.

Źródło: <https://www.youtube.com/watch?v=Rbf0rRV1Hsw> (dostęp: 15.03.2022).

Jak uważa cytowany już Stefan Kolsch, w przypadku przygnębienia i smutnego nastroju wczuj się w muzykę (w utwór), a odnajdziesz siebie wesołego, użyj wyobraźni w czasie jego słuchania, a staniesz się tym kim zapragniesz i twoje smutki rozwieje wiatr (Kolsch: 201). Piosenka Piaska to prezent dla słuchaczy YouTube, ale jeszcze lepszym pomysłem integrującym miłośników jego twórczości było stworzenie muzycznego kolażu z utworów nadesłanych przez słuchaczy na YouTube. Chętni przesyłali nagrany przez siebie utwór, śpiewając do specjalnie przygotowanej aranżacji. Stworzyło to możliwość nawiązania ciekawych relacji pomysłodawcy i zaangażowanych w projekt wykonawców. Kolaż muzyczny otrzymał roboczy tytuł „Piasek i przyjaciele przyjaciół”. Utwór został zmontowany według pomysłu artysty, który spośród bardzo wielu nadesłanych nagrań wybrał kilkanaście coverów swojej piosenki i 19 lipca 2020 roku zaprezentował teledysk na YouTube. Wywołało to uznanie wśród odbiorców i wykonawców, którzy podzielili się z użytkownikami portalu licznymi, niekiedy entuzjastycznymi komentarzami:

- *Dzięki że mogę być częścią tej opowieści super pomysł i świetna zabawa;*
- *Super dziękuję za udział w projekcie choć kilka sekund na zdjęciu ale zabawa była fajna cieszę się;*
- *Fantastyczny pomysł i cudowne wykonanie;*
- *Po prostu dotarłeś tym utworem do mojej duszy przepięknie. Ależ jestem podekscytowana!!! Wysłałam nagranie na samym końcu a tu proszę znalazłam się na samym początku teledysku Dziękuję bardzo za wybranie mnie do tego projektu i gratuluję super pomysłu. Czekam na więcej!!*
- *Wspaniałe pomysły, wspaniałe utwory, wspaniali wykonawcy... wspaniały Artysta (YT).*

Muzyka potrafi wywołać pozytywne reakcje, a nawet jest w stanie działać holistycznie na człowieka. Dostosowywanie się nastroju słuchacza do charakteru emocjonalnego utworu decyduje o tym, że muzyka stanowi niezwykle wartościowe narzędzie regulacji samopoczucia. Mechanizmy te profesjonalnie wykorzystywane są na gruncie muzykoterapii, a intuicyjnie również i w życiu codziennym (Ryczkowska 2016: 150).

„Muzyka w istotny sposób odpowiada za nasze emocje, zarówno na poziomie psychologicznym, jak i fizjologicznym. Wpływu tego nie można traktować oddzielnie [...]. Człowiek z natury jest istotą biologiczną. Wszystko co powstaje w ludzkim umyśle i psychice, znajduje odzwierciedlenie na poziomie fizjologicznym” (Kudlik 2012: 57). Można więc sądzić, że muzyka powodując pozytywny nastrój wpływa na biologizm ludzkiego ciała, działając nań leczniczo. W dobie *lockdownu* muzyka i media znacząco przyczyniły się do poprawy życia osób, które przebywały na kwarantannie lub korzystały z różnych form pracy czy nauki zdalnej.

Oprócz słuchania muzyki również czynny kontakt z nią może pozytywnie wpływać na stan odbiorcy. Takie aktywności, jak wykonawstwo utworów muzycznych, ich tworzenie czy improwizacja, także mogą się przyczyniać do regulacji stanu emocjonalnego i fizycznego człowieka. Należy przypomnieć, że na powyższych działaniach opiera się część aktywnych technik muzykoterapii. Bardzo ważne znaczenie dla samopoczucia jednostki mają również jej doświadczenia estetyczne związane z muzyką (Ryczkowska 2016: 150).

Podsumowanie

Muzyka ma ogromny wpływ na życie człowieka, zarówno na płaszczyźnie psychologicznej, jak i fizjologicznej. Wyrażana przez artystów poprzez różne formy, wśród których ważną rolę pełni piosenka, może dostarczać wrażeń estetycznych, poprawiać nastrój, wzbudzać nadzieję, przywoływać wspomnienia, wspomagać proces relaksacji, czy też jednoczyć ludzkie wysiłki w walce z represjami i niesprawiedliwością. Może wreszcie mieć ogromne znaczenie w kształtowaniu relacji międzyludzkich. Okazuje się, że uczestnictwo we wspólnych działaniach muzycznych jest źródłem wielu pozytywnych emocji, takich jak: radość śpiewania i wspólnego muzykowania, przyjemność obcowania z muzyką i przebywania w gronie osób o podobnych zainteresowaniach, możliwość indywidualnego rozwoju i samorealizacji (Parkita 2019: 44). „Potrzeby mamy określone i powinny być one spełnione dla naszego komfortu życia. Te podstawowe – potrzeby fizjologiczne, bezpieczeństwa – realizujemy od urodzenia, podczas rozwoju zyskujemy

świadomość potrzeb (miłości, przynależności, uznania własnej wartości i samorealizacji), które możemy zrealizować jedynie w interakcji ze światem zewnętrznym. Niezaspokojenie tych potrzeb prowadzi do zaburzeń w naszym postrzeganiu rzeczywistości, sprawia, że nasze życie staje się niepełne” (Krzemińska 2017: 97-98).

Przekonanie o tym, że piosenka jest dobra na wszystkie smutki i problemy świata, odnajdujemy parafrazując słowa Jeremiego Przybory, że piosenka jest najlepszym lekarstwem na życie, które czasem nie jest „bytem” zgodnym z naszymi oczekiwaniami, ale przecież mamy piosenkę...²

Bibliografia

- Arystoteles (2001), *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, w: Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, tom VI, Warszawa.
- Biełow I. [2017, 10 listopada], *A mury runą. 10 piosenek o wolności*, <https://culture.pl/pl/artykul/a-mury-run-a-10-piosenek-o-wolnosc-i> (dostęp: 12.03.2022).
- Czerniawska E., (red.) (2012), *Muzyka i my, o różnych przejawach wpływu muzyki na człowieka*, Warszawa.
- Cylkowska-Nowak M., Strzelecki W. (2017), *Muzykoterapia, między wglądem a inkluzją*, Toruń.
- Doleżał W., Jaworska K., Lisicka A. (1965), *Dzisiaj, jutro, zawsze: piosenki dwudziestolecia*, Kraków.
- Gołaszewska M. (1977), *Człowiek w zwierciadle sztuki*, Warszawa.
- Kolsch S. (2021), *Uzdrowiająca moc muzyki*, Białystok.
- Kowalczyk J. R., *Kabaret Starszych Panów*, <https://culture.pl/pl/tworca/kabaret-starszych-panow> (dostęp: 16.03.2022).
- J.R. Kowalczyk (2015), *A w sercu ciągle maj – niezapomniane teksty Jeremiego Przybory*, <https://culture.pl/pl/artykul/a-w-sercu-ciagle-maj-niezapomniane-teksty-jeremiego-przybory> (dostęp: 16.03.2022).
- Krzemińska E. (2017), *Psychologiczne uwarunkowania prawidłowej emisji głosu w śpiewie chóralnym w aspekcie pracy pedagogicznej dyrygenta*, [w:] *Non omnis moriar. Na tropach piękna*, red. B. Pazur, Lublin, s. 97-119.
- Kudlik A. (2012), *Czy muzyka jest stenografią uczuć?*, [w:] *Muzyka i my. O różnych przejawach wpływu muzyki na człowieka*, red. E. Czerniawska, Warszawa.
- Markiewicz H., Romanowski A. (2005), *Skrzydlate Słowa. Wielki Słownik Cytatów Polskich i Obcych*, Kraków.
- Parkita E. (2019), *Spoleczno-artystyczne aspekty kreacji brzmienia amatorskiego zespołu chóralnego*, [w:] *Plaszczyzny kreacji brzmienia zespołu muzycznego w pracy dyrygenta, chórmistrza, pedagoga*, red. E. Parkita, E. Robak, Kielce, s. 37-50.
- PPR: Portal Polskiego Radia SA, <http://piesniniepokornych.polskieradio.pl/llach> (dostęp: 16.03.2022).
- Ryczkowska A. (2016), *Mechanizmy oddziaływania muzyki na procesy fizjologiczne i emocjonalne słuchacza*, „Kwartalnik Młodych Muzykologów UJ” nr 29 (2), 139-155.
- Stachyra K. (red.) (2012), *Podstawy muzykoterapii*, Lublin.
- YT: <https://www.youtube.com/watch?v=Rbf0rRV1Hsw> (dostęp: 15.03.2022).

² Przybora J., Wasowski J., *Piosenka jest dobra na wszystko* (fragmenty tekstu, 1963).

Zeszyty Studenckiego Ruchu Naukowego
Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, 2022, tom 31, część 1

Fascicles of Student Scientific Movement
the Jan Kochanowski University in Kielce, 2022, volume 31, part 1

SEBASTIAN O. ZIMMER

Student II roku filologii wschodniosłowiańskiej, studia II stopnia
Wschodniosłowiańskie Koło Naukowe
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Student of the second year of East Slavic Philology, second cycle studies
East Slavic Scientific Association
Adam Mickiewicz University in Poznań

Podejścia gramatyki konstrukcji Ch. Fillmore'a do rozwiązywania problemu polisemii na przykładzie języków wschodniosłowiańskich

The importance of physical activity in re-education of developmental disorders and dysfunctions as illustrated by dyslexia

Summary: The article presents certain approaches to solving the problem of polysemy, proposed by the structure grammar. The polysemy of linguistic units is currently one of the main problems of computer linguistics, much more complex than the problem of adequate automatic marking of a morphosyntactic text. With the example of phrases coming from Slavic languages, the article describes differences in the approach to linguistic units in generative grammar and structure grammar, differences in recognising linguistic units in structure grammar and phrasematics and relations between language products and re-products in the light of structure grammar. In order to illustrate the tools used to formalise the polysemy of linguistic units, which come from structure grammar, an example of analysis of the Russian polysemantic verb *колоть* was used to determine individual structures. The summary presents, among others, challenges that structure grammar is facing, which need to be overcome to solve the problem of automatic recognition of the target semantics of polysemantic phrases.

Key words: structure grammar, polysemy, automatic semantics recognition, computer linguistics, phrasematics.

Pomimo tego, że gramatyka konstrukcji (dalej CxG) nie jest obecnie szeroko reprezentowana w slawistyce, a w lingwistyce anglojęzycznej CxG, stojąc w opozycji do niektórych podejść generatywizmu, przez długi czas pozostawała *de facto* lokalną teorią kilku uniwersytetów, w ciągu ostatnich 20 lat zajęła mocną pozycję w lingwistyce światowej. CxG jest obecnie uważana przez wielu lingwistów, w tym z największych uniwersytetów na całym świecie (Uniwersytet Kalifornijski w Berkeley, Uniwersytet Heinricha Heinego w Düsseldorfie, Uniwersytet Keiō w Tokio i wielu innych), za ugruntowany nurt

w językoznawstwie światowym, który już dawno wykroczył poza koncepcje poszczególnych badaczy.

CxG postuluje tezę, że w wypowiedziach występuje dodatkowy element semantyczno-pragmatyczny, czyli konstrukcja, którą nadawcy i odbiorcy poszczególnego języka „przechowują w pamięci” jako odrębną jednostkę, zatem konstrukcje nie są produktami wypowiedzi, lecz istnieją niezależnie, są przyswajane równoległe z nowym słownictwem, są usystematyzowane jako wynik wrodzonych zdolności kognitywnych *homo sapiens*.

Należy zauważyć, że CxG zasadniczo odbiega od gramatyki generatywnej, chociaż Charles Fillmore, uważany za symbolicznego twórcę tego nurtu¹, odegrał znaczącą rolę w kształtowaniu podstaw generatywizmu we wczesnym okresie jego powstawania, proponując zasadę „cykliczności” w celu rozwiązania tak zwanego *traffic rule problem*, wprowadzając ideę ról semantycznych (in. głębokich przypadków semantycznych^{2, 3}) (Fillmore 1963: 208-231), które weszły do generatywizmu jako rola theta lub rola θ (Radford 1988: 385), czyli był w znacznym stopniu zanurzony w praktykę i teorię generatywizmu, jednak później zupełnie zerwał z gramatyką generatywną.

Z punktu widzenia CxG centralnym problemem gramatyki generatywnej⁴ jest to, że niektórych wypowiedzi (związki frazeologiczne, związki stałe, zwroty pragmatyczne, idiomy itp., czyli frazemy w ujęciu frazematyki) nadawca nie jest w stanie wygenerować za pomocą standardowych reguł językowych (Fillmore et al. 1988: 504). Gramatyka generatywna traktuje takie wypowiedzi jako dodatek do modelu standardowego, czyli listę wyjątków, których nadawca i odbiorca muszą się nauczyć, w przeciwieństwie do standardowych wypowiedzi, które nadawca i odbiorca generują za każdym razem na nowo. Na przykład, aby zrozumieć ukraińskie wyrażenie *білий квиток*⁵, zgodnie ze standardową teorią gramatyki generatywnej, nadawca i odbiorca muszą wiedzieć, że *квиток* jest rzeczownikiem i oznacza ‘obiekt fizyczny: specjalną kartkę papieru’, a *білий* jest przymiotnikiem i oznacza ‘biały kolor’, wiedzieć, że przymiotnik i rzeczownik mogą zostać połączone w związek wyrazowy, doprecyzowujący semantykę rzeczownika, czyli również odwrotnie: nadawca i odbiorca nie muszą znać z góry wyrażenia *білий квиток*, wystarczy, że znają dane wejściowe i reguły gramatyczne, a zatem ukraińskie wyrażenie *білий квиток* jest traktowane przez gramatykę generatywną jako dodatek do słownika, tzn. jako wyjątek, ponieważ żaden desygnat *білого квитка* nie jest ani biały, ani nie jest

¹ Należy tu zauważyć, że w rzeczywistości ta koncepcja ma trzech autorów: Fillmore, Kay i O'Connor; co więcej, sami autorzy powoływali się na szereg innych publikacji, które prezentowały podobne podejście.

² Ang. deep cases.

³ Idea ról semantycznych została rozwinięta równoległe w badaniach innych lingwistów (Aprejan, Melczuk i in.) jest znana m.in. jako „głębsza syntaktyka” (Rakhilina 2010:25).

⁴ Należy dodać, że CxG wcale nie kwestionują gramatyk formalnych jako takich, co więcej, przedstawiciele tego nurtu aktywnie zajmują się lingwistyką komputerową. Rozbieżność z generatywizmem polega raczej na wyjaśnianiu kompetencji językowej niż na sposobach formalizacji języka.

⁵ Książeczka wojskowa z kategorią zdolności „D” lub „E”, czyli z orzeczeniem o niezdolności do służby wojskowej.

kwitem. CxG zgadza się z tym podejściem, lecz problem, na który zwraca uwagę CxG, polega na tym, że zakres pola idiomatycznego jest szerszy niż elementy rodzaju *билий квиток*. Artykuł programowy CxG *Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone* zwraca uwagę na fakt, że:

- znaczenia wielu wyrażen o standardowej składni i gramatyce nie da się zrozumieć, słysząc takie wyrażenie po raz pierwszy, nawet jeśli odbiorca zna słowa tworzące to wyrażenie – odbiorca musi się nauczyć tej semantyki dodatkowo;
- znaczenie wielu wyrażen o standardowej składni i gramatyce można zrozumieć, słysząc takie wyrażenie po raz pierwszy, ale takie wyrażenia mogą wydawać się odbiorcy wyrażeniami okazjonalnymi;
- istnieje szereg wyrażen o niestandardowej składni i gramatyce, których nie da się skonstruować na podstawie standardowych reguł, niektóre z nich są swobodne leksykalnie (skład leksykalny takich wyrażen może się częściowo zmieniać);
- pragmatyczna część wyrażenia również może zostać utracona, jeśli odbiorca nie nauczy się jej dodatkowo, ponieważ czasami nie można jej wyprowadzić z semantyki bądź syntaktyki;

(1) Я получил белый билет.

(2) Он дал ему на лапу.

(3) Ноги гудят.

(4) У меня раскалывается голова.

(5) Я плохо себя чувствую.

(6) Она не стала даже лейтенантом, не говоря уже о генерале⁶.

(7) Она вернулась на работу⁷.

Przykłady (3), (4) pokazują, że te wyrażenia można zrozumieć, słysząc je po raz pierwszy, ale odbiorca może nie być pewien, czy nie są to wyrażenia okazjonalne. Jest również pewne, że jeżeli nadawca nie zna takich konstrukcji, nie będzie umiał ich sam wygenerować. Znaczenia przykładów (1), (2) nadawcy i odbiorcy muszą się nauczyć dodatkowo – nie da się ich zrozumieć, słysząc je po raz pierwszy. Przykład (5) jest powszechnie używanym wyrażeniem, którego składnia nie może być wygenerowana za pomocą standardowych reguł, co wyraźnie widać w porównaniu z (8), więc zarówno składnia, jak i semantyka muszą być przyswajane przez użytkowników języka dodatkowo. Przykład (6) jest klasyczny dla CxG, pragmatykę tego wyrażenia schematycznie przedstawiono w dialogu (9) i nie wynika ona ani z leksyki, ani ze składni. Od razu warto zauważyć, że (10), (11) zasadniczo się różnią od (6). Konstrukcja zastosowana w (6) zakłada występowanie pewnej sytuacji komunikacyjnej z udziałem co najmniej dwóch uczestników (uczestnik A, uczestnik B), z góry znaną dla tych uczestników skalę (0-1-2-...-N; żołnierz – porucznik-...-generał; графоман...Doncowa...Толстой...Пушкин etc.), przekonanie lub przypuszczenie uczestnika A, że (C) w tej skali ma znaczenie N (gdzie

⁶ Inne przykłady: У меня даже квартиры нет, не говоря уже о дворце. У меня даже на обед нет, не говоря уже о том, что бы тебе занять 1000 рублей. Я даже сам себя не люблю, не говоря уже о том, что она меня любит.

⁷ Inne przykłady: вернуться на работу, вернуться в строй, вернуться к жизни, вернуться на рельсы.

N nie jest znaczeniem początkowym), przekonanie lub przypuszczenie uczestnika B, że (C) nie tylko nie ma znaczenia N, lecz ma znaczenie zerowe, początkowe. Jeśli tej skali nie ma, takie wyrażenie nie ma sensu (12). Warto zauważyć, iż nie sama partykuła *даже* nadaje semantykę takim wyrażeniom, lecz cała konstrukcja nadaje tę semantykę, co wyraźnie widać w wyrażeniach rodzaju (14), które są metonimią (13). Przykład (7) jest szczególnie interesujący, ponieważ formalnie produkt *вернуться на работу* i reprodunkt *вернуться на работу* się nie różnią, natomiast ich polisemia jest wyraźnie widoczna w (16), (17), (18). Wyrażenia rodzaju *вернуться на работу* nie stanowią już przypadku, w którym możemy po prostu zaklasyfikować *вернуться на работу* (18) jako wyjątek.

(8) Я даже в зеркале себя плохо вижу.

(9) А: — Она очень-очень хорошо воевала и стала за отличную службу генералом. В: — Нет, Вы не правы, она так, плохо воевала, что даже не получила минимальное офицерское звание, т. е. она не стала даже лейтенантом, не говоря уже о генерале

(10) А: — Я знаю, что она стала генералом. В: — Нет, она не стала генералом.

(11) А: — Я знаю, что она стала генералом. В: — Нет, она солдат, а не генерал.

(12) *А: — Это Маша? В: — Нет, Она даже не Марина, не говоря уже о Маше.

(13) А: — Это Толстой? В: — Нет, это даже не Донцова, не говоря уже о Толстом – просто мусор, а не литература!

(14) А: — Это Толстой? В: — Нет, это даже не Донцова. <...>

(15) Я даже не поел.

(16) А: — Вася дома? В: — Нет, он вернулся на работу, т.е. он сейчас в офисе.

(17) А: — Вася на работе? В: — Нет, он дома и спит.

(18) А: — Что делает Вася? В: — Он спит – вернулся на работу и очень устает.

Poszukiwanie systemowości w idiomatyce poprowadziło założycieli CxG w 1988 roku do podejścia⁸, które w tym samym czasie w pracy doktorskiej zaprezentował W. Chlebda, ujmując je bardziej lakonicznie, wprowadzając jedno kryterium wyodrębniania frazem – «odtworzalność w danej sytuacji» (Chlebda 2003:49). Zatem nie składnia, nie leksyka czy gramatyka jako taka czy ich suma, tylko sam reprodunkt w takiej formie, w jakiej jest odtwarzany, jest semantyczną jednostką języka.

Model językowy, w którym sfera idiomatyczna traktowana jest jako odstępstwo od sfery standardowej, może być adekwatny tylko i wyłącznie wtedy, gdy do wyjaśniania semantyki wyrażen wykorzystuje się intuicję językową. Polisemia jednostek językowych

⁸ «We think of a locution or manner of speaking as idiomatic if it is assigned an interpretation by the speech community but if somebody who merely knew the grammar and the vocabulary of the language could not, by virtue of that knowledge alone, know (i) how to say it, or (ii) what it means, or (iii) whether it is a conventional thing to say. Put differently, an idiomatic expression or construction is something a language user could fail to know while knowing everything else in the language.» (Fillmore et al. 1988: 504)

jest aktualnym problemem lingwistyki komputerowej. Katalogowanie i automatyczne rozpoznawanie takich jednostek w tekście (z wyjątkiem najprostszych, jak (1), (2)) stanowi duży problem. Jednak objętość tego dodatku do modelu standardowego jest ogromna. W języku funkcjonuje wiele milionów takich reproduktów, które są odtwarzane już w postaci gotowej, istniały jako jednostka z formą i znaczeniem przed werbalizacją, więc nie są za każdym razem generowane na nowo (Fedorushkov 2019: 18).

CxG postuluje, że niestandardowa semantyka, niestandardowa składnia nie są dodatkiem do słownika i rzuca światło na polisemię całego języka – wprowadzając dodatkowy element, czyli konstrukcję, do wszystkich wypowiedzi bez wyjątku.

Każda wypowiedź może być poprawnie zinterpretowana przez użytkowników języka, jeśli znają oni nie tylko samo słownictwo, zasady syntaktyki i gramatyki, ale również konstrukcje, w które użytkownicy języka «wkładają» poprawnie zorganizowane słownictwo. Konstrukcje te wyjaśniają zarówno znane nam wyrażenia standardowe (19), (19 a-d), jak i niestandardowe, skutecznie zacierając podział na standardowe i niestandardowe. Takie podejście jest podobne do podejścia frazematyki, które wyłoniło się z ograniczeń frazeologii i uwzględnia nie tylko związki stałe, takie jak *блиий квиток*, lecz także na przykład *вернулся на работу*. Z kolei CxG rozszerza podejście frazematyki na cały język, *de facto* twierdząc, że tak samo jak każda wypowiedź jest frazematyczna, tak każdy frazem jest standardowy.

(19) Constr AGENS⁹+PERCEPT¹⁰ _X^[NOM] _verb _Y^[AKK].

- a. Маша видит Сашу.
- b. Маша слышит Сашу.
- c. Маша воспринимает Сашу.
- d. Маша чувствует Сашу.

W celu ilustracji narzędzi do formalizacji polisemii jednostek językowych, które daje gramatyka konstrukcji, przyjrzyjmy się rosyjskiemu polisemicznemu czasownikowi *колоть*, który w zależności od wielu czynników ma następujące znaczenia: 'wstrzykiwać' (20), 'werbalizować odczucie bólu' (21) 'przygotowywać zapasy' (22), (23), 'rąbać, kruszyć, rozdrabniać' (24), 'zabijać' (25), 'powodować ból fizyczny' (26), (29), 'powodować ból moralny' (27), (28).

- (20) Медсестра колола ему инсулин без контроля (семантика: делать инъекцию).
- (21) У меня колет в боку.
- (22) Она колет дрова, т. е. она колет полена, чтобы наколоть немного дров.
- (23) Она колет лед для коктейля, чтобы наколоть немного льда.
- (24) Они кололи лед, чтобы лодка могла плыть дальше.
- (25) Она колет свиной.
- (26) Дёрн колол её.
- (27) Её слова кололи мое самолюбие.
- (28) Правда глаза колет.
- (29) Солнце кололо ему глаза.

⁹ Agens – rola semantyczna wykonawcy czynności.

¹⁰ Percept – rola semantyczna postrzeganego obiektu.

W dosłownym znaczeniu czasownik *колоть* może być przedstawiony jako predykat typu *X verb Y* ^[AKK] *Z* ^[ISTR] (Przykład: Она колет что-то чем-то), przy tym:

- czasownik opisuje relację między X i Y;
- czasownik jest przechodni, tzn. wymagający obiektu formalnego;
- czasownik jest instrumentalny, tzn. zakładający instrumentalny argument.

Jednak analiza słownictwa pokazuje, że w wyrażeniach, w których uczestniczy czasownik *колоть*, zróżnicowanie semantyki, ról semantycznych i struktury aktantycznej predykatu jest tak duże (a-c), a pary aspektowe (d)-(k) są tak różnorodne, że trudno jest uznać, że jest to jeden czasownik. Dlatego nie dziwi fakt, że niektóre słowniki mają dla czasownika *колоть* kilka różnych artykułów hasłowych, a niektóre jeden, pozostałe znaczenia określając jako metaforyczne, figuratywne. Zatem warto zauważyć, że w wyrażeniach z czasownikiem *колоть*:

- (a) podmiot logiczny i *patiens*¹¹ mogą nie być tożsame (21), (22), (23);
- (b) podmiot logiczny może kodować:
  - *patiensa* (PCN)(24), (25), (26);
  - rezultat (RSL) (22);
  - subinstrument (SUB-INST) (20);
- (c) *patiens* (PCN) może zostać zakodowany przez:
  - podmiot logiczny (24), (25), (26);
  - konstrukcję posesywną w celowniku (20), (29);
  - konstrukcję posesywną w dopełniaczu (21);
- (d) *колоть* – *вколоть*: она колет инсулин / она вколет инсулин (znaczenie: делать инъекцию);
- (e) *колоть* – brak formy dokonanej: у меня колет в боку (znaczenie: вербализация ощущений);
- (f) *колоть* – brak formy dokonanej: солнце колело ему глаза (znaczenie: вербализация ощущений);
- (g) *колоть* – *уколоть*: дёрн колел её / дёрн уколел её (znaczenie: причинил боль);
- (h) *колоть* – *расколоть*: они колели лед, чтобы лодка могла плыть дальше – они раскололи лед (znaczenie: разрушить);
- (i) *колоть* – *проколоть*: она колет палец /она проколола палец (znaczenie: повреждать натянутую поверхность);
- (j) *колоть* – *наколоть*: она колет лед для коктейля / она наколола лед для коктейлей (znaczenie: заготовливать);
- (k) *колоть* – *заколоть*: она пошла колоть свинью / она заколола свинью (znaczenie: убивать).

Semantyka całej wypowiedzi – a zatem kodowanie/dekodowanie semantyki czasownika *колоть* – jest zdeterminowana przez formę i pragmatykę konstrukcji. Jeśli nadawca ma zwerbalizować A, musi przywołać odpowiednią konstrukcję pragmatyczną (Constr. # 1) oraz wypełnić ją odpowiednią treścią.

(Constr. # 1) Constr_ДЕЛАТЬ_ИНЪЕКЦИЮ_X^[NOM]_verb_Y^[AKK]_Q^[DAT]_Z^[INST]

¹¹ Patient – rola semantyczna obiektu, który podlega oddziaływaniu agensa.

1. Y^[AKK] – substancja chemiczna wyrażona w bierniku;
2. Q^[DAT] – pacjens wyrażony w celowniku;
3. X^[NOM] – agens wyrażony w mianowniku.

Z jednej strony części konstrukcji mają swoje własne ograniczenia selektywne, więc konstrukcja może przyjąć tylko uczestnika o ograniczonej charakterystyce (30), (31).

(30) *Больница колола ему наркотики.

(31) *Мама колола ему варенье.

Z drugiej strony nieznanemu dla odbiorcy słowu w konstrukcji pragmatycznej może być przypisywane nowe, odpowiednie znaczenie, które nie było wcześniej znane odbiorcy (32), (33), (34), ponieważ sama konstrukcja nadaje czasownikowi odpowiednie znaczenie:

(32) Медсестра бухала ему инсулин без контроля (делала инъекции).

(33) Врачи давали ему инсулин (делали инъекции).

(34) Он колол себе «варенье» (делали инъекции наркотика под названием варенье).

Gdy jeden z elementów konstrukcji zostanie zastąpiony elementem o innych ograniczeniach selektywnych, semantyka lub pragmatyka wyrażenia staje się nierelevantna (30), (31). Na przykład w (35) albo pragmatyka jest nierelevantna, albo substancja chemiczna ma potoczną nazwę 'дрова'.

(35) A: – Что он себе колол? B: – Он колол себе дрова.

Przykłady (30), (31) są nierelevantne, ponieważ nie są spełnione ograniczenia selektywne, natomiast w (32), (33) nawet przy wymianie czasownika na inny zachowana jest semantyka 'robić zastrzyk', ponieważ sama konstrukcja nadaje czasownikowi odpowiednie znaczenie.

Należy zwrócić uwagę na element pragmatyczny w (32), (33). Przykłady te mają sens wyłącznie wtedy, gdy werbalizują sytuację, w której ktoś komuś robi zastrzyk. Z jednej strony konstatacja ta jest oczywista, ale z drugiej strony konieczne jest sformalizowanie tego elementu, ponieważ pragmatyka wpływa na semantykę wypowiedzi. Relacja między konstrukcjami a ramami¹², które formalizują element pragmatyczny, zajmuje się semantyka ram (in. semantyka frejmowa), która kataloguje ramy, organizując ich hierarchicznie.

W perspektywie lingwistyki komputerowej aktywnie rozwija się gramatyka konstrukcji, dla której zadań należy opracować nie tylko katalog konstrukcji wraz z ich selektywnymi ograniczeniami, lecz również hierarchiczny katalog ram pragmatycznych, określających pragmatykę wypowiedzi i związanych z tą lub inną konstrukcją, a także osobno katalog możliwych ograniczeń selektywnych działających w konstrukcjach, leksykon tagowany¹³.

Wszystkie elementy konstrukcji są równorzędne (czasownik nie zajmuje centralnego miejsca w wypowiedzi) i wzajemnie się warunkują, jak również są warunkowane przez samą konstrukcję. Nie części definiują całość i nie całość determinuje części, lecz całość

¹² Ang. Frame.

¹³ Na przykład: *insulina* = #rzeczownik + #A..., gdzie A jest selektywnym ograniczeniem dla elementu konstrukcji X.

i jej części wzajemnie się definiują – takie jest podejście gramatyki konstrukcji. Gramatyka konstrukcji oferuje, między innymi, jasne kryterium formalizacji polisemii wypowiedzi (w tym słów), która zależy nie tylko od składu leksykalnego, hierarchii w klauzuli, ale również od wybranej konstrukcji.

Bibliografia

- Chlebda W. (2010), *Elementy frazematyki: wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole.
- Fedorushkov Y. (2019), *Adaptacja warsztatu leksykograficznego do automatyzacji rozpoznawania frazémów w systemie uczącym się. Na przykładzie konstrukcji werbo-nominalnych języka rosyjskiego*, Poznań.
- Fillmore Ch., Kay P., O'Connor M. (1988), *The Case of Let Alone*, „Language”, vol. 64, Sep., No. 3, s. 501-538.
- Fillmore Ch. (1968), *The Case for Case*, [w:] *Universals in Linguistic Theory*. Edited by Emon Bach and T. Harms, New York, Holt, Rinehart, and Winston, s. 1-88.
- Radford A. (1988), *Transformational Grammar*, Cambridge.
- Рахилина Е., Тестелец Я. (2016), *Научное наследие Ч. Филлмора и современная теория языка*, „Вопросы языкознания”, Москва.
- Рахилина Е. (2010), *Лингвистика конструкций*, Москва.

